

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нашршарҳи мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари
маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992
37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 тахти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
тахти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 тахти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба
Феҳристи маҷаллаҳои тақризишавандаи
ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон ворид шудааст.

Ҳайати таҳрир:

Абдучаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д.и.ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д.и.ф.),

Мирзо Муллоаҳмад

(узви вобастаи АИ ҚТ, д.и.ф.),

Мирзо Ҳасани Султон

(узви вобастаи АИ ҚТ, д.и.ф.),

Низомиддин Зоҳидӣ

(узви вобастаи АИ ҚТ, д.и.ф.)

Сайфиддин Назарзода

(узви вобастаи АИ ҚТ, д.и.ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д.и.ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д.и.ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д.и.ф.),

Олимҷон Қосимов (д.и.ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д.и.ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.),

Сӯфизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),

Ҳошимова Хуршеда (н.и.ф.),

Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),

Муҳаммадиев Шамсиддин (н.и.ф.),

Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.)

Аламшоев Шервоншо (н.и.ф.)

Ҳайати мушовара: Франсис Ришар (Франсия),

Шариф Шукуров (Россия), Замир Саъдулло

(Чин), Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд), Орифи

Навшоҳӣ (Покистон), Мучиби Меҳрдод

(Афғонистон), Александр Ҳейзер (Олмон),

Чаъфар Муҳаммад (Ўзбекистон), Садри

Саъдиев (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 1.
2020

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
д.ф.н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон Абдуманнонов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан, каб. 11,
редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
таджик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных
журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Н. Зоҳиди (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Х. Хошимова (к.ф.н.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)
Ш.М. Аламшоев (к.ф.н.)

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршоҳ (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Мехрдод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садр
Садидев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан, 2020.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Мирзоев С. Мулоҳизаҳо роҷеъ ба бархе аз вожаҳои лаҳҷавӣ дар романи “Гардиши девбод”-и Абдулҳамид Самад	5
Абдуллоева З. Истилоҳоти иқтибосии мусиқӣ дар забони тоҷикӣ	17
Замонов З. Ҷанбаҳои истилоҳшавии лексикаи иқтибосии забони немисӣ	25
Шарипова М. Баррасии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдори ҳилофӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии Тоҷикистон.....	33

АДАБИЁТШИНОСӢ

Шарифзода Б. Тавсифи истилоҳоти созҳои мусиқӣ дар ашъори Ҳоконӣ.....	43
Рачабова М. Вижагиҳои мавзӯии насиби қасидаҳо дар назми арабизабони садаҳои XI-XII.....	57
Эмомов А. Оид ба сабабҳои омӯзиши девони Ҳоҷа Ҳофиз дар мактабҳои кӯҳна	66
Шокирзода Ш. Аббос Алиев ва Рӯзи Рӯдакӣ	79
Ҷумаев Т. Ду тарҷумаи як ғазали Ҳофиз ба забони фаронсавӣ	100
Сатторов А. Талмехоти қуръонӣ дар ғазалиёти Ҳоҷи Кирмонӣ	108
Баёнов М. Мавзӯ ва муҳтавои рубоиёти Саҳобии Астарободӣ ...	120
НАҚДИ АДАБИ	
Нимо Юшич. Ҳарфҳои ҳамсоя (Номаҳо)	129

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Охонниёзов В. Асли моҳияти ҷашнгирии Наврӯз дар Бадахшон...	135
Маҷнунов А. Бозор Собир ва фолклор.....	147
Имомӣ С. Корбурди вожаҳои омиёна дар ашъори се шоири муосири Афғонистон.....	154

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Мирзоев С. Комментарии к некоторым диалектным словам в романе Абдулхамида Самадова «Смерч»	5
Абдуллоева З. Заимствованная музыкальная терминология в таджикском языке	17
Замонов З. Аспекты терминологизации немецких лексических заимствований	25
Шарипова М. Рассмотрение сложносочинённых предложений с противительными союзами в южных и юго-восточных таджикских говорах	33

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Шарифзода Б. Описание музыкальных инструментов в поэзии Хакани	43
Раджабова М. Тематические особенности лирической части касыд в арабоязычной поэзии XI-XII веков.....	57
Эмомов А. О причинах изучения дивана Хафиза в старых школах.....	66
Шокирзода Ш. Аббос Алиев и День Рудаки	79
Джумаев Т. Два перевода одной газели Хафиза на французский язык.....	100
Сатторов А. Коранический талмех в поэзии Ходжу Кермани.....	108
Баёнов М. Тема и содержание четверостиший Сахаби Астарабади	120

ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА

Нимо Юшидж. Беседы с соседом	129
------------------------------------	-----

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Охонниёзов В. Суть празднования Навруза в Бадахшане	135
Маджнунов А. Бозор Собир и фольклор.....	147
Имомӣ С. Использование разговорной лексики в поэзии трех современных афганских поэтов.....	154

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК: 491. 55

**МУЛОҲИЗАҲО РОҶЕЪ БА БАРҲЕ АЗ ВОЖАҲОИ ЛАҲҶАВӢ
ДАР РОМАНИ “ГАРДИШИ ДЕВБОД”-И А. САМАД**

Мирзоев Сайфиддин

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Дар таърихи забони тоҷикӣ пажӯҳиши луғат, сохтори грамматикӣ, инчунин истифодаи калимоту таъбироти лаҳҷавӣ дар забони осори нависандагон ниҳоят муҳим аст, зеро забони асарҳои устодони суҳан аз ҷиҳати таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ, истифодаи вожаҳои лаҳҷавӣ хеле ғанӣ ва мукамал буда, ғасоҳату раванди сабки осори онҳо забони тоҷикиро зинда нигоҳ доштаанд ва ба ин восита ба он пояҳои мустаҳкамӯ устувор гузоштаанд. Аз ин ҷиҳат омӯзиш ва таҳқиқи давраи нави таърихи забони тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он яке аз масъалаҳои муҳими донишмандони забоншинос ва лаҳҷашинос мебошад.

Бо вучуди он ки роҷеъ ба ин масъалаҳо пажӯҳишҳои ҷудогона ва зиёде ба анҷом расида бошанд ҳам, вале бархе аз паҳлуҳои онҳо аз нигоҳи донишмандони соҳа берун мондааст.

Аз нуқтаи назари андешаҳои методологӣ омӯзиш ва баррасии забон ва ғӯйишҳои давраи навро аз солҳои 40-50-уми асри XX оғоз намудан мувофиқи матлаб аст.

Яке аз ҳадафҳои пажӯҳиш таҳлили сохтори грамматикӣ, луғат, услуб ва тарзи корбурди вожаҳои лаҳҷавии асарҳои нависандагони алоҳида маҳсуб меёбад. Бинобар ҳамин, таҳлили забони осори яке аз нависандагони шинохтаи тоҷик Абдулҳамид Самад, махсусан вожаҳои лаҳҷавии истифодакардааш, хеле ҷолиб буда, дар равшан сохтани вижагиҳои луғавии ғӯйишҳои маҳаллӣ яке аз масъалаҳои муҳими лаҳҷашиносии тоҷик дар давраи соҳибистиклолияти кишварамон маҳсуб меёбад.

Абдулҳамид Самад яке аз намояндагони адабиёти тоҷики шуравӣ ва давраи истиклол буда, бо осори насрии худ байни аҳли илму адаб ва мардуми тоҷик шухрат ва меҳру муҳаббати махсус пайдо кардааст.

Дар асарҳои лаҳҷашиносӣ то ба ҳол дар бораи вижагиҳои луғати лаҳҷавии асарҳои Абдулҳамид Самад бо истисноӣ баъзе қорҳои иҷмолӣ таҳқиқоти мукаммале, ки ҷиҳати ғӯйиши лаҳҷавии осори нависандаро ҳамаҷониба фаро гирифта бошад, вучуд надорад.

Абдулҳамид Самад мисли дигар устодони бузурги суҳан забони тоҷикиро бо истифодаи вожаҳои лаҳҷаҳои маҳаллӣ то андозае ғасеҳ, шевову гуворо, зебову мавзун, дилҷасп намудааст, ки ин масъала аз мутолиаи асарҳои ӯ бармало маълум мешавад.

Забони асарҳои Абдулҳамид Самад дар давраи имрӯза ба тамоми тоҷикзабонон, ҷи дохилӣ ва ҷи хориҷӣ, ғаҳмо бошад ҳам, аз ҷиҳати шаклу маъноӣ бархе аз вожаҳо, бавижа калимаҳои лаҳҷавии дар забони қаҳрамонон ё персонажҳо баёнғардида, аз забони адабии тоҷикӣ тағовут дорад.

Нависанда дар асарҳояш ба интиҳоби вожаҳои лаҳҷавӣ аҳамияти маҳсус додааст, инро аз мутолиаи осори ӯ ба ҳубӣ ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Дар ҳақиқат, агар ба таркиби луғати асарҳои Абдулҳамид Самад дақиқбинона нигоҳ кунем, ба ҳубӣ эҳсос мекунем, ки ӯ дар интиҳоби вожаҳои лаҳҷавӣ маҳорати бисёр баланд ва санъаткорона нишон додааст ва ҷунин ҳусусиятро дар осори дигар нависандагони давраи истиклол намебинем.

Аҳамияти омӯзиш ва баррасии мавзӯ. Мусаллам аст, ки забони адабии тоҷикӣ ва ғӯйишҳои маҳаллии он таърихи қадима дошта, аз бунёдғузори адабиёти классикии ғорсу тоҷик Абӯабдулло Рӯдакӣ оғоз намуда, то давраи Шӯравӣ бештари классикони адабиёти тоҷик аз ҳисоби шеваҳои тоҷикӣ барои ғанисозии захираи луғавӣ, соҳти грамматикӣ забон истифода мекарданд.

Омӯзиш ва пажӯҳиши ғӯйишҳо на танҳо барои забони адабӣ, балки таърих, мардумшиносӣ, бавижа барои омӯзиши таърихи забон ва этимология, аҳамияти боарзиш дорад.

Муҳиммияти мавзӯи мавриди андеша аз он иборат мебошад, ки ин масъала ба таври мукамал ва дар шакли асари ҷудогона баррасӣ нашудааст. Аҳамияти таҳқиқи вожаҳои лаҳҷавӣ дар он аст, ки дар шароити имрӯза доираи истифодаи шуморе аз калимаҳои ғӯйиши бунёди асолати тоҷикидошта дар

мухити дигаргуниҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, аз байн рафтани насли калонсол, пахну парешон шудани мардуми кӯҳистон ва омилҳои бисёри дигар аз истифода берун монда, насли ҷавон ба мафҳуми онҳо сарфаҳм намеравад. Аз ин рӯ, ҷамъоварии маводи шеваҳо ва дар заминаи онҳо анҷом додани пажӯҳишҳо сарвати гаронбаҳои забони тоҷикӣ махсуб меёбад. Бо ҳамин роҳ метавон захираи луғавии забон ва фарҳангҳои забони тоҷикиро такмил дода, ҳатталимкон забонро аз ҳисоби вожаҳои асилаи лаҳҷавӣ аз калимаҳои бегона тоза кард.

Навгонӣ. Таҳқиқи гӯйишҳо, махсусан вожаҳои лаҳҷавии романи “Гардиши девбод”-и Абдулҳамид Самад яке аз масъалаҳои муҳим буда, то ҳол дар ин мавзӯ асари мукаммалу ҷудогонае рӯйи қор наомадааст. Бинобар ҳамин, таълифи ин мақола қадамест, барои пажӯҳишҳои ояндаи асарҳои ин нависанда.

Зарурати таҳқиқот. Зарурати пажӯҳиши вожаҳои лаҳҷавии роман дар ин мақола аз он берун омад, ки:

1. Ҷамъоварӣ ва таҳлилу таҳқиқоти маводи лаҳҷавии романи “Гардиши девбод” аз ҷониби донишмандони соҳа сурат нагирифтааст:

2. Дар романи номбурда калимаҳои лаҳҷавии ҷолибу дорои бунёди кӯҳани тоҷикӣ ба мушоҳида мерасанд, ки бархе аз онҳо дар “Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” ба қайд гирифта нашудаанд.

Дарҷаи омӯзиш. Омӯзиш ва пажӯҳиши гӯйишҳои забони тоҷикӣ асосан паз аз солҳои 50 – 60 - уми асри XX оғоз гардида, аз он замон то ба имрӯз роҷеъ ба лаҳҷаҳои гуногун ва паҳлуҳои мухталифи онҳо асару мақолаҳо ва рисолаҳои номзадиву доктории зиёде аз ҷониби донишмандони ватанӣ ва хориҷӣ таълиф шудаанд. Ҳамчунин фарҳангҳои ҷудогонаи лаҳҷавӣ ба нашр расидааст, ки ба қалами М. Маҳмудов, Б. Бердиев (1981), М. Маҳмудов, Ғ. Ҷураев, Б. Бердиев (2017) тааллуқ доранд. Инчунин асару мақолаҳои ба таъб расидаанд, ки дар бораи вожаҳои лаҳҷавии ягон асари ин ё он нависандаи тоҷик маълумот медиҳанд. Масалан, роҷеъ ба калимаҳои гуфтугӯии халқӣ дар романи “Одамони ҷовид”-и Раҳим Ҷалил Р. Ғаффоров (1961; 1975), услуб ва забони “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Восифӣ

Р.Эгамбердиев (1967), унсурҳои луғавии забони зинда дар осори Айни Ҳ. Юсуфов (1983), вожаҳои гуфтугӯии ҳикояҳои Ҳаким Карим (1996), Б. Камолиддинов ва дигарон таҳқиқотҳои пураарзиш кардаанд.

Аммо аз ҷониби лаҳҷашиносон ба таҳқиқи асарҳои нависандагони давраи нав ё замони истиқлол, дар мисоли Абдулҳамид Самад, таваҷҷуҳ зоҳир нагардидааст, ки ин кори ояндаи муҳаққиқон мебошад.

Мақсад ва вазифаи пажӯҳиш пеш аз ҳама ҷамъоварию вожаҳои лаҳҷавии романи “Гардиши девбод” буда, дар ин замина таъин ва мушаххас намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда, ҳудуди интишори чунин вожаҳо дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ аст.

Аз ин ҷиҳат, ҳадафи пажӯҳиши мақола дар чунин нуқтаҳои омӯзишӣ муайян гардидаанд:

1. Таъин ва муқаррар намудани вожаҳои лаҳҷавӣ дар романи “Гардиши девбод”-и Абдулҳамид Самад.

2. Нишон додани бархе аз вижагӣҳо ва тафовутҳо дар муқоиса бо забони адабии тоҷикӣ ва ғӯйишҳои дигар.

3. Муайян ва муқаррар кардани қолабҳои калимасозӣ (агар калимаҳо сохта ва ё мураккаб бошанд).

Методҳои омӯзиш ва баррасии мавзӯ. Барои таҳлил ва таҳқиқи мушаххасу ҳамаҷонибаи калимаҳои лаҳҷа, ки дар роман истифода шудаанд, усулҳои синхронӣ ва ҷо-ҷо диахронӣ ба кор рафтааст. Пажӯҳишгарони соҳа аҳамияти чунин роҳи таҳқиқро дар асару мақолаҳои худ дар асоси маводи ҷамъоварда аз мавзӯҳои гуногуни тоҷикнишин зикр намудаанд.

Арзиши амалии мақола дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқот метавонад ҳангоми таҳия ва мурағбат сохтани фарҳангҳои соҳавӣ, махсусан лаҳҷашиносӣ ва қисме барои тақмили фарҳангҳои тафсирии мавриди истифода қарор гиранд. Инчунин аз маводи мақола ва натиҷаҳои он дар таълиму тадрис дар факултетҳои филологии мактабҳои олӣ метавон истифода бурд. Маводи мақола ҳангоми ба роҳ мондани курсҳои махсуси этнолингвистӣ ва мардумшиносӣ, гузаштани машғулиятҳои амалӣ аз фанҳои таърихи забон, лаҳҷашиносӣ, лексикология, ҳамчунин таъсиси курсҳои вижа дар мавзӯҳои

лингвистикаи суннатӣ, сотсиолингвистика метавонад мавриди баҳрабардорӣ қарор бигирад.

Романи “Гардиши девбод” калонтарин асари Абдулҳамид Самад ба шумор рафта, қисми якуми он соли 2007 ба нашр расидааст ва аз 568 саҳифа иборат мебошад.

Дар роман вожаҳои лаҳҷавии фаровоне ба кор рафтааст, ки ҳамаи онҳоро дар як мақола ҷой додан ғайриимкон аст. Маводи мақола танҳо аз ҳикояи “Соати ҳисоб”-и роман иборат мебошад ва дар заминаи ҳамин мавод мақола таҳия мегардад.

Ғӯйишҳои забони тоҷикӣ яке аз муҳимтарин ва боарзиштарин манобеи зиндаи такмили захираи луғавии забон буда, шоирону нависандагони гузаштаву имрӯзаи мо аз захираи ин ганчина вожаҳои фаровонеро ба забони меъёр дохил намудаанд. Бинобар ин сарчашмаҳо ҷамъоварӣ намешаванд, хосса дар ин маврид!! забоншиносон, махсусан лаҳҷашиносон, муваззафанд, ки сарчашмаҳои гаронбаҳои зиндаи халқро мавриди пажӯҳиш қарор дода, аз ҳисоби онҳо то ҷойи имкон забонро аз унсурҳои бегона (ғайритоҷикӣ) тоза бикунанд.

Абдулҳамид Самад яке аз нависандаҳоест, ки дар осори худ аз хазинаи гаронбаҳои халқ ба таври фаровон истифода намуда, бад – ин сабаб дар қалби мардум ҷой гирифтааст. Аз мутолиаи асарҳои А.Самад аён мегардад, ки ӯ қобилияти бузурги нависандагӣ ва забондонӣ дорад. Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ӯ махсусан дурдонаҳои бисёр гаронбаҳои ғӯйишҳои мардуми кӯҳистонро дар асарҳояш хеле моҳирона ва нуктасанҷона дар нутқи персонажҳо ба кор бурдааст ва ин, бемуболиға, нишонаи ҳунари волои нависандагии Абдулҳамид Самад мебошад.

Чунончи ӯ дар ҳикояи “Соати ҳисоб”-и романи “Гардиши девбод” вожаҳои лаҳҷавии зайлро ба кор бурдааст, ки бархе аз онҳо мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор мегиранд: **катта, чавидан, ғавчидан, фӯчидан, ғурмдор, хамбидан, пағ-паға, ғул, ёғӣ, чафидан, беҳанг, дамзах, аранге, лангардор, парсинбаста, ҳет-ҳет, чахапо, агане, паҳ-пах задан, зайл-зайл** ва ғайраҳо.

Вожаи **катта**, ки аз ҷиҳати сохт сода мебошад, дар мақоли халқӣ чунин истифода шудааст: “Бихӯрӣ, **катта** шавӣ, нахӯрӣ латта” (сах.267). Вожаи **катта** дар забони адабии тоҷикӣ маъмул

нест, вале дар гӯйишҳои ҷанубӣ ва бархе аз забонҳои шарқии эронӣ, дар мисоли забонҳои яғнобӣ, шуғниву рӯшонӣ мустаъмал мебошад ва маъноӣ “бузург, калон”-ро мекунад. Дар талаффузи ин калима танҳо тафовути овозӣ ба мушоҳида мерасад. Дар гӯйишҳои ҷанубӣ зада дар ҳиҷои дуҷум **катта́**, вале дар забони яғнобӣ зада дар ҳиҷои аввал **ка́тта** меафтад. Муҳаққиқони соҳа дар фарҳанги гӯйишҳои ҷанубӣ дар шакли **ката**, яъне бидуни таъкид сабт намудаанд (ФГҶЗТ, 2017.).

Вожаи мавриди андешаро М.С. Андреев ва Е.М. Пещерова дар қисмати луғатномаи китоби худ ба қайд гирифта, чунин тавзеҳ додаанд: **kátta** большой, огромный; старший; избранный, знаменитый, знатный (ср. узб., т. **kátta**, шуғн., руш. **kátta**, **katonak** большой); **katta žñta** старший сын (ЯТ, 1957, 271 – 272).

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки доираи густариши ин калима васеъ буда, натавонӣ дар байни гӯйишварони ҷанубӣ, балки аз он берун рафта, миёни яғнобиён ва бархе забонҳои помири паҳн гаштааст.

Феъл яке аз ҳиссаҳои муҳимтарин нутқест, ки омӯзиши махсусро меҳаҷад, чунки он аз нисбати ҳиссаҳои дигари нутқ камтар ба тағйироту таҳаввулот дучор меояд, чунки пояи мустаҳкамӯ устувор дорад. Дар маводи мавриди пажӯҳиш ҳам феълҳои истифода шудаанд, ки хеле ҷолибанд ва хусусияти лаҳҷавии худро нигоҳ доштаанд. Масалан, феъли амали **ҷавидан** ҳоси шеваи ҷанубӣ буда, дар гӯйишҳои дигари забони тоҷикӣ ба назар намерасад ва ба маъноӣ “ҳоидан” маъмул аст, ки нависанда онро чунин қорбасти намудааст: “Вай зоҳиран ба ин баҳсу талошҳо худро бепарво ангошта, лӯкма аз паи лӯкма ба даҳон андохта, дулунча **мечавадӯ** фуру медахад” [саҳ. 270]. Ё ин ки: “Пасон пора-пора гӯштро бо каме пиёз ба даҳон андохта, оҳиста, бо фурсат **мечавадӯ** фуру мебарад ва барои ҳаваси атрофиёно ангохтан устухонҳоро макидаву лесиди, болои ҳам ба табаки ҳоли мегузорад” (саҳ. 272).

Фарҳангшиногонҳои шеваи ҷанубӣ феъли “**ҷавидан**”-ро дар фарҳанги таҳиянамудаи худ сабт нақардаанд.

Феъли амали **ғавҷидан** низ ҳоси гӯйиши ҷанубӣ буда, дорои чанд маъно мебошад, ки дар фарҳанги гӯйишҳои ҷанубӣ дар шаклҳои **ғавҷидан**, **ғавҷиян**, **ғамҷидан** оварда шудаанд: 1.

фишурдан, ғичим кардан; 2. омехтан, омехта кардан; 3. поймол кардан, хоидан, газидан (ФГҶЗТ, 2017, 151).

Аз шаклҳои гуногуни ин феъл маълум мешавад, ки он дар ҳар маҳал ва ё маҳалле талаффузи махсуси худро доштааст ва онҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои овозӣ тафовут доштаанд. Агар гунаҳои ғавчидан, ғавҷиян дар чанд гурӯҳи шеваҳои ҷанубӣ густариш пайдо карда бошад, сурати ғамчидан дар гурӯҳи шеваи Ғорон роиҷ будааст. Бинобар ин метавон гуфт, ки доираи густариши шаклҳои **ғавчидан** ва ғавҷиян байни ғўйишварон доман паҳн намуда, истифодаи бештар дорад. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки Абдулҳамид Самад ҳам маҳз шакли феъли “**ғавчидан**”-ро интихоб кардааст: “...пиёзпораҳоро ба каф молидаву **ғавчида**, болояш намак ҳам мепошид” (сах. 272).

Феъли номбурда на танҳо дар ғўйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, балки дар забони яғнобӣ бо сурати **ғавҷак** ба маънои “ғичим кардан” дар мавриди либос; “омехтан” дар мавриди мева ва анвои ба ҳамин монанд дар гуфтори бархе аз яғнобиҳо, махсусан занҳо ба кор меравад. Инчунин феъли мазкур дар лаҳҷаи мардуми Мастҷоҳ низ ба гунаи **ғавчидан** маъмул аст.

Фучидан феълест, ки амале, кореро ифода мекунад ва бо маъноҳои “макидан” дар мавриди бўсидани махсус, “ҷабидан” дар мавриди ишораи чизеро макида гирифтани роиҷ аст. Дар ин ҳикоя нависанда ин феълро дар мавриди маънои макидани шираи устухон ба кор бурдааст: “... мағзи устухонеро намоишкорона **фўчида**, ғур-ғуркунон ба соҳиби хона ғўшрас ҳам мекард” (сах. 273).

Феъли **фўчидан** дар фарҳанги шеваи ҷанубӣ дар шаклҳои **фъчидан** // **фучидан** “макидан, ҷаббидан” (сах. 657) сабт гардидааст. Ин калима махсуси лаҳҷаҳои ҷанубӣ буда, дар шеваҳои дигари забони тоҷикӣ маъмул нест.

Истифодаи бархе аз вожаҳои лаҳҷавие, ки Абдулҳамид Самад дар романи худ мавриди баҳрабардорӣ қарор додааст, аз мавзӯҳои шеваҳои ҷанубӣ берун рафта, то ба ғўйишҳои тоҷикони болооби Зарафшон, махсусан мардуми Мастҷоҳ, расидааст, ки мисоли равшани он феъли амали **ҷафидан** буда, ба маъноҳои 1. “фишурдан; зер ва пахш кардан; 2. *мач*. фишор овардан, истинтоқ кардан; танг кардан, ба дод овардан [сах. 778

– 779] ба кор рафтааст. Маълум мешавад, ки феъли **чафидан** ба ҷуз аз маънои асли ба мафҳуми маҷозӣ низ маъмул будааст.

Нависанда вожаи **чафидан**-ро чунин корбаст намудааст, ки киёфаи пажмурдaro ифода мекунад: “Дар оина суробаш дар чашми ӯ шабеҳи лимӯи **чафида** метобад” [сах. 227].

Дар ҳикояи “Соати ҳисоб” вожаҳои лаҳҷавии **ғурмдор** (“ғурмдор”), **хамбидан** (“фуромадан, фуруд омадан (аз боло ба пойин)”), **ғул** (“қавӣ, бузургҷусса, зур, бақувват”), **ёғӣ** (“душман, гарданшах, ҳасм”), **беҳанг** (“беҳолу бемадор, ҳаста”), **дамзах** бо мушкилӣ нафас гирифтанд; бештар дар мавриди бемор), **аранге** (“базӯр, бо азобу машаққат”), **лангардор** (“бемордор, соҳиби бемор”), **хет-хет** (“калавида – калавида; саланг – саланг, беҳуда – беҳуда, бекор – бекор”), **чохопо** (“саросема, шитоб кардан дар ҳолати шунидани хабаре”), **агане** (“пайвандаки вағарна; ағар”), **пах-пах задан** (“пинҳон шудан”), **парсинбаста** ва амсоли инҳо.

Яке аз вижагиҳои муҳим ва мубрамияти вожаҳои лаҳҷавии ин роман дар он зоҳир мегардад, ки адиб он калимаҳоро аз соҳибони лаҳҷа пайдо намудааст, ки аз фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубӣ берун мондаанд. Бинобар ин, метавон аз ҳисоби маводи лаҳҷавии роман ин фарҳангро такмил дод.

Масалан, дар фарҳанги ҷанубӣ вожаҳои **пағ-паға**, **нимкоф**, **лангардор**, **парсинбаста**, **чохопо**, **зайл-зайл** аз нигоҳи фарҳангшиносон дар қанор монда, ба қайд гирифта нашудаанд, ки ин қори минбаъдаи муҳаққиқони лаҳҷа мебошад.

Паға-паға пахта аз ҷойи қафидаву дарида ё даҳони лулаболиштҳо баромада, дар ҳаво шино мекунад [сах. 227]. Дар ин маврид вай аз роғи чашмони **нимкофаш** аранге медид [сах.281].

Вожаҳои дар забони халқ дар давраҳои гуногун ва дуру дарози таърихӣ аз санҷиш гузашта содагиву равонӣ ва возеҳии ҷолибе пайдо мекунанд. Нависанда тавассути интиҳоб инчунин дар маҳаллу мавзеи ҳеш дарҷи вожа, ибораҳои рехтаи халқӣ барои ба таври самимӣ тасвири воқеаҳо ва қушодани ҳислати қаҳрамонҳои худ имконият ба вуҷуд меорад. Забони халқ маводи хом буда, адиб онҳоро дар эҷодиёти худ санҷида, обутоб ва образ дода, пас ба ҳудашон бармегардонад.

Дар романи “Гардиши девбод” вожаҳои лаҳҷавӣ барои барҷаста тасвир намудани лавҳаҳои зиндагӣ ва фардиқунии

забони персонажҳои асар ба кор рафтаанд: “Нолишу **дамзах**, дар худ печидану тапидан, сурфидани мудҳиш ва гоҳе фарёди мард гӯё танҳо барои худи ӯст” (сах. 278). Вожаи **дамзах** хоси гӯйишҳои ҷанубӣ буда, дар шеваҳои дигар ба мушоҳида намерасад. Дар фарҳанги гӯйишҳо ин калима дар ду шакл **дамзах** // **дамзих** сабт гардида, маънои “бо мушкилӣ нафас гирифтани бемор”-ро доштааст (2017, 212).

Нависанда дар роман баъзе пайвандҳои лаҳчавиро низ ба кор бурдааст, ки асосан дар нутқи қаҳрамонҳои асар истеъмол ёфтаанд, ки яке аз чунин пайвандҳо **агане** буда, дорои чунин маъноҳо мебошад: 1. *пайв.* вагарна; агар; 2. *ҳис.* охир; 3. аҷаб не, мумкин; эҳтимол; 4. набошад: “Эй ҳафтафаҳм, хотири фарзандҳо буд, **агане** хоката мебехтам” (сах. 293). Ё ин ки: “Худо... ба ғазабаш гирифтор накунад, **агане** зайл-зайл ҷазо медиҳад” (сах. 297). Дар ин ҷумла ду калимаи лаҳчавӣ **агане** ва **зайл-зайл** аз номи персонажҳо қорбасти шудааст, ки калимаи такрори **зайл-зайл** дар фарҳанги гӯйишҳо ба қайд гирифта нашудааст. Ин калима ба маъноҳои “оҳиста-оҳиста” ва ё “ҳамин хел” дар гӯйишҳои ҷанубӣ, махсусан дар гуфтори калонсолон, маъмул аст. Аз мушоҳидаҳои шахсӣ ва пурсишҳои маъноӣ маълум гардид, ки ба мафҳуми вожаи **зайл-зайл** на ҳамаи соҳибони лаҳча сарфаҳм менамоянд.

Аз таҳлил ва баррасии вожаҳои лаҳчавӣ романи “Гардиши девбод”-и Абдулҳамид Самад, ки танҳо дар асоси маводи ҳикояи “Соати ҳисоб”-и роман алоқаманданд, метавон ба таври умум ба чунин натиҷа расид:

1. Баррасии вожаҳои лаҳчавӣ роман яке аз масъалаҳои муҳим дар соҳаи илми лаҳчашиносӣ маҳсуб меёбад.
2. Дар роман нависанда калимаҳои лаҳчавӣ зиёдеро истифода намудааст, ки бархе аз онҳо дар фарҳанги гӯйишҳои ҷанубӣ сабт наёфтааст. Аз ин рӯ, чунин навиши вожаҳо ба такмили минбаъдаи фарҳанги соҳа мусоидат мекунанд.
3. Як қисми калимаҳои лаҳчавӣ роман унсурҳои хоси ин лаҳча мебошанд, чунки дар гӯйишҳои дигари забони тоҷикӣ ба мушоҳида намерасанд.
4. Ҳамчунин бархе аз вожаҳои лаҳчавӣ роман доираи васеи истифода доранд. Ин навиши калимаҳо аз доираи гӯйишҳои

чанубӣ берун рафта, дар баъзе лаҳҷаҳои дигар ва ҳатто забонҳои шарқии эронӣ, дар мисоли забони ягнобӣ ва ғуруҳи забонҳои помирӣ, роиҷ гаштаанд.

5. Омӯзиш ва пажӯҳиши забон ва калимаҳои лаҳҷавии асарҳои ҷудогонаи бадеӣ натанҳо барои муайян ва муқаррар намудани услуби фардии асар ва муаллифи он, балки барои густаришу инкишофи минбаъдаи забоншиносӣ, инчунин лаҳҷашиносии тоҷик бағоят муҳим аст.

КИТОБНОМА

1. Андреев М.С., Пещерева Е.М. Ягнобские таксты / М.С. Андреев, Пещерева Е.М. С приложением ягнобско – русского словаря, составленного М.С. Андреевым, В.А. Лившицем и А. П. Писарчик. – М. – Л.: Академии наук СССР, 1957. – 391 с.
2. Ғаффоров, Р. Калимаҳои ғуфтуғӯй-халқӣ дар романи “Одамони ҷовид” / Р. Ғаффоров // Баъзе масъалаҳои забон ва адабиёти тоҷик. Серияи нав № 114. Самарқанд: УДС ба номи А. Навоӣ. 1961. – С. 85-94.
3. Ғаффоров, Р. Нависанда ва лаҳҷаҳои забон / Р. Ғаффоров // Садои шарк, 1975, № 7. – С. 112-125.
4. Карамшоев, Д. Муносибати С. Айни бо забони умумихалқӣ ва шеваҳо / Д. Карамшоев // Бадахшони советӣ, 1972 (20-уми август).
5. Камолиддинов, Б. Калимаҳои ғуфтуғӯй дар ҳикояҳои Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов // Армуғон. Ҷ. 2. – Душанбе, 1996. – С. 4-9.
6. Эгамбердиев, Р. Назаре ба забон ва услуби асари Восифӣ “Бадоеъул-вақоеъ” / Р. Эгамбердиев // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 65-73.
7. Юсуфов, Ҳ. Унсурҳои луғавии забони зинда дар осори С.Айни / Ҳ. Юсуфов // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 111-112.

АДАБИЁТИ БАДЕӢ

8. Самад, Абдулҳамид. Гардиши девбод / Абдулҳамид Самад. – Душанбе: Адиб, 2007. – 568с.

МУЛОҲИЗАҲО РОҶЕЪ БА БАРҲЕ АЗ ВОҶАҲОИ ЛАҲҶАВӢ ДАР РОМАНИ “ГАРДИШИ ДЕВБОД”-И АБДУЛҲАМИД САМАД

Дар мақола танҳо вожаҳои лаҳҷавие мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудаанд, ки Абдулҳамид Самад онҳоро дар ҳикояи “Соати ҳисоб”-и романи “Гардиши девбод” корбаст намудааст. Ҳадафи асосии

ба риштаи пажӯҳиши даровардани ин масъала иборат аз он мебошад, ки таҳқиқи луғоти лаҳҷавии асарҳои нависандагони давраи истиқлол, махсусан осори Абдулҳамид Самад, аз мадди назари пажӯҳишгарони лаҳҷашинос дар қанор мондааст.

Абдулҳамид Самад монанди бархе аз адибони тоҷик аз ғанҷинаи ғӯйишҳои мардуми маҳаллӣ ба таври фаровон истифода намуда, ба он вожаҳо умри дубора бахшида, онҳоро бо рангубори тоза барои ғӯйишварон пешкаш кардааст, ки ин яке аз хусусиятҳои эҷодии ӯ мебошад.

Калидвожаҳо: вожаҳои лаҳҷавӣ, забони тоҷикӣ, таҳқиқ, забонишинос, лаҳҷашинос, таҳлили сохтори грамматикӣ, луғат, Абдулҳамид Самад, таърихи забон, калимаҳои феълӣ, забони ягнобӣ, забонҳои шарқии эронӣ.

КОММЕНТАРИИ К НЕКОТОРЫМ ДИАЛЕКТНЫМ СЛОВАМ В РОМАНЕ АБДУЛҲАМИДА САМАДОВА «СМЕРЧ»

В статье исследуются исключительно производные термины, которые были использованы Абдулхамидом Самадом в рассказе «Часы подсчёта» романа «Смерч». Основной целью исследования является изучение лексики произведения Абдулахида Самада, которая до сих пор оставалась вне поля зрения исследователей.

В своём романе писатель использует много слов из разговорной речи. Некоторые из них не зафиксированы в словаре южных диалектов и не встречаются в других диалектах таджикского языка. Иные новые слова характерны для диалектов Юга, они глубоко связаны с культурой, природой, характером, обычаями и традициями жителей этого региона, и могут способствовать определению некоторых исконных древних терминов таджикского языка.

Ключевые слова: диалектная лексика, таджикский язык, исследование, лингвист, диалектолог, структурный и грамматический анализ, лексикология, Абдулхамид Самад, история языка, глаголы, ягнобский язык, восточно-иранские языки.

SOME THOUGHTS AROUND A NUMBER OF DIALECT VOCABULARY FROM THE NOVEL OF “THE VICISSITUDES OF FATE” OF ABDULHAMID SAMAD

The article studies exclusively derived terms used by Abdulahmid Samad in his story of “Counting the Hours” of the novel of “The vicissitudes of fate”. The main objective of the study is analyzing

vocabularies used in the works of writers in the period of independence, especially from the work of Abdulhamid Samad, whose work remained out of the sight of researchers.

In his novel the writer uses many dialect words, some of which are not recorded in southern dialect or found in other dialects of Tajik language. Other new words have the characteristic of the local dialects of the South, which are acutely connected with the culture, nature, customs and traditions of the people of that region, which will help to pinpoint some other ancient terms of Tajik language.

Keywords: the lexicon of dialect, Tajik language, research, linguist, dialectologue, structural and grammatical analyses, Abdulhamid Samad, history of language, verbs, Yaghnob language, west Iranian languages.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин – мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 919 80 38 20, e-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин - заведующий отделом языка Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 919 80 38 20, E - майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin - Head of Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki, Candidate of Philological Sciences, Ph.: +992 919 80 38 20, E-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

УДК : 78 (091) (575.3)

ЗАИМСТВОВАННАЯ МУЗЫКАЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Абдуллаева Заррина Фатуллаевна

Институт языка и литературы им. А. Рудаки АННТ

Таджикская музыка и музыковедение являются неотъемлемой частью культуры, представляющей богатую древнюю культуру всего персоязычного региона. Они внесли значительный вклад в развитие всего мирового искусства и культуры, особенно музыки.

Как известно, заимствование происходит в результате политических, социальных и культурных связей между народами

и является одним из продуктивных способов обогащения словарного запаса того или иного языка. Таджикский язык в течение многих тысячелетий находился под воздействием родственных и соседних языков, вследствие чего в него вошло из них множество слов и терминов. Заимствование можно встретить во всех сферах науки и техники, общественной, духовной и культурной жизни, включая и музыкальное искусство.

Сам термин «музикӣ» является заимствованным из греческого языка через русский язык и означает *муза, искусство муз*. В мифах Древней Греции музы являются вдохновителями науки и искусства. По сказаниям этих мифов, у царя Зевса и Мнемозины (Богиня памяти), которые жили со своим предводителем Аполлоном на горе Парнас, было девять дочерей. Аполлон водит хоровод с этими девятью прекрасными музами. Он предводительствует хором муз и сопровождает их пение игрой на своей золотой кифаре. В различных источниках приводятся разные количества муз, но Гесиод отмечает именно девять: 1) Евтерпа – муза лирики; 2) Терпсихора – муза танцев, 3) Клио – муза истории, 4) Талия – муза комедии, 5) Мельпомена – муза трагедии, 6) Эрато – муза любовных песен, 7) Полигимния – муза священных гимнов, 8) Урания – муза астрономии и 9) Каллиопа – муза эпической поэзии. Каждая муза имела своё святилище, которое называлось мусейон. Слово музей произошло именно от этого слова.

Заимствование происходит тогда, когда носители языка имеют большую языковую потребность в обозначении новых смысловых обозначений, то есть у них не имеются языкового способа изложения какого-нибудь понятия. Например, в таджикский язык из других языков вошло много наименований музыкальных инструментов: *пианино, фортепьяно, рояль, кларнет, скрипка, гитара, нота и т.д.* В древние времена таджикский язык заимствовал музыкальную терминологию из греческого, хинди и арабского, а в нынешнее время- из русского и других европейских языков. Рассмотрим заимствования в отдельности в зависимости от их генетического происхождения:

а) заимствования из арабского языка.

В номенклатуру музыкальных терминов таджикского языка вошли и широко используются термины, заимствованные преимущественно из арабского языка, чему способствовали реальные предпосылки. Главной причиной этих заимствований являются арабское завоевание большой территории

персоязычных народов и создание исламской цивилизации, которые оставили неизгладимый след в музыкальном искусстве таджиков, и следует сразу оговориться, что влияние было двусторонним. Иранская музыка даже при Сасанидском правлении имела большое влияние на арабскую музыку, и в дальнейшем это воздействие становилось всё больше. Дело дошло до того, что некоторые таджикские музыкальные термины, например «*хона*» вошли в музыкальную терминологию арабского языка.

Большая часть заимствований из арабского языка приходится на период развития и формирования литературного языка фарси-дари.

Музыкальные термины арабского происхождения по структуре образования могут быть классифицированы следующим образом:

1. Простые и производные термины, которые состоят из одного слова или имеют в своём составе словообразовательный суффикс: *авдж, адвор, амал, ватар, вусто, икома, маком, мутриб, наки, рахови, мушкilot, миатайн*.

2. Сложные термины, которые состоят из двух или более слов: «*зуларбаа*» – (пауза тона в персидско-таджикской музыке, которая состоит из 4 голосов, имеющих лады. Его также называют «*джинс*»-(род, тип). В современной музыкальной терминологии он равен чистой кварте, то есть до-фа; зулкулл вал-хамс (тона в персидско-таджикской музыке, которая имеет чистые лады одной октавы и квинты). Мера голоса от до и до соль. Зулкулл вал-хамс в современной музыке зовётся дуодетсима; зулкулл марратайн (тональная пауза в персидско-таджикской музыке, мера голоса от «до» до «до»); зулхамс (тональная пауза в персидско-таджикской классической музыке, состоящая из пяти голосов чистого лада).

3. Терминологические словосочетания арабского происхождения

а) терминологические словосочетания, в которых соблюдены правила правописания арабского языка: *зарбулкадим, зарбулмулук, зарбулфатх*.

б) терминологические словосочетания, которые выражены в таджикском языке с помощью изафета: *уроки мушобех, фосилаи кубро, фосилаи сугро*.

Следует отметить, что наименования местностей арабского происхождения тоже сыграли определённую роль в формировании музыкальной терминологии. Например:

а) арабские наименования: «Бусалик» аналог «Абусалик» – шестой маком «Дувоздахмакома»:

Зи ноқа Занғула бар пардаи Раҳовӣ банд,

Ба Бӯсалик Ҳусайнисифат барор овоз.

(Пой Зангула и играй Рахови,

Исполняй Бусалик, а потом Хусайни)

«Хусайни» – четвёртый маком «Дувоздахмакома»:

Ду айнам Бӯсалик асту Хусайнӣ,

Бувад Наврӯзи асл аз ин ду айнӣ.

(Мои два глаза Бусалик и Хусайни,

Это есть Навруз и с ним его песни.)

Б) названия местностей арабского происхождения.

«Ирак» – одиннадцатый маком «Дувоздахмакома» и шестой «Шашмакома». Имеет две части – Мушкилоти Наср, Мушкилот состоит из восьми частей: «Таснифи Ирок», «Тарджеи Ирок», «Чанбар», «Фарфар», «Мухаммаси Ирок», «Сакили калон», «Нимсакил» [8,513].

«Хиджоз» – девятый маком «Дувоздахмакома».

б) заимствования из греческого языка:

Орган (от греческого – *organon* – мелодия) – древний греческий музыкальный инструмент. В персидско-таджикской художественной литературе и других исторических источниках IX-XVII веков приводится немало сведений об органе и способах игры на нём. (Абуабдуллох Хоразми, Кавкабии Бухорои, Дарвешалии Чанги). Например, Абуабдуллох Хоразми (XII век) отмечает, что орган является струнным инструментом и имеет продолговатую форму. Дарвешалии Чанги полагал, что орган похож на сундук, который имеет 900 струн и на нём играют 40 человек.

Конун (*canon*) – неизвестный автор музыкального трактата пишет, что конун – это музыкальный инструмент, доставшийся от Платона, который снял отражение от чанга. Говорят, что он поднял чанг прямо и не положил его на землю. Когда Платон увидел отражение и перевёл этот рисунок в своё сердце и создал конун».

Лира (Lira) – один из греческих струнных инструментов, которую астрономы считали похожей на восьмую северную планету. Создал этот инструмент в начале ХП века до н.э. поэт Тербандер. Инструмент был похож на персидский «чанг», которого арабы называли «сандж». Так как некоторые песни пелись под лиру, поэтому эти песни стали называться лирическими [7, 251].

Литавра (из греческого *loty* – много и *taurea* – барабан) – ударный музыкальный инструмент. Появился на основе ударных музыкальных инструментов Востока. В Европе он распространён с XV века.

в) заимствования из языка хинди:

По поводу использования в музыкальных трактатах заимствований из языка хинди нужно отметить, что в связи с особенностями таджикского языка многие термины, войдя в него, подверглись языковым изменениям и потеряли свою начальную форму. Поэтому, чтобы определить происхождение и этимологию этих терминов, следует провести особые исследования.

Бокиёи Ноини в музыкальном трактате «Замзамаи вахдат» (Напев единства. ХУ в.), излагая свои мысли о музыке, напоминает и о терминологических заимствованиях из языка хинди. Данное произведение состоит из шести напевов, во втором из которых сопоставляются индийские мелодии с персидскими, в четвёртом напеве говорится об индийских произведениях и их названиях, в шестом напеве приводятся весьма интересные сведения о соотношении мелодий на языках фарси и хинди. Интересно отметить, что для лучшего ознакомления читателей с терминами на языке хинди, автор использует их аналогичные названия на языке фарси. Например: «Знай, то что говорят древние и сегодняшние знатоки музыки Ирана, Турана и Византии, уже определено то, что свыше шестиголосовых, двенадцати макомов и двадцать четыре отделения и сорок восемь частей, в общем девяносто мелодий, это означает, что голос состоит из двух макомов низкого, что на фарси называется «бам» а на хинди «кардж», высокого - на фарси «зер» и на хинди «накод» (нукод).

В этом трактате говорится и о названиях мелодий и индийских рогов: «Знай, что названия знаменитых индийских

мелодий разнообразны, но самыми широко употребляемыми и знаменитыми из них являются шесть *рогов* и тридцать *рогни* и тридцать *бутара* (путара) и тридцать *бхарджа*. Но *роги* также называют Мандал, Макхрог, Сарирог, Дипак (Дхипак)». Автор трактата Боқӣи Ноини в стихотворении на фарси привёл четыре названия шести индийских рогов:

*Биё, аз Боқӣи шаш рог бишинав,
Ки мусиқӣ бувад илми муборак.
Зи Бихрун субҳи содиқ соз дилро,
Туро гар манзили шиқ аст торак.
Пас аз Миқхрогу Саррирог дар шом,
Чароги айш равшан кун зи Дипак [3, 130].
(Приди, послушай у Боки шесть рогов,
Музыка - это благословенная наука.
Из Бихруна сделай сердце утренней зарёй,
Если дом твоей любви тёмный,
То из Микхрог и Саррирог в вечер,
Зажги свечу веселья из Дипак)*

Индийские музыкальные термины «рог» (маком), «рогни» (шубба- отделение) и «бхарджа» (часть) относятся к числу наиболее употребляемых. А сами индийцы установили, что каждый рог состоит из пяти рогни и пяти бхарджа.

Следует отметить, что музыкальный термин «рог» восходит к санскритскому «рага» и обозначает желание, стремление, вид и зависимость. Самое популярное в современном музыкальном мире слово «рок», то есть рок-музыка, возможно, относится к тому самому индийскому термину «рог».

В музыкальных трактатах также отмечается соотношение индийских мелодий с персидскими, в частности, индийская мелодия Катрог соответствует макому Газолу и Ракаб: *Нагмаи Катрог хушу дилрабоист / З-он ба Фазолу ба Ракаб оиноист*. (Мелодия Катрог удивительно приятна / Потому знакома с Газолом и Ракабом)

д) заимствования из других языков:

В таджикских музыкальных трактатах термины тюркского происхождения встречаются очень редко. В их числе: «кобуз» -

название музыкального инструмента, «*шатаргу*» (шидиргу) – название уйгурского музыкального инструмента, возможно, тюркского происхождения.

На наш взгляд, все музыкальные термины латинского, французского, немецкого, итальянского языков вошли в таджикский посредством русского языка. Например:

Аккордеон (франц.) клавишно-духовой инструмент.

Балет (франц.) – спектакль, в котором соединились музыка и танец, драматическое и изобразительное искусство.

Баян (рус.) – клавишно-духовой инструмент, названный в честь древнего русского певца Баяна или Боёна.

Вальс (нем.) – вид парного танца.

Валторна (нем.) – медный духовой оркестровый инструмент.

Группетто (итал.) – четырёхголосное пение.

Капелла (итал.) – капелла, хор певцов.

Либретто (итал.) – полный текст музыкально-сценического сочинения.

Нота (лат.) – знаки при помощи которых изображаются звуки.

Опера (итал.) – жанр музыкально-драматического искусства.

И так, как мы видим, в словарный состав нашего языка вошло очень много заимствований из других языков. Самое значимое количество музыкальных терминов приходится арабскому языку. Большинство слов в таджикский язык пришли к нам с помощью русского языка. Заимствование является одним из основных способов обогащения того или иного языка, в нашем случае таджикского.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гнедич, П.П. Всемирная история искусств. / П. Гнедич. – М. Современник, 1996. – 493 с.
2. Маллоҷ, Ҳусайнаӣ. “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва мусиқӣ / Ҳусайнаӣ Маллоҷ // Нашри дониш. Соли даҳум, шумораи шашум, меҳру обони 1969. – С. 6-17.
3. Нағмаи ниёгон. Таҳия ва таҳқиқи А. Рачабов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 160 с.

4. Низомов, А. Таърих ва назарияи “Шашмақом” / А. Низомов – Душанбе: Ирфон, 2003. – 334 с.
5. Рачабов, А. Борбад ва замони ӯ / Р.Рачабов. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 200 с.
6. Султон, Мирзо Хасан. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии. / М.-Х. Султон. – Душанбе: Дониш, 2008. – 342 с.

ЗАИМСТВОВАННА МУЗИКАЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Таджикская музыка и музыковедение являются неотъемлемой частью культуры, представляющие богатую древнюю культуру всего персоязычного региона. Таджикский язык в течение многих веков находился под воздействием соседних и родственных языков, впоследствии чего в него вошло из них множество слов и терминов. Заимствования можно встретить во всех сферах науки и техники, общественной, духовной и культурной жизни, включая музыкальное искусство. В статье приведены примеры музыкальной терминологии таджикского языка, заимствованные из других языков: греческого, латинского, арабского, хинди и русского.

Ключевые слова: заимствования, музыкальная терминология, греческий, латинский, арабский, хинди, русский, таджикский языки.

ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ МУСИҚӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола як қатор мисолҳо аз иқтибосоти истилоҳоти мусиқии забони тоҷикӣ, ки аз забонҳои юнонӣ, латинӣ, арабӣ, ҳиндӣ, русӣ ва ғайра ба мо мерос мондааст, оварда шудааст. Мусиқӣ ва мусиқишиносии тоҷикӣ ҷузъи таркибии осори фарҳангии мардуми эронинажод маҳсуб мегардад ва решаи дар қабри таърихи ин мардуми қуҳанбунёд дорад. Забони тоҷикӣ дар тӯли беистар аз ҳазор соли мавҷудияти худ аз бисёр забонҳои хешу бегонаи ҳамҷавори худ таъсир пазируфтааст ва калимаҳои истилоҳоти зиёд ба ин забон аз дигар забонҳо ворид шудаанд. Калима ва истилоҳоти иқтибосӣ дар ҳамаи соҳаҳои илму фан ва ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла санъати нафисаи мусиқӣ, низ ба мушоҳида мерасанд.

Важҳои калидӣ: иқтибосот, истилоҳоти мусиқӣ, забонҳои юнонӣ, латинӣ, арабӣ, ҳиндӣ, русӣ.

**BORROWING OF MUSICAL TERMINOLOGY IN THE TAJIK
LANGUAGE**

The article provides examples of the musical terminology of the Tajik language, which are borrowed from other languages: Greek, Latin, Arabic, Hindi and Russian. Tajik music and musicology is an integral part of the cultural heritage, representing the rich ancient culture of the entire Persian-speaking region. For many centuries Tajik language has been influenced by neighboring and related languages. Subsequently, a lot of words and terms entered it from them. Borrowings can be found in all areas of science and technology, social, spiritual and cultural life, including musical art.

Keywords: borrowings, musical terminology, Greek, Latin, Arabic, Hindi, Russian, Tajik.

Сведения об авторе: Абдуллаева Заррина Фатуллаевна – научный сотрудник Института языка и литературы им. А. Рудаки АННТ, к.ф.н. Тел.: 901 40 00 40. E-mail zarrina. abdulloeva @ mail. ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Заррина Фатуллоевна – ходими илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ, н.и.ф. Тел.: 901 40 00 40. E-mail zarrina. abdulloeva @ mail. ru.

Information about the author: Abdullaeva Zarrina Fatullaevna - Researcher at the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki, Academy of sciences . Sciences of the Republic of Tajikistan, candidate of philological. Тел.: 901 40 00 40. E-mail zarrina. abdulloeva @ mail. ru.

УДК : 43-3 (575.3)

**АСПЕКТЫ ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИИ НЕМЕЦКИХ
ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ**

Замонов З.И.

Таджикский национальный университет

Лексический состав таджикского языка, особенно в период бурного общественного развития, подвергался, как известно, изменениям, а его лексико-семантические и понятийные связи – определенным смысловым сдвигам. В такое время для таджикского языка характерной оказывается особая неустойчивость и диффузность слов, принадлежащих ключевым общественно-политическим понятиям. Однако, формирующий сознание социально разнородных народных масс лексикон, в особенности его общественно-политический лексический пласт,

представляет собой подсистему, организованную и функционирующую по своим внутренним законам. Своеобразие лексики общественно-политического содержания в принципе изучено: с одной стороны, её границы и тематический диапазон очень широк и расплывчат (это термины и терминопонятия политики, экономики, торговли, военного дела, включая прямые наименования и перифразы, полные названия и аббревиатуры и т. п.); с другой стороны – это более или менее обиходные наименования, метафоры и даже имена собственные, за рамками которых может стоять определенный комплекс политических представлений и понятий.

Они составляют то дополнительное назначение, которое слово (иногда только на некоторое время) приобретает в политическом контексте. Благодаря такому использованию целого ряда слов в специальном контексте политический словарь увеличивает свой и без того немалый терминологический и полутерминологический состав. Две ведущие тенденции определяют пополнение таджикской лексики общественно-политического содержания: 1) стремление к точности и однозначности, требующее полного наименования тех фактов, явлений, учреждений, о которых идет речь, их официально установленная тяга к нетерминологичной образности, яркости и экспрессивности слова, эмоциональной оценочности; эта тенденция в общем противоположна первой. Первая тенденция ведет к появлению и формированию громоздких устойчивых формулировок, калькированию иностранных слов-наименований официального характера, вторая (более гибкая) стремится к новым, более «свежим» обозначениям, к замене сложных названий более компактными и менее официальными [2, 34].

Тенденция к точности номинации события, явления и т.п. сочетается со стремлением к объективности, «бесстрастности» некоторой части общественно-политической терминологии; тенденция же к экспрессивности заостряет внимание на тех или иных политически значимых сторонах обозначаемого объекта, гиперболизирует или, напротив, преуменьшает, показывая объект с иной стороны.

Одна из них направлена на организацию наименований, затушевывающих какие-то острые моменты, слов, скрывающих

непопулярные в широких общественных кругах намерения и планы. Например, немецкое слово *Infrastruktur* (инфраструктура), которое первоначально встречалось там, где речь шла о военно-стратегических объектах и обозначало «... *alles für die Wirtschaft oder das Militär notwendige Einrichtungen und Anlagen, die unmittelbar der Produktion (oder der Verteidigung) dienen*. (...все для экономики и милитаризации необходимых устройств, которые только косвенно производству служат; *пер.наш-3.3.*) Второе значение этого слова выражается так: «*Gesamtheit militärischer Anlagen*».

По мере приобретения известности слова *Infrastruktur*, *infrastrukturell* стали употребляться применительно к другим объектам организации жизнедеятельности города, например: *Hier wirkt sich der Nachholbedarf an Investitionen im infrastrukturellen Bereich (Strassen, Schulen, Krankenhäuser usw)*. (Здесь действует потребность в инвестициях в инфраструктурные области (улицы, школы, больницы).

Другая тенденция, разоблачительная, продиктована стремлением сорвать маску с лицемерно или мнимо объективной фразеологии, раскрыть истинный смысл псевдообъективных или малопривлекательных наименований [3, 56]. С точки зрения этимологической принадлежности заимствованная общественно-политическая лексика в значительной степени состоит из иноязычных слов – интернационализмов, вкраплений, экзотизмов и их таджикских калек. Почти вся интернациональная по форме политическая лексика и фразеология имеет адекватные соответствия в немецком языке. Общественно-политическая лексика конца XIX – начала XX веков представляет собой обширный пласт общего словарного состава таджикского языка.

В связи с этим напрашивается вопрос об объёме понятия «общественно-политическая лексика». Коготкова Т.С. так определяет общественно-политическую лексику: «Обычно при определении общественно-политической терминологии используется её содержательная или тематическая характеристика. Целые пласты разных терминологий, соответствующие обозначению многочисленных и многообразных форм общественного сознания, наименования различных проявлений духовных и мировоззренческих сил человека и общества, многих

правовых и государственных институтов обычно делятся исследователями на частные, т.е. тематически близкие группы, и затем уже изучаются. Понятийно-смысловой критерий лежит в основе нашего понимания» [4, 117].

К данному классу лексики она относит «всю терминологию международных отношений и мировой экономики, реалии внутривнутриполитической и экономической жизни данной страны, все обозначения, связанные с политическим устройством и общественно-политической жизнью других стран». Автор указывает на своеобразие состава политической лексики с точки зрения её семантики, которое заключается в том, что часто обычные слова в политическом контексте могут получать дополнительное значение и приобретать политическую значимость. Иное, сжатое определение общественно-политической лексики дает Протченко И.Ф., характеризуя её как «часть словаря, которая обозначает названия явлений и понятий из сферы общественно-политической жизни, т.е. это лексика из области политической, социально-экономической, мировоззренческой, философской».

Он также отмечает непосредственную связь этого разряда слов с некоторыми близкими в смысловом отношении группами слов, в том числе с обозначениями из области искусства, общественных наук. [7, 17]. Данная формулировка и выделение именно групп слов, а не установление связи с терминологией в целом, в определённой степени ограничивает объём общественно-политической лексики и исключает возможность отнесения к ней узкоспециальных терминов из названий областей науки. В языковедческой литературе мы встречаем два обозначения данного пласта лексики: «общественно-политическая терминология» /Ефимов А.И., Коготкова Т.С., Левковская К.А., Туркин В.Н./ и «общественно-политическая лексика» / Протченко И.Ф., Сорокин Ю. С./. Розен говорит о «терминологическом и полутерминологическом составе» политического словаря.

В.В. Акуленко разграничивает два понятия: «Общественно-политические термины, которые выражают точные научные понятия общественно-политической жизни и входящие в состав систем аналогичных терминов. К ним присоединяется

общественно-политическая лексика, используемая, однако, в неспециальном употреблении и отличающаяся тем, что передаёт общенародные понятия о явлениях социально-политической жизни». [1, 129] Итак, общественно-политическая лексика – это особый пласт общего словарного состава, используемый для ознакомления с вопросами политики и экономики, обусловленный типом производственных отношений общественно-экономической формации, и имеющий следующие черты: употребление общественно-политической лексики рассчитано на понимание её не узким кругом специалистов, а широкими слоями населения.

Общественно-политическая лексика складывалась и развивалась на протяжении довольно длительного периода под влиянием конкретных исторических событий. В период становления национальных государственных объединений и развития межнациональных отношений создается фонд интернациональной и заимствованной общественно-политической лексики.

В этот период особенно заметна активизация слов как: *Konstitution, Propaganda, Reaktion, liberal*. [6, 92]. Начиная с XVIII века, Англия вносит также в фонд общественно-политической лексики многие слова: *parliament, meeting, interview, export, import, club*. В тот же период в интересуемую нас лексику входят некоторые американизмы: *Boss, business, boom*. Общественно-политическая прогрессивная терминология представлена кальками с немецкого, например, *Mehrwerft–арзиши илова* (прибавочная стоимость), *einfache Produktion–истехсолоти одӣ* (простое производство), *erweitere Produktion–истехсолоти васеъ* (расширенное производство), *Produktion sverhaltnisse – муносибатҳои истехсолӣ* (производственные отношения), *Arbeigeber–корфармо* (работодатель), *Halbfabrikat–масолеҳи нимтайёр* (полуфа брикат), *Selbstkritik–худтанқидкунӣ* (самокритика), *Arbeitsmarkt–бозори меҳнат* (рынок труда), *Erdkunst–соҳибмулкӣ* (землевладение).

В Таджикистане общественно-политическая лексика активно распространяется в середине XX века. В этот период из русского в таджикский язык вошли: коллективный, концепция, прогресс, террор, пролетарий. В начале XX века иноязычная, и

немецкая в том числе, общественно-политическая лексика и социально-экономическая терминология проникают в таджикский язык. Первоначально употребление такой лексики было ограничено определёнными кругами, а потом постепенно усиливается её распространение, как письменным путём, через газеты, так и устным, через ораторские выступления.

3) многие общественно-политические языковые единицы обладают развитой лексической сочетаемостью, а в немецком языке они входят в состав сложных слов: *Faktoreinkommen* (даромади омили – факторный доход), *Volkseinkommen* (даромади байналхалқӣ – международный доход), *Kapitaleinkommen* (даромад аз сармоя – доход с капитала), *Transfereinkommen* (даромади трансферӣ – трансферный доход).

Большая группа новых названий содержит в составе слова основу *sozial-*: *Sozialarbeit* «патронаж» (*Betreuung bestimmter Personen oder Gruppen, die auf Grund ihres Alters, ihrer sozialen Stellung bedürfen*), *Sozialwohnung* (удешевленная квартира для лиц с небольшими доходами), *Sozialtouristik* (удешевленные туристические поездки). Привлечение слова *sozial* для всех этих обозначений представляет собой прием ретуширования «неприятного» для общественности признания факта существования в богатом и благополучном мире людей, нуждающихся в материальной поддержке [5, 154]. Такая развитая лексическая сочетаемость часто является причиной перехода многих слов в разряд слов-штампов. Штампы в процессе быстрой передачи информации сочетаются со словами, с которыми не согласуются семантически и стилистически. 4) одной из особенностей процесса организации новых слов является непредсказуемость его активности.

В наибольшей мере это затрагивает области общественно-политических отношений, где мы постоянно сталкиваемся с факторами массового появления однокоренных новообразований там, где обнаруживается новая общественно-политическая проблема.

Исходные понятия, далеко не всегда обозначаемые новыми понятиями, уточняются, расширяются, комментируются, вследствие чего на базе развитой системы как таджикского, так и немецкого словообразования формируются новые слова –

Neupragungen. Следует также отметить, что лексика общественно-политического содержания может обозначать как новую лексику, ориентированную на проблемы международной политической жизни, так и лексику, ориентированную на реалии страны и политической ситуации в ней.

Все перечисленные особенности общественно-политической лексики приближают её к общелитературному языку, однако она обладает некоторыми признаками, характеризующими её как терминологию: каждая единица общественно-политической лексики соотносится с понятием общественной жизни, восприятие её определяется общекультурным уровнем человека. Общественно-политическая лексика может быть однозначной и неоднозначной по значению. Отсюда следует, что общественно-политическая лексика организована по определенному принципу, характерному для слов общественно-политического содержания. В смысловой же структуре общественно-политической лексики просматривается особый вид эмоциональной оценки – социальный.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акуленко, В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка/ В. В. Акуленко. – Харьков: 1972. – 316 с.
2. Коготкова, Т.С. Из истории формирования общественно-политической терминологии// Исследования по русской терминологии /Т. С. Коготкова, – М.: Наука, 1971. – 234 с.
3. Коршунов, С.И. Как работать над терминологией / С. И. Коршунов. – М.: Наука, 1968. – 176 с.
4. Муравлева, Н.В. Инновации в лексико-семантической системе политической лексики ФРГ// Структурно-семантические исследования в немецкой лексике / Н. В.Муравлева. Калинин, 1980. – 234с.
5. Назарзода, С. Истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2004. – 302 с.
6. Петренко, И. Ф. Терминоведение: предмет, методы / И. Ф. Петренко. – М.: Либроком, 2009. – 253 с.
7. Розен, Е.В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке / Е.В. Розен. – М.: Просвещение, 1991. – 212 с.
8. Сорокин, Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30-90-е годы XIXв. / Ю.С. Сорокин. – М.: Наука, 1965. – 345 с.
9. Schmidt, W. Das Verhältnis von Sprache und Politik als Gegenstand der marxistisch-leninistischen Sprachwirkungsforschung / W.Schmidt // Sprache und Ideologie. –Halle, 1972. – 567 p.

**ҶАНБАҲОИ ИСТИЛОҲШАВИИ ЛЕКСИКАИ ИҚТИБОСИИ
ЗАБОНИ НЕМИСӢ**

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳими илми забонишиносӣ, яъне истилоҳишиносӣ бахшида шудааст. Истилоҳот – калимаҳо, калимаҳои мураккаб ё ибораҳои мебошанд, ки дар заминаи махсус барои ифодаи мафҳумҳои махсус ба қор мераванд. Бештари истилоҳоте, ки дар забони тоҷикӣ маъмул гаштаанд, аз забонҳои юнонӣ, латинӣ, англисӣ ва русӣ ба забони мо иқтибос шудаанд. Дар забони олмонӣ низ, ба мисли забони тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосӣ бо роҳҳои гуногун, яъне аз дигар забонҳои хориҷӣ ба ин забон дохил мешаванд. Дар шароити мураккаби ҷаҳонишавӣ ва ҳар рӯз ба вуҷуд омадани шумораи зиёди неологизмҳо ва иқтибосоти ҷадид моро лозим меояд, ки пажӯҳишҳои ғустурдaro дар масоили иқтибосот махсусан, истилоҳоти замони муосир, тақвият бахшем.

Калидвожаҳо: калима, истилоҳот, иқтибос, забонишиносӣ, лексика, неологизм, забони хориҷӣ, ҷанба, усул.

**АСПЕКТЫ ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИИ НЕМЕЦКИХ
ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ**

Данная статья посвящается одной из важнейших проблем лингвистики-проблеме термина и терминологии. Терминология – это изучение терминов и их использование по назначению. Термины-слова, словосочетания и сложные слова, которые используются в специальной сфере в специальном значении. Большинство терминов, которое используется в таджикском языке, были заимствованы из греческого, латинского, английского, русского и других языков. В сложный период процесса глобализации, когда ежедневно появляются десятки новых слов и терминов, нам необходимо исследовать и укреплять широкие возможности терминотворчества в таджикском и немецком языках.

Ключевые слово: слово, термин, заимствование, языкознание, лексика, неологизм, иностранные языки, аспект, метод.

**ASPECTS OF BORROWING OF TERMINOLOGY IN
GERMAN AND TAJIK LANGUAGES**

The article is devoted to one of the important problems of the linguistics the problem of borrowing of term and terminology. Terminology is the studying of the terms and their correct usage. Terms are words, complex words and compound words which are used in certain field and they have special meaning. Most terms, that are used in Tajik language are borrowed from Greek, Latin, English, Russian and other languages. In the complex period of the process of globalization appear thousands of new words and terminologies, and a number of these neologisms should be researched by us in Tajik and German languages.

Keywords: words, term, borrowing, lexical, language, neologism, foreign language, method, terminology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Замонов Замон – дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф. Тел.: 919 55 86 80.

Сведения об авторе: Замонов Замон – доцент кафедры иностранных языков факультета Европы и Азии Таджикского национального университета, к.ф.н. Тел.: 919 55 86 80.

About the author: Zamonov Zamon – docent of foreign languages department of Tajik National University, candidate of philological sciences. Tell.: 919 55 86 80.

**БАРРАСИИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ
ПАЙВАНДАКДОРИ ХИЛОФӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ҶАНУБӢ ВА
ҶАНУБИ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН**

Шарипова Мастона Баҳриддиновна

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Дар забони адабии тоҷик ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст ба воситаи пайвандакҳои **аммо, вале, лекин, валекин, балки, вагарна, ҳол он ки, бошад, набошад** пайваст мешаванд. Ҷумлаҳои мураккаби шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқии Тоҷикистон бо ҳамин роҳ ба ҳам алоқаманд мешаванд. Аммо пайвандакҳое, ки дар гуфтори мардуми ин лаҳҷаҳо истифода мешаванд, аз ҷиҳати миқдор ва тарзи баён аз пайвандакҳои забони адабӣ фарқ меkunанд, масалан: **-ӯ//у неки // неке, у//ъ воре//wore ки аммо, wore wore ки, воре, лекин // локин, анде, анде ки, ала, ҳо.** Ин пайвандакҳо асосан хоси нутқи гуфтугӯии лаҳҷаҳои ҷануби шарқӣ буда, дар шеваҳои дигари забони тоҷикӣ, хусусан лаҳҷаҳои ҷанубӣ, низ вохӯранд. Муносибати хилофӣ дар ҷумлаҳои ифода мешавад, ки ҷумлаи дуҷум бар хилофи маълумоти ҷумлаи якум амалу ҳодисаеро ифода мекунад, ки воқеъ нағардидааст. Ин муносибат натавон ба пайвандакҳо, балки ба феълҳо, хабарӣ ҷузъҳо, рӯ ба рӯ омадани мазмунӣ воқеии ҷумлаҳо ва оҳанги ифодаи онҳо низ вобаста аст. Як гурӯҳ ҷумлаҳои мураккаби пайвасти дорои муносибати хилофӣ бо пайвандакҳои **у//ъ** алоқаманд мешаванд.

Воситаҳои дигаре, ки дар ифодаи муносибати маъноӣ хилофӣ ба пайвандак кӯмак меkunанд, аз инҳо иборатанд:

1. Хабарӣ ҷумлаи якум дар шакли инкорӣ ва хабарӣ ҷумлаи дуҷум дар шакли тасдиқӣ ифода мешавад: *Пӯлши-да- йам гап не-ъ вай гаптаракҳо чӣ қад? Ё замун-да пошшо замун набӯда-йу ҳоким замун бӯдаӣ* [9, 11].

2. Хабарӣ ҷумлаи якум дар шакли тасдиқӣ ва хабарӣ ҷумлаи дуҷум дар шакли инкорӣ феъл воқеъ мегардад: *Қаҳдони қаҳ-ра гусола меҳъра - ву нуш дастархона гулак* [10, 143]. *Мактаб бӯд-ъ нахундем* [9, 11].

3. Хабарӣ ҳарду ҷумла дар шакли тасдиқии замони гузашта ё ҳозира-ояндаи сӯғай хабарӣ феъл ифода мешавад. Дар ин ҷумлаҳо дар ҷузъи якум воқеае ё далеле тасдиқ карда мешавад: *Мо бачаги-да бӯсёр медунистем-ъ ҳама-и гум шӯда рафтаи-да. Ёа мӯлки аждаҳор бӯд-ъ бесоҳиб мунд. Қартушка мешава-йъ ов кам-ай* [9, 12].

Пайвандаки -у//у. Дар сурати бо пайвандаки **у//у** пайваст гардидани чумлаҳои мураккаби пайвасти хилофӣ пас аз он пайвандакҳои холис ва хилофӣ низ меоянд. Ин ҳодиса хоси нутқи гуфтугуи шеваи ҷанубӣ аст, дар шеваҳои дигари забони тоҷикӣ ҳам маъмул буда, дар забони ҳозираи тоҷикӣ ва осори адабиёти муосир низ ба мушоҳида мерасад: *“Ҳамчу давлат шоире гум кардан осон асту лек, Ҳамчу шуҳрат шоире дарёфтани бас мушкул аст”* [9, 12].

Тарзи мазкур дар шеваи ҷанубӣ чун як ҳодисаи маъмул зиёд ба назар мерасад. Паҳлуи ҳам омадани пайвандаки **у//у** ва пайвандакҳои хилофӣ ба таъкидан ифода намудани муносибати хилофии байни ҷузъҳо алоқаманд аст. Дар шеваи мавриди назар пайвандаки **у//у** бо пайвандакҳои зиёди хилофӣ барои ифодаи як маънои грамматикӣ, вале бо тобишҳои гуногуни услубӣ истифода мешавад.

Пайвандаки -у//у, неки//неке. Ин пайвандакҳо хусусияти грамматикӣ услубӣ дошта, барои возехтар ифода ёфтани маънои хилофӣ, талқини муносибати субъективонаи гӯянда ба фикри гуфташуда ва воқеияти баёнгардида истифода мешавад. Сухангӯ ба ин васила далелҳои дар ҷумла зикршавандаро тасдиқ мекунад, бо ёрии ҷумлаи дуум таассуф, хоҳиш, эътирозу ҳаяҷони худро баён месозад. Барои барҷаста зоҳир шудани чунин ҳолатҳо оҳанги махсуси пурҳаяҷон ва эҳтиромомези сухани гӯянда низ кумак мекунад: *Гандъмора ҷам кара бим, неки мърго титиу каран. Авқота бар бйшуву неки косара бьгардун биёр. Зъмистуни имсола хънъки бад ума, неки товистунъи гарм бй (Сағирдашт).*

Баъзан ҷузъҳо моҳияти қиёсӣ пайдо мекунанд ва маҳз ба хотири якҷо омадани пайвандакҳо ва кашиш ёфтани талаффузи пайвандаки якум муқоиса саҳеҳтар мегардад: *У дъхтаръиш ни дуно бй, неки у воре наби. Да Кулов гичъаки бьсйор бьд-у неке у вори набьд* [9, 13].

Пайвандаки -у//у, ворелл wore. Гоҳо пайвандаки **у//у** бо пайвандаки хоси шева **worellwore** ҳампаҳлу меояд ва онҳо дар ин маврид ҳарду як маънои хилофиро ифода мекунанд, вале ин ҳодиса чандон серистеъмол нест: *Умаҳанъиш хуб-ай воре раҳ-да азоб кашаме. Ай кор-ош мевомъ воре ай гапош не (Дарвоз): Мън вом-а хаваргири-и рафта бьдъм, воре дъхтр-ъиш бурдан* [10, 107].

Пайвандаки неки // неке. Пайвандаки **неки** дар шеваи ҷануби шарқӣ дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби пайваст ба гурӯҳи пайвандакҳои серистеъмол дохил мешавад. Ин пайвандак асосан барои алоқаманд намудани ҷумлаҳои мураккаб хизмат мекунад, ки дар байни онҳо муносибати хилофӣ ҳукмрон аст.

Дар грамматикаи забони тоҷикӣ ин пайвандак дар шакли **аммо, вале, лекин** омада, ҳангоми ифодаи муносибатҳои хилофӣ ва

муқобилгузори амалу ҳолат, воқеаю ҳодисаҳо истифода мешавад. Пайвандакҳои **аммо**, **лекин** дар услубҳои китоби ва гуфтугӯ баробар кор фармуда мешаванд, аммо пайвандаки **вале** то андозае хусусияти китоби дорад. Дар шева ин пайвандакҳо варианти **воре**, **неки** доранд. Хусусиятҳои асосии ин пайвандакро метавон чунин тавзеҳ дод:

1. Пайвандаки **неки** ҷумлаҳои бо ҳам алоқаманд менамояд, ки байни ҷузъҳои онҳо муносибати қиёсӣ ва муқобила мавҷуд аст: *Аму ҳаврат (зан) орда бадар мекъна, мехела, неки дар дегдун хъишӯ бандида натунаме* (Дарвоз). *Кор мекънъм-у неке касалъм, ки мегира, мегалтъм, ай вахти бачаг-и-ма* [10,104].

2. Яке аз аъзои ҷумлаҳо, ки бо исму ҷонишин ва ё зарф ифода гардидааст, бо ҳам муқобил гузошта мешавад: *Мън ни бадрӯ набъдъм, неки инами зиндагӣ афгоръм караст. Мън умаданӣ набъдъм, неки бъргат ҳиҷатъм кад. Бад охирон шолиторӣ шъд, неки пахтакорӣ нашидаи* [9, 13].

3. Дар ҷумлаи якум оид ба ашёе суҳан меравад, ки дар ҷумлаи дуюм гӯянда ба ягон ва ё ҷамъе аз аломатҳои ин ашё баҳо дода, онҳоро тасдиқ ё рад мекунад. *Ҳаму орд хубай, неки Сълаймун наҳъи зааст. У мърд рафт, неки сириша касе надунист* [9, 13]. *Авсунаи пър медунистъмъ, неки фъромушу каръм. (Сағирдашт)*

4. Бо ин пайвандак ҷумлаҳои алоқаманд мешаванд, ки амали яке ба воқеъ гардидани амали дигар монев мешавад. Бинобар ин, бештар хабари ҷумлаи дуюм дар шакли инкорӣ меояд. Қисме аз онҳо дар шакли саволи оянд ҳам, дорои маънои инкор мебошанд: *Хабар-шу каа бъдем, неки, наумадан* [9, 14]. *Неки ҳаму Мирзошо ни бъсйор созай* [10, 81].

5. Пайвандаки **неки** ҷумлаҳои пайваст менамояд, ки байни ҳам дар муносибати хилофӣ воқеъ гардида, байни ҷузъҳои онҳо унсурҳои грамматикӣ ва ё лексикӣ, ки хилофи ҳамдигар бошанд, вучуд надоранд: *Ҳамиҷа йаг мусфед (мӯсафед) бъд, неки вақапъи накарем. Ҳамакъм рӯзи ҳид гуспанд къишт, неки уқа ката набӣ* (Дарвоз).

6. Пайвандаки **неки** ду ҷумлаи мураккабро ба ҳам пайваст месозад: *Талъат умада воша бай иҷа-ра, нағзи нағз-ай, неке наумада воша, ганда (Саидон)* [9, 14]. *У гъфт, ки мън ов мехъръм, на нун, неки ба мардъм-а хизмат менъм* [10, 83].

Пайвандаки мазкур гоҳе дар шакли **неки ки** низ ба назар мерасд: *Гелос хома-йу неки ки мечинан* [9,15]. *Як мърг доштем тхмкън би, неки ки кое мъх зад (пинҳон шуд, гум шид)* (Дарвоз).

Пайвандаки агане II ане дар ин шеваҳо васеъ истифода шуда, барои алоқаманд намудани аъзои ҷидаи ҷумла ва пайвастани ҷумлаҳои сода хизмат мекунад. Ин пайвандак муодили пайвандакҳои **агарна/вагарна**, **набошад**-и забони адабии тоҷикӣ.

Пайвандакҳои вагарна, набошад аз ҷиҳати иҷрои вазифаи грамматикӣ метавонанд синоним шаванд. Маълум аст, ки пайвандаки вагарна дар навишт истифодаи фаровонтар дошта, пайвандаки набошад дорои хусусияти умумиистеъмоли аст ва дар гуфтор низ бисёр ба кор меравад. Ин пайвандакҳо барои алоқа ва ифодаи муносибати муқобилгузорӣ ва қиёсии байни ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаб истифода мешаванд.

Вазифаи асосии пайвандаки агане//ане пайвастанӣ ҷумлаҳост, ки маънои ҳилофӣ доранд: *Лой-а тезта девол-къ, агане қоқ мешава. Маҳӣ надора, агане ғрифтан-ъи осонай* [9, 14].

Алоқаи грамматикӣ байни ҷузъҳои ин навъи ҷумлаҳо нисбатан мустаҳкам мебошад, зеро дар вуқӯи амалҳо - хабарҳо як навъи ба ҳам вобастагӣ ва алоқамандии сабабу натиҷа, шарту оқибат мавҷуд аст. Одатан амали ҷумлаи якум муҷиби вуқӯи ҷумлаи дуюм аст. Гӯянда амали дуюмро чун як навъи эътироз бар ҳилофи амали якум медонад ва судури амали дуюмро бар сифати натиҷаи ҷараён ва ё зухуроти амали якум маънидод мекунад: *Шавда шамол нагаштестай, агане хънкай иҷа. Азбаски илшаб шамол навазида истодааст, ин ҷо хунук нест* [9, 14].

Ҳамин тавр, ҷумлаи якум ҳамеша тобиши маъноии шарт ва сабаб дошта, ҷумлаи дуюм натиҷа ва оқибати амали ҷумлаи якумро фаро мегирад: *Шав шияст, агане мерафтъм. Вом намундъм хунданӣ, агане дуно бим (Сағирдашт). Насибу об накашида бъдай-да, агане Москов рафтани бъдъм* [9, 14].

Ҳамаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъе, ки бо як ҷумлаи мустақил омада, бо пайвандаки агане пайваст мешаванд, дорои ҷумлаи пайрави шартӣ мебошанд. Ин бори дигар тасдиқ менамояд, ки байни ҷузъҳои муносибати шартӣ ҳукмрон буда, амалҳои воқеӣ ва ғайривоқеиро ифода мекунанд. Масалан, дар ҷумлаҳои зерин амалҳои ғайривоқеиро ифода мекунанд: *Мо мардъми къҳистон ноқобилем, агане шаст қати моҳи қапида мешава. Акъ намеювиши, агане миёфтиши, ҳиҷ кас чени ӯ афсуна намедуна* [9, 15].

Тарзу мавриди истеъмоли ин пайвандак барои ҳамаи шеваҳои ҷануби шарқӣ як хел буда, тафовути шевагии он ба назар намерасад.

Пайвандаки аммо. Пайвандаки аммо моҳияти соф ҳилофӣ, муқобилгузорӣ, муқобилгузориҳои эзоҳӣ, муқобилгузориҳои маҳдудӣ, муқобилгузориҳои қиёсӣ, муқобилгузориҳои ҳулосавӣ дорад ва серистеъмолтарин пайвандаки ҳилофӣ ба шумор меравад. Аммо ин пайвандак дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ хеле кам ба назар мерасад ва дар шеваҳои номбурда ба ҷойи он пайвандаки воре истифода мешавад. Пайвандаки аммо ҳамчун

дар забони адаби чумлаҳои хилофмаъноро марбут месозад: *Гуспандо-ра нъқроз мекардем, аммо нъқроз набӯд* [9, 15].

Пайвандаки воре // **воре ки.** Пайвандаки **воре //** **воре ки** асосан хоси лаҳҷаҳои ҷануби шарқист. Ин пайвандак дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бо таъсири лаҳҷаҳои ҷануби шарқӣ пайдо шудаанд. Аз ҳамин сабаб дар он маҳаллаҳое, ки дар шафати интишори лаҳҷаҳои ҷануби шарқӣ ҷо гирифтаанд, бештар ба назар мерасад. Пайвандаки мазкур дар лаҳҷаҳои ноҳияҳои Дарвоз, Ховалинг, Сангвор, Лахш, Тоҷикобод ва деҳаҳои гирду атрофи ин ноҳияҳо мавриди истеъмол аст.

Чумлаҳои мураккаби пайвасте, ки тавассути пайвандаки **воре\\воре ки** ташаккул меёбанд, дорои муносибати зайланд:

1. Байни ҷузъҳои аксари ин ҳел чумлаҳо муносибати хилофӣ мавҷуд буда, гоҳо амали чумлаи якум нисбат ба дуюм ва бештар амали чумлаи дуюм ба якум муқобил истода, ба судураш монев гардидааст ва ё мамоният хоҳад расонд: *Се сол шид утотчики фурма бӯдм, воре овардан-м бӯргат-м каран, гуйо, ки се моҳ шид.* [10, 108]. *Да хундани-ш дохтм, воре хунда натунист. Чистони дроз-ай, фармъиш-иш каам* [9, 19].

2. Ғайр аз ин гурӯҳ боз чумлаҳои дигаре ба назар мерасанд, ки дар чумлаи дуюми онҳо ягон аломати яке аз аъзои чумлаи якум тасдиқ ва ё инкор карда мешавад ва ё чумлаи дуюм ифодакунандаи муносибат ва нуқтаи назари шахси ғӯянда нисбат ба маънои ягон аъзо ва ё тамоми мундариҷаи чумлаи якум ба шумор меравад: *Да Дарвоз чормағзони бисёрай, воре ки шакл-шу ҳархелааст. Биёраки ҳамтарист, воре ки наҳт-м заҳан* (Дарвоз).

3. Пайвандаки **воре// воре ки** метавонад чумлаҳои содаи мустақилро бо чумлаҳои мураккаби тобеи пайваст низ алоқаманд намояд: *Амишани ранги амуш нӯгаҳ кме, воре ши бхунаме, уш не* (Дарвоз). *Толе надодан-иш, воре тинсийа-ш-да туғрӣ кардан* [10, 100].

Ин пайвандак дар ҳамаи лаҳҷаҳои мавриди пажӯҳиш бо пайвандаки хилофии **аммо** ҳамвазифа аст, вале дар баъзе мавридҳо ҳамчун пайвандакҳои хилофии забони адабии тоҷик, **вагарна** ва **набошад** хизмат мекунад. Аммо дар ин вазифа чандон серистеъмол нест. Фарқияти асосии ин гуна чумлаҳо аз дигар мавридҳои истифодаи пайвандаки воре иборат аз ин аст, ки байни ҷузъҳои онҳо муносибати шартӣ ҳукмрон буда, алоқаи грамматикӣ ҷузъҳо чандон суств нест: *Алова ҳаму кӯштаст, воре галла анъзерам месухт. Бӯргат даҳмардаҳора чанг мекӯна, воре гуспандо-ра мегӯян* [9, 16].

Пайвандаки **воре** гоҳо бо пайвандакҳои дигар хусусан **-у\\-ъ** ва **неки//неке** якҷоя меояд, ки дар ин маврид ҳар ду ба туфайли ҳамдигар як маънои грамматикиро сареху равшан ифода мекунанд: *Аҳмад хуб-ай-ъ, воре Анвар дигар одам-ай* [9, 16]. *Олуҷа нӯхтай, воре чинданъиш-у қинай. Форист-м брам, воре нагуфт-м* (Саидон).

Дар чунин чумла низ воре ку бо пайвандаки неки дар адои як вазифа истифода гардидааст: *Мън мерам воре-ку неки кор доръм*[9,16]. *Мъ ни бай ҳами рафтъм, шаҳодатнума-и-а додан, воре ҳоли дар чебаки кастум-ум, неки бай бача ройи-и кардум*[10,108]

Чумлаҳои мураккаби пайваст бо калимаи набоша // ноша. Дар шеваи ҷанубӣ ҳамчун дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва шеваҳои дигари он ба сифати пайвандак истифода шудани шакли инкории феъли ёвари бошад // набошад бисёр ба назар мерасад. Калимаи мазкур аз рӯи вазифа бо пайвандаки хилофии шартии “вагарна”- и забони адабӣ монанд аст, вай дар байни ду чумла омада, онҳоро бо ҳам алоқаманд менамояд. Вазфаи ин пайвандак иборат аз сурат додани муносибати хилофист. Аммо вай бо тобишҳои иловагии маъноӣ аз дигар пайвандакҳо тафовут дорад: *Севора такид-шу набоша шохои драхт мешикастак. Ҳами борун бисё зъмин-да ғоида қад-да, набоша ҷъфт намешиъд. Ами раҳи дуръи-ай, набоша тез-тез мийём. Йаке мошин йофт шава, мерам, набоша мийём. И руз ҳами ҳодиса шъд, ноша мерафтъм*[9, 17].

Бояд қайд намуд, ки доира ва тарзи истеъмоли чумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандаки мазкур барои ҳамаи лаҳҷаҳои ҷанубӣ як хел аст. Вай дар лаҳҷаҳои Кӯлобу Ҳисор бештар ба назар мерасад.

Пайвандаки локин//лекин. Ин пайвандак камистеъмол буда, ҳамчун пайвандакҳои аммо, неки (воре) як амалу ҳодисаро ба амалу ҳодисаи дигар муқобил мегузорад: *Ай мъна рафтанъм маъльмай, лекин умаҳам не. Наму корчалуни бадай, локин дар кор-ъи нагръфтан (Сафедорон).* Тавре ишора шуд, дар шеваи мазкур бо пайвандаки-у//ъ якҷоя омадани пайвандаки локин// лекин ҳодисаи маъмулӣ ба ҳисоб меравад.

Пайвандаки анде//анде ки. Ин пайвандак дар шеваи ҷануби шарқӣ, алахусус дар ноҳияҳои Дарвозу Тавилдара ва деҳаҳои атрофи он (Сағирдашт, Сафедорон, Саидон ва ғ), мавриди истеъмол аст ва дар шеваҳои дигари забони тоҷикӣ, хусусан дар гуфтори бархе аз деҳаҳои Варзоб, маъмул аст. Ин пайвандак дар забони адабии классикии форсу тоҷик низ ба назар мерасад ва ба вазифаи пайвандакҳои чунки, зеро ки, барои он ки истифода шуда, чумлаи пайрави сабаб ва мақсадро бо сарчумла тобеъ мекунад:

*Ҷуфти гамаму хуш аст, оре
Анде ки наям зи дарди ту фард*[7, 74].

*Гар гулистон зи боди хазон зард шуд, равост,
Анде ки сурх бошад рӯи худойгон.*

*Дил дар ҳавасат зи ҷон барояд,
Ҷон дар ғамат аз ҷаҳон барояд.
Гӯ: “ҷону ҷаҳон мабоиш, анде-к
Мақсуди ту аз миён барояд (Анварӣ).

*Бо он ки ман аз ишқи ту расои ҷаҳонам,
Ҳам розиям, анде ки ту зебои ҷаҳонӣ [9, 18].*

Дар давраҳои ибтидоии ташаққули забони адабии форсу тоҷик мавриди истифода будани ин пайвандакро Ж. Лазар қайд намуда, ба тариқи намуна ду мисол овардааст, ки дар мисоли якум он чун муродифи пайвандаки то ки омада, ҷумлаи пайрави мақсадро ва дар мисоли дуюм ҳамчун муродифи пайвандаки сабаби **чунки** истеъмоли шуда, ҷумлаи пайрави сабабро ба сарҷумла алоқаманд намудааст: [9, 18].

*Раво дорам, ту ҳар чӣ хоҳӣ, бигӯ, анде ки ўро ба даст орий,
Ҳама бо дўзах шаванд, анде ки бар тоати монанд [11, 478].*

Анде ки ҳамчун пайвандаки пайвастанандаи хилофӣ, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ, ҷануби шарқӣ мавриди истеъмоли васеъ буда, аз ҷиҳати хусусиятҳои синтаксисӣ бо пайвандакҳои **вагарна**, **набошад** монанд аст: *Чанд доруе бѣгани мехарми, анде вариши соз шава: Оча-и-а гѣфт- ай, ки бѣги бѣхъ, анде мегърѣм, да да ҳалқат чушоҷуи мерезмъи. [9, 18] Анде шѣмо ѣак хъҷрайи нагз кѣне [10, 80].*

Пайвандаки ала. Ин калима дар лаҳҷаҳои мазкур гоҳо ба вазифаи пайвандак (ба маънои набошад, вагарна) ва баъзан ба вазифаи ҳиссача вохӯрдана мумкин аст: *Хапъ кѣ, гѣшѣм кѣ, ѣ ала хап кѣм, гѣшт кѣм. Ала ита бѣгѣ, корота буд накарѣ. Хай, ала мѣн бѣхезѣм, ки гудак тоқа-ҳандак. Хай бачао, ала мѣн аку боло сар мекѣнѣм (бар мегардам)-у қаҳ медѣравем [10, 107, 109].*

Пайвандаки хо. Калимаи хо асосан хоси лаҳҷаи ҷануби шарқист. Дар баъзе маҳалҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ, хусусан дар Ховалинг, Шугнов, Сангвор, Дарвоз, Кевру, Сағирдашт, Саидон ва деҳаҳои атрофи ин мавзевҳо, калимаи **хо** ба сифати пайвандаки хилофӣ истифода шуда, ду ҷумлаи хилофмаъноро бо ҳам алоқаманд менамояд: *ҳар, чӣ кѣна, бо хѣд кѣна, хо бад кѣна, хо нек кѣна [10, 55]. Хо бѣдунаме хо не неки қоил нагарѣ. Чѣти зѣмин рамеѣ, хо бора хо не (Сағирдашт).*

Хулоса, дар шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ, чунон ки қайд карда шуд, пайвандакҳо ба шакли мазкур истифода мешаванд. Аммо дар теъдод ва тарзи истифода аз ҳам фарқ мекунанд, аз онҳо пайвандакҳои

лекин, аммо, вале хеле кам истифода шуда, бештар дар гуфтори аҳли зиё ба назар мерасанд.

Дар шеваи ҷанубӣ, ҳамчун дар шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ҳодисаҳои синтаксисе, ки хусусияти архаистӣ доранд, назар ба шеваҳои дигари забони тоҷикӣ бештар маҳфуз мондаанд. Ин ҷиҳат собит менамояд, ки далели мавҷудияти мазкур барои синтаксиси таърихӣ дорои аҳамияти ғавқулода бузург аст.

КИТОБНОМА

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1.– Душанбе: Дониш, 1989. – 224 саҳ.
2. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / Расторгуева В.С. – М.: Наука 1964. – 190 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷикӣ. Синтаксис: Ҷ.1.–Душанбе: Маориф, 1984. – 328 саҳ.
4. Маҳмудов, М., Ҷураев, Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / М.Маҳмудов, Ғ.Ҷураев, Б. Бердиев. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 саҳ.
5. Розенфельд, А.З. Ванджские говоры таджикского языка / А. З. Розенфельд. – Л. : Ленинградский Университет: 1964. – 151 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 саҳ.
7. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.3. – Душанбе: Дониш, 1979. – 274 саҳ.
8. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.4. – Душанбе: Дониш, 1982. – 334 саҳ.
9. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ.5. – Душанбе: Дониш, 1984. – 252 саҳ.
10. Y. L a z a r d. La langue des plus anciens monuments de la prose persane. – Paris, 1963. – 478 p.

БАРРАСИИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТИ ПАЙВАНДАКДОРИ ХИЛОФӢ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ҶАНУБӢ ВА ҶАНУБИ ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН

*Дар ин мақола мавзӯи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдори хилофӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Муаллиф қӯшидааст, ки дар заминаи таҳлилу пешниҳоди мисолҳои мавқеъ, дараҷаи истифода ва дигар вазифаҳои грамматикӣ муодили пайвандакҳои **аммо, вале, лекин, валекин, балки, вагарна, ҳол он ки, ва ҳол он ки, бошад, набошад-ро, нишон диҳад**. Дар мақола инчунин масъалаи нақши пайвандакҳои хилофӣ дар ташаққули ҷумлаҳои мураккаб баррасӣ гардидааст.*

Вожаҳои калидӣ: ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдори ҳилофӣ, лаҳҷаҳои ҷанубӣ, лаҳҷаҳои ҷануби шарқӣ, хусусиятҳои синтаксикӣ.

**РАССМОТРЕНИЕ СЛОЖНОСОЧИНЁННЫХ
ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ПРОТИВИТЕЛЬНЫМИ СОЮЗАМИ В
ЮЖНЫХ И ЮГО-ВОСТОЧНЫХ ТАДЖИКСКИХ ГОВОРАХ**

В данной статье рассматривается тема сложносочинённых предложений с противительными союзами в южных и юго-восточных таджикских говорах на примере союзов **но, а, хотя, однако, впрочем, тем не менее, зато, иначе** и особенности их использования. А также в статье раскрыты синтаксические особенности и роль противительных союзов в формировании сложносочинённых многосоставных предложений, приведены примеры из говоров и произведений поэтов.

Ключевые слова: сложносочинённые предложения, противительные союзы, южные говоры, юго-восточные говоры, синтаксические особенности.

**REFLECTION OF COMPOUND SENTENCES WITH CONTRASTING
CONJUNCTIONS IN SOUTHERN AND SOUTHEASTERN DIALECTS OF
TAJIK**

This article discusses complex sentences with contrasting conjunctions in southern and southeastern dialects of Tajik language in a sample of sentences with conjunction such as **but, although, however, but then, nevertheless, but (but then, but on the other hand, yet), otherwise** and their usage in southern and southeastern dialects of Tajik dialects. In the article the syntactical features and the role of contrasting conjunctions of the formation of complex compound sentences are also revealed and showed with the examples from the works of modern and classical poets.

Key words: compound sentences, nasty unions, southern dialects, southeast dialects, syntactic features.

Маълумот доир ба муаллиф: Шарипова Мастона Баҳриддиновна – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: +9929857703255.

Сведения об авторе: Шарипова Мастона Бахриддиновна – соискатель Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, тел.: +992985703255,

About the author: Sharipova Mastona Bahriddinovna – Research student of the Institute Language and Literature of the Academy of Sciences of Republic of Tajikistan, phone: +992985703255.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 891.55.092

ТАВСИФИ СОЗҶОИ МУСИҚӢ ДАР АШӢОРИ ҲОҚОНӢ

Боймурод Шарифзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Ҳоқонӣ чун шоири мохир дар ашӢораш ба истилоҳоти илми мусиқӣ, созҳои мусиқӣ, тарзи навохтани онҳо, лаҳну оҳангҳо зиёд ишора кардааст. Дар ашӢори ӯ олоти мусиқии замонаш баъзан дар шакли тақрибӣ ва баъзан комил тасвир мешавад. Маълумоте, ки шоир дар бораи олоти мусиқӣ, навоҳо ва пардаҳои он додааст, гувоҳи огоҳии комили ӯ дар ин ҷода аст. Аз рӯйи ишораҳои ӯ дар ин боб хонанда метавонад дар бораи мусиқӣ ва суруд дар муҳити фарҳангии Озарбойҷони асримиёнагӣ маълумот ҳосил намояд. Инчунин, барои мутахассисони соҳа тасаввуроти комиле метавонад дар бораи таҳаввули шакли олоти мусиқӣ ҳосил шавад. Зеро, тавре зикр намудем, шоир дар бораи шакли бисёре аз асобобҳои мусиқӣ маълумоти комил додааст. Ба қавли Мирҷалолиддини Каззоӣ, «Девони Ҳоқонӣ гузашта аз арзишҳои хунарию зебоишинохтиаш ба донишномае мемонад, ки рӯзгори шоир дар он оинавор ошкор гардидааст. Аз он ҷост, ки девони вай ганҷинаест гаронарҷ, ки танҳо адабдӯстон ва суҳансанҷону зебоишиносонро ба қор намеояд, мардумшиносон, ҷомеашиносон ва фарҳангшиносон низ аз он баҳраҳое бисёр метавонанд бурд» [1, 3].

Дар осори Ҳоқонӣ созҳои мусиқие аз қабилӣ аргунун, барбат, чорпора, чағона, чанг, даф, рубоб, руд, сози якто, сози дуто, сози сето, сапедмуҳра, сурной, карной, кӯс, мусиқор, мавлӯ, меҳрӣ, ной, мизмор ва неша зикр гардидаанд. Шоир мафҳумҳо ва созҳои мусиқиро барои ифодаи матлабҳои гуногун истифода кардааст.

Яке аз олотҳои мусиқӣ, ки дар шеърӣ ӯ инъикос ёфтааст, аргунун мебошад. Дар «Мафотех-ул-улум» дар бораи аргунун чунин омадааст: «Аргунун олатест, ки мардуми Юнон ва Рум ба қор мебуданд ва онро ба се машки бузург аз пӯсти говмеш месозанд, яъне ҳар се аз ин машкро қанори ҳам қарор медиҳанд ва бар сари машки миёни машки бузург насб мекунанд, сипас

рӯйи ин машк найҳои мисин, ё рӯйин, ё заррин, ки дар фосилаҳои муайян дорои сӯроханд, савор мекунад. Аз ин сӯрохҳо ба иродаи навозанда садоҳои дилнишин ва шодиафзо ё ғамангез берун меояд» [3, 254].

Зиёуддини Сачҷодӣ бо тақия ба маълумоти «Доират-ул-маорифи форсӣ» менависад, ки «Арган маъхуз аз Юнонии «Ургунун», аргунун номи созест асл юнонӣ ба маънии лӯла ва ной, созе, ки мураккаб будааст аз лӯлаҳои ба тӯлҳои мухталиф, ки бо дамидан дар онҳо тавлиди савт мешудааст. Дар Юнони қадим теъдоди лӯлаҳо ҳафт буда, вале дар Эрон ба дувоздаҳ расидааст. Ин созро мазомир ҳам меномидаанд» [4, 57].

Дар муқоиса бо дигар асбобҳо, аз қабili рубоб, чанг, ной ва барбат, Ҳоконӣ аз аргунун камтар ишора кардааст, аммо аз рӯйи ҳамин миқдор ҳам метавон хулоса кард, ки дар рӯзгори шоир ин асбоб мавриди истифода будааст. Дар муҳити иҷтимоии шоир, ки мардуми насроникеш ҳам зиндагӣ мекард, маълум аст, ки ин асбоб бештар ҳоси мардуми Аврупо аст. Шоир таъбири «арғунуни усқуфон»-ро дар ашъораш ба қор бурдааст, ки ин нишондиҳандаи истифодаи мақомоти рӯҳонии масеҳӣ аз ин соз дар маъбаду калисоҳо будааст. Нуктаи дигари қабili таваҷҷуҳ ишораи шоир ба «арғунунзанони румӣ» аст, пас маълум мешавад, ки дар рӯзгори ӯ мутрибони румӣ бо ин соз ошноӣ доштаанд: *Ангушти аргунунзани румӣ ба захма бар/Табларзаи тано тананоно барафканад* [6,135].

«Усқуф» - муарраби калимаи «эпископ»-и юнонӣ, вакил, дараҷае аз дараҷоти оини Масеҳ, ки поинтар аз митрон ва болотар аз кашиш аст [4, 87], ки дар шеъри Ҳоконӣ зиёд истифода шудааст:

Оре, оре бо навои аргунуни усқуфон

Бонги ҳар самъи Масеҳо барнатобад беш аз ин [6, 338].

Дастии мусиқори Исидам зи румиаргунун

Ғунаҳои усқуфи инҷилхон ангеҳта [6, 393].

Аз ин сарочаи овову ранг пай бигсил,

Ба аргувон деҳ рангу ба аргунун ово [6, 8].

Дигар аз асбобҳои мусиқӣ, ки шоир барои парвариши саҳнаҳои ҳаёлиаш зиёд баҳра гирифтааст, барбат мебошад. Оид ба барбат дар «Луғатнома»-и Деххудо ва «Мафотех-ул-улум»

чунин маълумот дода шудааст: «Барбат муарраби барбат ба маънии синаи бат (мурғобӣ), зеро ки сози барбат шабеҳ аст ба синаи бат. Мураккаб аз чаҳор тор аст. Номи зуфттарини он чаҳорбам аст ва тореро, ки баъд аз бам аст, мусаллас хонанд ва тори баъд аз мусалласро мусанно номанд ва чаҳоруминро, ки аз ҳама бориқтар аст, зер гӯянд ва араб барбатро уд ном диҳад» [3, 254].

Дар шеъри Хоқонӣ барбат аз ҳашт тор таркиб ёфтааст. Аз он ҷо ки барбат косаи бузург дорад, онро ба «зани обистан» монанд менамояд. Бо вучуди ҳашт гӯш доштан дар шеъри Хоқонӣ барбат кар тасвир мешавад. Ҷои дигар ӯ ин созеро ба «тифли хуфта» монанд менамояд. Хоридани синаи барбат, захма задан ба он ва забони худ, азоб кашидани барбат дар шеъри Хоқонӣ ҷилваи хос дорад:

*Барбат агар дам аз ҳаво зад ба забони бедахон,
Най ба даҳони безабон дам зи ҳавои нав занад* [6, 459].

*Нойест безабон ба лабаи ҷон фуру даманд,
Барбат забонварест азоб аз забон кашад* [6, 763].

*Нахуст аз ман забон бистад, ки тифл андар навомӯзӣ,
Чу нояи безабон бояд на чун барбат забондонаш* [6, 209].

Тавре ишора рафт, дар шеъри шоир барбат аз ҳашт тор иборат аст ва инро шоир «ҳашт забони барбат» гуфтааст:

*Барбат аз ҳашт забон гӯяду худ ношунавоист,
Зайбақиш гӯйӣ бо гӯши кар омехтаанд* [6, 117].

*Барбат чу суханчине, к-аз ҳашт забон гӯяд,
Лек аз лугати мушикл асрор ҳаменӯшад* [6, 500].

Дар ҷои дигар шоир ҳашт тори барбатро ба раг монанд мекунад, ки на хун доранду на ҳис:

*Шарён-и дида чун раги барбат на хун на ҳис,
Хоку ҳасаи ба дидаи рой андаромада* [6, 534].

*Барбат кашаида раг бурун, рағҳоиро полуда хун,
Соқӣ ба тоси зар дарун хуни мусаффо дошта* [6, 383].

Ҳашт ҷӯби ҷӯркунандаи симҳоро дар барбат шоир ба гӯш монанд менамояд, аммо бо вучуди ҳашт гӯш дохтанаш барбат дар шеъри Хоқонӣ кар тасвир мешавад:

*Барбат карест ҳаитзабон, к-аи ба ҳаит гӯш
Ҳар дам шиканҷа дасти тавоно барафканад* [6, 135].

Барбат ҳашт симу ҳашт чӯбаи кук дорад ва дасти тавонои ромишгар ҳар замон ин кукҳоро мепечонад.

Дар ин тасвир барбат ба каре монанд шудааст, зеро чӯбест бечон - ташбеҳи балеғ. Ҳашт забон - истиораи ошкоро аз ҳашт тори барбат. Торҳо, аз он ҷо ки овоз мебароранд, ба забон монанд шудаанд. Ҳашт гӯш - истиораи ошкоро аст аз ҳашт чӯбаи кук дар барбат, ки торҳоро дар он мепечанд ва метобанд, гӯшмол медиҳанд. Миёни дасту забону гӯш санъати мурутунназир мавҷуд аст: *Гар ба Ноҳид расонед чу карной хурӯш/Ҳаит гӯши сари он барбати кар бигшоед* [6, 159].

Ҳоконӣ дар бисёре аз маворид барбатро ба Маряи узро монанд мекунад, ки обистанӣ дорад ва меноладу зояндаи рӯҳест, ки муъҷизазой менамояд:

*Барбат нигар обистану ноланда чу Марям,
Зояндаи рӯҳе, ки кунад муъҷизазой* [6, 435].
*Барбат чу узро Маряме, к-обистанӣ дорад ҳаме,
В-аз дарди зодан ҳар даме дар нолаи зор омада* [6, 389].

Ҳоконӣ ҷойе таъбири «абҷади рӯҳониён»-ро овардааст, ки зоҳиран ба навои фариштагон ва малоика ишора мекунад, зеро рӯҳониён ба маънии фариштагон меояд ва ҳамзамон шоир дар шеърҳояш аз мафҳумҳои «чӯб задан» ва «хоридани синаи барбат» ва ташбеҳ кардани барбат ба тифли хуфта ёд кардааст: *Барбат аз бас чӯб, к-аз устод хӯрда тифлвор/Абҷади рӯҳониён бин аз забон ангефта* [6, 393].

Ҷойи дигар дар баробари барбат аз ҷағона ном асбоби дигар ёд мекунад: *Каъби пиёла бигир, қадди қанина бипеч/Гӯши ҷағона бимол, синаи барбат бихор* [6, 183].

«Каъби пиёла» - сатҳи зери пиёла, ки бар замин қарор мегирад, дар сурате, ки ҳамвор ва баробар бошад [6, 1249]. «Қанина»- зарфе, ки дар он шароб гиранд, монанди шиша ва суроҳӣ. Ҷағона ҳам номи асбобест, ки бо мизробу захма навохта мешавад.

Дигар аз асбобҳое, ки дар шеъри Ҳоконӣ зикри он рафтааст, ҷорпора мебошад. Дар луғат омадааст, ки «номи созе, ки ҷор васл дорад; як ҷуфти занги раққосӣ, навъе аз рақс» [4,

317]. Хоқонӣ чорпораро сози зангиён муаррифӣ кардааст: *Сор ба шохсор бар зангии чорпоразан/Хандазанон чу зангиён абр зи рӯйи агбарӣ* [6, 430].

Дигар сози мусикие, ки шоир барои суварнигорихояш бештар ба кор мегирад, чанг мебошад. Дар шеъри Хоқонӣ чанг дорон бистучор тор мебошад. Чангро шоир гоҳ ба фоқа, гоҳ ба боз монанд менамояд ва бо гесӯи фуруҳишта ба фалаки кужпушту пиразан ва торҳояшро абрешимин муаррифӣ кардааст:

*Ҳалқаи абрешим аст мӯйи хуши чанг,
Чун маҳи нав, к-аз хатти зулом баромад* [6,144].

*Гесӯи чангу рагу бозӯи барбат бибуред,
Гиря аз чаими найи тезнигар бигшоед* [6, 159].

*Он чанги зарриқсор бин, зарришта дар минқор бин,
Дар қайди гесӯ дор бин, пояи гирифтот омада* [6, 389].

Бистучор тори чангро шоир ба бистучор раг монанд мекунад, ки шабеҳи уштури Лайлӣ асту аз вай нолаи Маҷнун мебарояд: *Гарчи тани чанг шабеҳи ноқаи Лайлист/Нолаи Маҷнун зи чанг мудом баромад* [6, 144].

Дар ҳолати яке аз торҳояш гусастан чанг кужпушт мегардад: *Ростӣ, чангро бистучаҳор аст руд/Чун яке аз вай гусаст куж, шавад бегумон* [6, 333].

Тавре ишора рафт, Хоқонӣ торҳои чангро абрешимӣ гуфтааст: *Ҳалқаи он бирешимӣ, к-аз бари чанг баркашанд/Аз пайи он чу моҳи нав зарду дуто зи логарӣ* [6, 422].

Тарзи навохтани чангро шоир бо таркибҳои бадеӣ барҷаста инъикос кардааст. Даҳ ангушти чангиро ба даҳ моҳии булӯрин ва даҳ окфарзанд, даҳ ангушти фасоди баддили тарсон ва даҳ моҳи нав монанд намуда, сахнаҳои ҳаёлии ҷолиб офаридааст: *Чангӣ ба даҳ булӯрин моҳии обдор/Чун обларза вақти муҳоко барафканад* [6, 135].

Чангӣ - чангнавоз. Булӯр - обгинаи рахшони шаффоф. Обдор - бисёр дурахшону сафед. Муҳоко - дар арабӣ муҳокот, бо ҳам сухан гуфтан. Яъне, чангнавоз бо даҳ ангушти нағзу ҷолоки хеш ба ҳангоми навохтан ларзаҳои мусикиро ба нармӣ ва оромӣ пароканда мекунад.

Аз лиҳози санъати сухан тасвирро шоир бо чунин суварҳои ҳаёли ороиш додааст: моҳӣ - истиораи ошкор аз ангушт аст. Ангуштони чангӣ дар рехт, нағзӣ ва чунбиши орому нарм ба моҳӣ монанд шудаанд. Ларзаҳои мусиқӣ, ки ҳаворо нарму навозишгарона мечунбонанд, дар оромӣ ва нармхезӣ ба ларзаҳои резу ороми об монанд шудааст - ташбеҳи мурсал ва муҷмал аст. Муҳоко - истиораи ошкор аз навои чанг. Он чунон дилнишин ва фораи садо медиҳад, ки гӯё дostonero нағзу дилпазир бозмегӯяд. Аз диди орояҳои сухан миёни моҳӣ ва об дар «обдор» ихоми таносуб ҷой дорад, зеро об дар ин ҷо ба маънии дурахшон аст. Байни ду вожаи об ҷиноси том [2, 381]: *Даҳ ангушти чангӣ ҷу фассоди баддил/Ки рағ ҷӯяд аз тарсу ларзон намояд* [6, 129].

Шоир дар байт болои даҳ ангушти чангиро ба фассод (хунгир) монанд кардааст, ки тарсону ларзон рағҳои инсонро мекобад.

Дар шеъри Хоқонӣ даф олате доирашакл тавсиф шудааст. Рӯйкаше дорад аз пӯсти ҳайвонот ва баъзан оҳу, ки дар атрофаш ҳалқаҳои хурд овехтаанд ва дар чанбари он манзараҳои гуногун нақшу нигор мешудаанд, мисли сайду шикоргоҳ ва гоҳ сурати ҳайвоноте мисли гову гӯсфанд ва бузу парандагони ҳархела:

*Чанбари даф шавад фалак мутриби базми шоҳро,
Моҳи дуто сабӯ кашад, Зухра сетори нав занад* [6, 459].

*Ҳами чанбари даф ҷу саҳрои ҷаннат,
Дар ӯ муртаъи амни ҳайвон намояд* [6, 129].

*Дар чанбари даф оҳуву гӯр асту юзу сағ
К-ин саф бар он камин ба мудоро барафканад* [6, 135].

Чанбар - ҳар чизи гирд ва куж, ҳалқа перомуни доира. Гӯр - гӯрхар. Юз - даде шикоргар, хурдтар аз паланг... Камин - ниҳонгоҳ барои задани шикор. Мудоро - нармӣ, мулоимӣ, меҳрубонӣ.

Яъне, дар гирди доира нигораҳои ҷонварон нигошта шудааст, ки шикобо дар камини якдигар мондаанд. Оҳу, гӯр, юз ва сағ аз тариқи маҷоз ба ҷои нигораҳои ҳайвонот ба кор бурда шудаанд. Дар байни онҳо аз диди орояҳои сухан мувоотунназир низ ҳаст [2, 378]: *Даф, к-аз тани оҳувон салаб дошт/Овози ғавазсон баровард* [6, 506].

Дар байти боло ишора аз пӯсти оҳу сохтани доира дорад, ки овозаш мисли гавазн аст.

Дар байти зер бошад, шоир дафро «коғазинпероҳан» гуфтааст, шояд ин ҷо ишора ба ғилофе бошад, ки дафро дар он мепечондаанд: *Ҳамчу даф коғазин-и пероҳан/Ҳамчу чанг аз палос бин шалвор* [6, 184].

Рубоб ҳамчун сози мусиқӣ дар мамлакатҳои Шарқ мақоми воло дорад. Хоқонӣ аз шакли зоҳирии рубоб ва садову оҳангҳояш тасвирҳои ҷолиб сохтааст. Дар байти зер рубобро дорои забон пиндоштааст, ки аз забонаш мисли ӯ балоҳо дидааст: *Рубоб аз забонҳо балоҳо дида чун ман/Бало бинад он, к-ӯ забондон намояд* [6, 129].

Дар байти зер бошад, косаи рубобро ба оҳӯри хари Исо монанд мекунад, ки инҷилсароӣ менамояд: *Бар коси рубоб оҳӯри хушк хари Исост/К-аз ҷор забон мекунад инҷилсароӣ* [6, 435].

Дасти рубобро шоир ба даст монанд карда, чунин тасвир месозад: *Дар барам омад ҷу чанг гесӯ дар по кашон/Ман шуда аз дасти субҳ даст ба сар чун рубоб* [6, 46].

Дар байти зер шоир рубобро ба асире монанд кардааст, ки гулӯгоҳаш ба ресмон баста шудааст ва торҳои он нола мебароранд: *Ҳалқи рубоб бастатаноб аст асирвор/К-аз дарди ҳалқ нола бар аъзо барафканад* [6, 135].

Дар байт истиораи киноӣ аст, зеро барои рубоб ҳалқ пиндошта шудааст. Таноб - истиораи ошкоро аз симҳои рубоб. Рубоб аз он ҷо, ки гулӯгоҳаш бо расанҳо бастаанд, ба асир монанд шудааст - ташбеҳи мурсал ва муфассал. Нола - истиораи ошкор аз овози соз аст. Аъзо - истиораи ошкор аз симҳои чоргонаи соз аст.

Ҷойи дигар ҳолати бади равонию иҷтимоии худро шоир ба рубоб монанд кардааст: *Чун рубобам коса хушк асту хазина ҳолӣ аст/Пас танобам дар гулӯ афкандаанд аъдои ман* [6, 322].

Яъне косаи хушк рубобро ба вазъи бади иқтисодияш монанд карда, мегӯяд, ки душманонаш мисли рубоб таноб дар гулӯяш ниҳодаанд.

Дар қасидаи «Мантиқ-ут-тайр» аз камончарубоб (олоте, ки бо он рубобро менавозанд) тасвири моҳро кардааст: *Пеши чунин маҷлисе мургон ҷамъ омаданд/Шаб шуда чун шакли мӯй маҳ ҷу камончарубоб* [6, 42].

Дар байти зер садои рубобро ба нолае монанд мекунад, ки бар асари задани захма ҳосил шудааст, вале хушии овози рубоб озору азиятро пинҳон медорад: *Нолид рубоб иро озурда шуд аз захма/Лек аз хушии нола озор ҳаменӯшад* [6, 500].

Дар бораи сози руд дар як байт шоир ишора кардааст. Руд ҳам аз олоти зеҳии мусиқии қадим аст ва ҳамчунин ба маънои симҳои олоти мусиқӣ меояд: *Рудсозон ҳама дар косаи сарҳо ба самоъ/Шарбати ҷон зи раҳи косагар омехтаанд* [6, 117].

Дар девони шоир ҳамчунин созҳои як бор ё ду бор зикр шудаанд, ки хонанда дар бораи шакли сурати онҳо тасаввур ба даст намеорад. Созиҳои якто, дуто, сето, сапедмуҳра, сурной ва карной аз чунин анвои созиҳои мусиқиянд: *Гарам сози якто занӣ ё дутой/Дарандозамат, к-аз сето мегурезам* [6, 290].

Сапедмуҳра аз олоти мусиқии қадим аст ва аз ишораҳои бармеояд, ки ин созо ҳам бо дамидан ба садо меоваранд ва Ҳоконӣ садои онро ба садои раъд монанд кардааст: *Раъди сапедмуҳраи шоҳи фалакгулом/Бар Буқубайс ларзаи ово барафканад* [6, 135]. Раъд - тундар. Сапедмуҳра - гунае аз шайпури ҷангӣ. Фалак - ҳар як аз осмонҳои ҳафтгона, ки чарх яке аз ҳафтон пиндошта мешудааст. Буқубайс - номи кӯҳест дар Макка. Яъне, овози карнаи подшоҳ, ки ба хурӯши тундар мемонад, ларза бар кӯҳ меафканад. Дар байт раъд - истиораи ошкор аз гиреви карнай аст, ин гирев ба тундар монанд шудааст. Фалакгулом - ташбеҳи балеғ аст. Фалак дар фармонбардорӣ аз мамдӯҳи шоир ба гулом монанд шудааст. Аз диди орояҳои суҳан дар миёни раъду фалак ҳамбастагӣ мавҷуд аст. Дар ларзаи кӯҳ аз овози карнай муволиғаи гулув [2, 382]. Аз сурной ва карной ҳам шоир як бор ёдоварӣ кардааст: *Гар ба Ноҳид расонед ҷу карной хурӯш/Ҳаит гӯши сари он барбати кар бигушоед* [6, 159].

Сози кӯс дар шеъри Ҳоконӣ ҷилваи густурда дорад. Аз рӯйи тасвири шоир ин олоти мусиқӣ дар ҷашну маросимҳои ботанта навохта мешудааст. Дар айёми ид, субҳгоҳон, навбат задан дар даргоҳи мулк, қорвонҳои ҳаҷ, майдони ҷанг ва ғайра. Дар шеъри шоир кӯс бо шиками ҳолӣ тасвир мешавад, ки ҳар дам ба шикам захм меҳӯрад ва навои косагару лаҳни Довудро мемонад: *Бол фуру қуфт мург, мурги тараб гаит дил/Бонг баровард кӯс, кӯси сафар кӯфт хоб* [6, 41].

Чойи дигар чанбари кӯси мамдӯхро ба хами фалак монанд мекунад ва соқияшро ба сафи фалак:

*Чанбари кӯси ӯ хами фалак аст,
Соқии коси ӯ сафи малак аст [6, 487].
Кӯси шикамтиҳиро буд орзуи он нон,
Ё қавми итҳамунӣ овозаи омад аз бар [6, 186].
В-он кӯси идӣ бин навод бар дарғаҳи шоҳи чаҳон,
Монанди тифли лавҳон дар дарсу тақрор омада [6, 390].*

Аз ҳама бештар дар суварнигориҳояш Хоқонӣ аз сози ной баҳра гирифтааст. Аз тасвирҳои шоир аён аст, ки дар рӯзгори ӯ найро аз ҷӯби сиёҳранг месохтаанд ва он аз ҷинси обнус будааст. Найро шоир бо нӯх суроҳ тасвир мекунад ва онҳоро чашм таъбир мекунад ва даҳ ангушти навозандаро ба «даҳ ниғаҳбон», «даҳ ғулом», «даҳ моҳӣ», «даҳ доя» ва «даҳ турки ларзадор», «даҳ турки ходим» ва зоҳири найро ба «мори безабон», «афъии шикамсӯроҳ» монанд кардааст:

*Ной чун шоҳи ҳабаш дар пешу пас
Даҳ ғуломиш посбон охир қучост [6, 492].
Сияҳхонаи обнӯсини нойӣ
Ба нӯх равзани даҳ ниғаҳбон намояд [6, 129].
Ной аст бастаҳалқу гирифта даҳон чаро
Аз сурфа хун қанинаи ҳамроҳ барафканад [6, 135].
В-он най чу мори безабон, сӯроҳҳоро устухон,
Ҳам устухонаш сурмадон, ҳам ғӯшт з-аъзо рехта [6, 378].
Он обнӯси шох бин, мори шикамсӯроҳ бин,
Афсунгари густох бин, лаб бар лаби мор омада [6, 389].*

Ранги сиёҳи найро шоир ба ҳабаш, зангӣ ва зог монанд кардааст ва таъбирҳои чун «шоҳи ҳабаш», «арӯсе аз ҳабаш», «хинду», «сияҳхона», «зоғи сияҳ»-ро офаридааст:

*Ной аст сияҳзоге хушнагматар аз булбул,
К-андар даҳани қабке минқор ҳаменӯшад [6, 500].
Сияҳхонаи обнӯсини нойе
Ба нӯх равзани даҳ ниғаҳбон намояд [6, 129].*

Дар шеъри Хоқонӣ ба як навъи дигари най, ки неша ном дорад, ишора шудааст. «Неша (неча)- найи хурд, ки шубонон навозанд, тутак. Дар шеъри Низомӣ ҳам ин соз зикр шудааст: *Ба расми шубонон аз ӯ неша сохт/Нахустин бизад захму в-он гаҳ навохт*» [6, 1585].

Дар шеъри Хоқонӣ неша дар қиёс бо дигар созҳо камарҷтар тасвир шудааст: *Бо тоҷи хусравӣ чӣ кунӣ аз гиё қулоҳ/Бо сози Борбад чӣ кунӣ нешаи шубон?* [6, 313].

Дар шеъри Хоқонӣ ҳамчуни аз созе бо номи мавлу ёд шудааст, ки онро насронӣён менавохтаанд. Дар фарҳанги Саҷҷодӣ ин соз чунин тавзеҳ ёфтааст: «Шохи оҳу, ки чавкиён ва тарсоён навозанд ва ё най аст, ба фатҳи мим низ ҳаст... Шохи оҳуе, ки чавкиёни Ҳиндустон навозанд, ва баъзе гӯянд най бошад. Ва баъзе гӯянд мавлу дар дар калисоҳои зангӣ аст аз оҳан, ки зоҳидони тарсо дар даруни дайр зананд ва ҳалқаҳои оҳанро бичунбонанд ва нокус низ гуфтаанд» [1482]. Ин созро шоир дар ду байт ёд кардааст:

Маро бинанд дар сӯрохи горе,

Шуда мавлузану нӯида чавхо [6, 26].

Мавлумисол дам чу барорад ба лоли субҳ,

Ман низ сар зи чавҳаи хоро бароварам [6, 245].

Хоқонӣ аз истилоҳоти мусиқӣ ва лаҳну навоҳои зиёде дар шеъраш ишора кардааст. Истилоҳоти мусиқӣ ба монанди «дар парда будан, «хориҷ аз парда будан», «чаъди сода», «чаъди пурхам», «захмаи зер», «захмаи бам», «парда», «дастон», «бардошт», «фурӯдошт» ба монанди ин истилоҳотеанд, ки шоир онҳоро дар тасвирҳои ба кор гирифтааст ва ин нишон аз оҳангдонӣ оҳангшиносии ӯ мебошад:

Рахт, к-аввал зи дари мастаба бардоштиам,

Ҳам бад-он манзили бардошт фурӯд ор маро [6, 39].

«Бардошт» ва «фурӯдошт»- истилоҳоти мусиқӣ. «Бардошт»- ибтидои овоз ё соз, баланд кардани овоз то мунтаҳои мақсуд ва «фурӯдошт» паст кардани он то ҳадди мақсуд аст» [6, 358]:

Болои мадеҳи ту сухан нест,

Кас захма накард бартар аз бам [6, 278].

Дар байти дигар аз тариқи киноя мегӯяд, ки оҳанги ҷаҳон аз парда хориҷ аст, дар маҷлиси мамдуҳ ҳамдам мешавад:

*Гарчи навои ҷаҳон хориҷи парда равад,
Чун ту дар ин маҷлисе бо ҳама дам сохтан* [3, 253].

Дар ашъори Хоқонӣ аз лаҳну навоҳои мусиқӣ низ сухан меравад:

*Навои Борбаду сози барбату мизмор,
Тариқи косагару роҳи аргунуну сетор* [6, 29].

«Косагар» номи наво ва қавлест аз мусиқӣ ва номи мутрибе ҳам ҳаст, ки «қавли косагар» мухтареъи ӯст. Ҳамчунин номи хати шашум аст аз ҷумлаи хутути Ҷоми Ҷам ва онро «хати косагар» мегӯянд. Нақоранавозу нақорачиро низ гӯянд. Зимнан «косагарӣ» номи яке аз оҳангҳои замони Сосониён ҳам ҳаст» [6, 258]:

*Навозиши лаби ҷонон ба шеъри Хоқонӣ,
Гузориши дами қумрӣ ба пардаи анқо* [6, 29].

«Анқо паррандаест маъруф-ул-исм ва маҷхул-ул-чисм... Симуриро гӯянд ва ӯро анқои муғриб хонанд... Анқо ба маънии оҳанги хоси мусиқӣ ва низ созест, ки гардани дароз дорад» [4, 1093]:

*Сафири сулсулу лаҳни ҷаковаку сорӣ,
Нафири фохтаву нағмаи ҳазорово* [6, 29].

Ҷаковак дар луғат паррандаест аз гунҷишк каме бузургтар, ки ба тозӣ кубара ва абулмалех гӯянд [4, 337]: «Ҷаковак номи яке аз оҳанги мусиқии замони Сосониён аст. Саид Нафисӣ ҷаковакро сеюмин оҳанги мусиқии он замон муаррифӣ кардааст. «Фохта» асли ёздаҳум аз ҳабдаҳ баҳри усули мусиқии қадим фохтаи зарб ва онро ба анвои гуногун- фохтаи сақил, фохтаи сағир ва фохтаи кабир тақсим мекунанд» [3, 256-257]: *Лочарам аз саҳми он барбати Ноҳидро/Банди «Раҳовӣ» бирафт, рафт бирешим зи тоб* [6, 44].

«Раҳовӣ - истилоҳи мусиқӣ ва номи мақома аз дувоздаҳ мақоми мусиқӣ ва вақти сароидани он аз субҳ то тулӯъ аст ва ба ҳиндӣ «Лалак» гӯянд. Раҳовӣ оҳангест, ки дар охирафшорӣ навохта мешавад. Насиҳатомез аст ва ҳолати баръакси афшорӣ дорад. Сӯзу гудозу нолаву нудба надорад, балки ба пири таҷрибадида монанд аст, ки меҳодад оби хунуке бар дили доғдидаи мусибатдидагон бирезад ва онро бо насоеҳи дилпазир умедвор кунад ва дар зимн бигӯяд, ки орзуи башар тамошуданӣ нест. Пас барои ин ки осуда зист кунем, бояд

домони орзуро фаро кашем, то идомаи ҳаёт, ки гоҳ бо ранчу нокомӣ ва замоне бо шодӣ ва комронӣ тавъам аст, саҳл ва осон бошад» [4, 675-676]:

*Бубин захма, к-аз неши Кайхусрави дин,
Ба кини Сиёвуш чӣ бурҳон намояд* [6, 129].

«Кини Сиёвуш» номи лаҳни бистум аз лаҳни Борбад аст» [6, 1287].

*«Шаҳри зар»-у «Тахти Тоқдис» хасонро
Боз маро ҷуфти «Кин» навои «Сифоҳон»* [6, 357].

«Шаҳри зар», ба қаринаи «Тахти Тоқдис», «Кини Эрач», «Наво» ва «Сифоҳон», ки ҳама асомии алҳони мухталифаи мусиқӣ аст, бояд «Шаҳри зар» низ лаҳне аз мусиқӣ бошад. Саид Нафисӣ зимни муаррифии саду сӣ оҳанги мусиқии замони Сосониён аз оҳанге ба номи «Шаҳрӯз» ном мебарад, ки эҳтимол меравад, ки ҳамон «Шаҳрзар»-и мазкур дар шеърӣ Хоқонӣ бошад» [3, 257]. «Тахти Тоқдис» маънии тахти Хусрави Парвизро низ мерасонад» [6, 1005].

*«Қуфли румӣ» баргирифт аз дурчи рӯз,
Чун калиди ҳиндувон бинмуд субҳ* [6, 482].

«Қуфли румӣ номи лаҳни понздаҳум аз сӣ лаҳни Борбад аст» [3, 258].

*Кӯс аз чӣ рӯй дорад овози ганҷ боре,
К-аз нури субҳ бидам ганҷи равон мушахҳар* [6, 186].

«Дар сӣ лаҳни Борбад чанд лаҳни музофи ба ганҷ вучуд дорад, ки иборатанд аз «Ганҷи бодовард», «Ганҷи гов», «Ганҷи сӯхта» ва дар оҳангҳои мусиқии давраи Сосонӣ низ номи чанд оҳанги мусаддар ба ганҷ ба чашм меҳӯрад: «Ганҷи бод», «Ганҷи бодовард», «Ганҷи сохта», «Ганҷи сӯхта», «Ганҷи корвон», «Ганҷи гов», «Ганҷвор». «Овози ганҷ» дар шеърӣ Хоқонӣ эҳтимолан ишора ба яке аз ин илҳон ва оҳангҳост» [3, 258].

Хулоса, тасвири олооти мусиқӣ, созу навоҳо, истилоҳоти мусиқӣ ва дигар мафҳумҳои марбут ба ин мавзӯ аз як ҷониб боиси пуробуранг гаштани каломӣ шоир шуда бошанд, аз дигар ҷониб барои муҳаққиқону мутахассисони соҳаи мусиқӣ метавонанд чун сарчашмаи боэътимод мавриди эътибор бошанд.

КИТОБНОМА:

1. Каззоӣ, Мирчалолӣдин. Рухсори субҳ: Гузориши чомае аз Афзалиддин Бадил Ҳоконӣ Шарвонӣ бар бунёди вожашиносӣ, зебоишиносӣ, жарфошноӣ бо дебочае пурдомана дар зиндагӣ ва шеваи шоирии ӯ / Мирчалолӣдини Каззоӣ. - Техрон: Нашри марказ, 1368. - 631.
2. Каззоӣ, Мирчалолӣдин. Сарочаи овову ранг / Мирчалолӣдини Каззоӣ.- Техрон: Самт, 1386. - 279
3. Маъданкан, Маъсума. Нигоҳе ба дунёи Ҳоконӣ. Ҷилди 1. / Маъсумаи Маъданкан,- Техрон: маркази нашри донишгоҳӣ, 1375.-305.
4. Саҷҷодӣ Зиёуддин. Фарҳанги луғот ва таъбирот бо шарҳи аълом а мушкилоти девони Ҳоконӣ Шарвонӣ Афзалиддин Бадил ибни Начор. Ҷилди аввал / Зиёуддини Саҷҷодӣ.- Техрон: Заввор, 1374.-886.
5. Саҷҷодӣ Зиёуддин. Фарҳанги луғот ва таъбирот бо шарҳи аълом ва мушкилоти девони Ҳоконӣ Шарвонӣ Афзалиддин Бадил ибни Начор. Ҷилди дуввум / Зиёуддини Саҷҷодӣ. -Техрон: Заввор, 1374. - 786.
6. Ҳоконӣ, Бадил ибни Алӣ. Девони Афзалиддин Бадил ибни Алӣ Начор Ҳоконӣ Шарвонӣ/ Бадил ибни Алии Ҳоконӣ / Бо муқобалаи қадимтарин насаҳ ва тасхеҳу муқаддима ва таълиқот ба кӯшиши Зиёуддини Саҷҷодӣ. - Техрон: Заввор, 1357. - 1085.

ТАВСИФИ СОЗҲОИ МУСИҚӢ ДАР АШӢОРИ ҲОҚОНӢ

Дар мақола масъалаи тавсифи асбобҳои мусиқӣ дар ашъори Ҳоконӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳоконӣ шоирест, ки дар шеърҳои аз ҷузъиёти олами ҳастӣ ҳадафмандона барои мушаххасифодаи қардани фикру эҳсосот ва инчунин таъмини зебоии тарзи баёни худ истифода мебарад. Асбобҳои мусиқӣ ва истилоҳоти марбут ба он дар шеъри ӯ нақши меҳварӣ дошта, барои тафсири ҳамаҷонибаи зӯҳуроти тасвиришаванда замина мегузоранд. Аз як тараф, тасвири истилоҳоти мусиқӣ тасаввуроти амиқ ва гуногунҷанбаи шоирро нишон медиҳад ва аз ҷониби дигар, мутахассисони ин соҳа дар бораи истилоҳоти мусиқӣ метавонанд тасаввуроти қомиле ҳосил намоянд.

Калимаҳои калидӣ: мусиқӣ, асбобҳои мусиқӣ, оҳанг, истилоҳҳои мусиқӣ, ҳаёлот, мутриб, рубоб, арғунун, “Наво”.

**ОПИСАНИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В
ПОЭЗИИ ХАКАНИ**

В данной статье речь идет об описании музыкальных инструментов в стихах Хакани. Хакани является тем поэтом, в стихах которого целенаправленно используются все компоненты мира вещей для более детального выражения собственных размышлений и чувств, а также для обеспечения изящества своей манеры. Музыкальные инструменты и терминология этой сферы искусства доминируют в его поэзии и создают почву для всесторонней интерпретации изображаемых явлений. Они, с одной стороны, показывают глубину и многогранность воображений поэта, а с другой стороны – являются источником познания для специалистов, занимающихся музыкальной деятельностью.

Ключевые слова: музыка, музыкальные инструменты, мелодия, музыкальные термины, воображение, музыкант, рубоб, орган, «Наво».

**THE IMAGE AND TERMINOLOGY OF MUSICAL INSTRUMENTS
IN THE POETRY OF HOQONI**

This article describes the terminology and musical instruments in poems of Hoqoni. Hoqoni is the poet who purposefully uses all the components of the world of things to depict his own thoughts and feelings in more detail, as well as to ensure the elegance of his manner. Musical instruments and terminology of this fields of art dominate in his poetry and create many characers for a comprehensive interpretation of the described phenomena. They, on the one hand, show the depth and versatility of the poet's imagination, and on the other hand, are a source of knowledge for professionals involved in musical activities.

Keywords: music, musical instrument, melody, musical terminology, imagination, fantasy, singer, rubab, organ, fotune.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Боймурод – директори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИТ, н.и.ф., e-mail: Boymurod@inbox.ru, тел.: 93-797-10-22.

Сведения об авторе: Шарифзода Боймурод Бобопур - кандидат филологических наук, директор Института языка и литературы имени Рудаки АННТ, e-mail: Boymurod@inbox.ru, тел.: 93-797-10-22.

About the author: Sharifzoda Boimurod – director of the Institute of Language and literature named after Abuabdullo Rudaki of NAST, candidate of philological sciences, e-mail: Boymurod@inbox.ru. Phone: 93-797-10-22.

**ВИЖАГИҲОИ МАВЗӢИ НАСИБИ ҚАСИДАҲО ДАР
НАЗМИ АРАБИЗАБОНИ САДАҲОИ XI-XII**

Рачабова Марҳабо

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қасида яке аз шаклҳои қадимтарин ва маъмули назми арабӣ ба шумор меравад, ки дорои қофияи ягонаву қолаби устувор мебошад. Дар он ду мисраи байти аввал ва мисраҳои дувуми байтҳои боқимонда ҳамқофия мебошанд. Мазмуну мавзӯи қасида гуногун буда, дар он аз мадҳу муфохара, ҳичову мазаммат ва ғайра сухан меравад. Масоили дигар, аз қабили масъалаҳои ахлоқӣ, динӣ ва васфи табиат дар қасида ҷанбаи фаръӣ доранд.

Бинобар мабноси ахбори Абдулмалики Асмаӣ, нахустин нафаре, ки қасида сароидааст, Адий ибни Рабеъаи Тағлибӣ маъруф ба Муҳалҳил (ваф. 531 мелодӣ) махсуб меёбад. Мавсуф яке аз шуарои маъруфи аҳди ҷоҳилия ва тағои Имруулқайс буда, зиёда аз сад сол қабл аз зухури ислом зиндагӣ намудаду маҳз бо ашъори ӯ шеърӣ арабӣ поягузори гардидааст. Муҳалҳил қасидаи хешро дар сӯғвори бародараш Кулайб сароидааст, ки аз ҷониби қабилаи Бакр ба қатл расида буд. Қатли Кулайб сабаби оташ гирифтани ҷанги тӯлонӣ миёни ин ду қабила гардид, ки зиёда аз чихил сол идома ёфтаву бо номи ҳарби Басус дар таърих маъруфият ёфтааст. Дар ашъори бисёре аз шуарои аҳди ҷоҳилия масъалаҳои гуногун ба ин ҷанг иртиботдошта бозтоб гардидаанд. Бино ба нигоштаҳои донишманди маъруфи араб Мустафо Содиқи Рофеъӣ, шеърӣ араб то аҳди Муҳалҳил бар вазни раҷаз ва дар шакли порчаҳои хурд сароида шудаду тавассути ӯ ба қасида табдил дода шуд. Дар пайгирӣ аз ӯ минбаъд Имруулқайс мафтунӣ қасида гардида, ба иншоӣ он пардохт ва пояҳои қасидаро таҳким бахшид [3, 2, 22].

Бешубҳа, қасида яке аз боризтарин шаклҳои шеъриест, ки дар адабиёти ҷи арабизабон ва ҷи форсизабон ҷойгоҳи вижаро касб намудааст. Зеро ҳаёти дарборӣ бузургтарин шуароро бар он водор менамуд, ки зиндагии хешро тавассути нигоштани

мадҳияномаҳо дар маноқиби подшоҳону султонҳо ва амирону ҳокимон пеш баранд.

Вижагии сохтори қасоиди ағлаби шуарои тоисломии араб аз ин иборат мебошад, ки онҳо одатан бо қисмати тағаззулии мухтавои ишқидошта оғоз мегарданд, ки “насиб” ва ё “ташбиб” номида мешавад. Дар он шоир сафари хешро дар биёбон ба силки тасвир кашида, аз манзили таркгуфтаи бадавиён, беҳтарин рӯзҳои зиндагиаш ҳамроҳи дӯстдоштааш ва аз рӯзгори гузашта ёд менамояд. Дар қисми дувуми қасида, яъне васф шоир тасвири давоми сафарашро савораи уштур таҷаллӣ месозад. Ё аз дурахши тундар дар биёбон, шабҳои хуноки он, шикор ва ё васфи уштури худ ҳикоят менамояд. Сипас ба тасвири даҳшатҳои биёбон, диловарии худ, ки ҳама саддҳои роҳашро бартараф месозад, мепардозад. Ниҳоят, дар қисми савум, яъне қисми асосӣ - мадҳ шоир қаҳрамоноҳи худ ва ё ҳамқабилагонашро тараннум менамояд. Ё худ шахси муайян, мамдӯҳи хешро мавриди ситоиш қарор медиҳад. Дар баъзе ҳолат дар ин қисмати қасида шахсе ё қабилае, ки қасида барояш бахшида мешавад, мавриди ҳиҷо қарор дода мешавад [4, 140-153].

Вале бо мурури замон сохтор ва мухтавои қасидаҳо тағйир пазируфтанд. Ҳанӯз дар миёнаҳои қарни VII милодӣ қасоиде ба миён омаданд, ки аз ситоиши қабила ба мадҳи ҳукуматдорони замон гузаштанд. Афзун бар ин, дигаргун гаштани вазъи зиндагӣ ва муҳити аъроб, пайдоиши шахрҳои нав ба эҷодиёти шоирон таъсири бориз гузоштанд. Баробари ба сари хилофати исломӣ омадани хонадони Аббосиён ва зуҳури чараёни таҷаллуд мавзӯи қасоиди арабӣ густариш ёфт. Дар он мавзӯи ҳамриёт ва маҷлисҳои бодагусорӣ арзи ҳастӣ намуд. Таъкид ҷоиз аст, ки мавзӯи ҳамр дар қисмати муқаддимавии қасида баён карда мешавад. Дар робита ба мухтассоти насиби қасидаҳо дар қарни дувоздаҳуми милодӣ муҳаққиқи мисрӣ Умар Мӯсо Пошо чунин назаротро ироа доштааст: “Дар ин аср шоирон бештар ба мадҳ рӯй оварданд, то ки аз пайи он ризку рӯзии хешро пайдо намоянд. Дар ин замина қисмати аввали қасоид аз насибу ғазал фароҳам омада, аз доираи тахайюлотӣ шоир убур намекард. Баъзе шуаро ба тақлиди гузаштагон мепардохтанд ва бархе дигар бар он навгонӣ ворид менамуданд. Нуктаи ҷолиб он аст,

ки шоирон насиби қасидаро ҳамон тарзе иншо мекарданд, ки писанди мамдӯхонашон бошад ва аз он нафъе бардоранд. Аммо бо ин ҳама қисмате аз шеъри худро танҳо вижаи ғазал менамуданд ва саъй мекарданд, ки дар маонии он навгоние ворид созанд” [6, 483].

Минбаъд қасида ба назми форсӣ-тоҷикӣ ва соири халқиятҳои исломӣ ворид гардида, яке аз густардатарин шаклҳои шеърӣ гардид. Ҳамзамон бояд изофа намуд, ки қасоиди аз ҷониби шуарои дигар мардумон сурудашуда аз рӯйи муҳтаво, мавзӯ ва сохтор аз қасоиди шуарои араб тафовути калон доштанд.

Ҷиҳати омӯзиши вижаҳои насиби қасидаҳои арабизабони садаҳои XI-XII қисми дувуми таърихи “Ҳаридат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср” – ғузалои аҳли Аҷам, Хуросон ва Форс, ки ба қалами Имомуддини Исфаҳонӣ мансуб мебошад, ба қор гирифта шудааст.

Нуктаи қобили таваҷҷуҳ он аст, ки чун дар таърихи мазкур аз ағлаби қасоид танҳо порчаҳо сабт гардидаанд, дар мавриди насиби қасидаҳо баҳогузори кардан хеле душвор аст. Вале яке аз шеваҳои ҳоси мусаннифи таърихи аз он иборат аст, ки зимни иқтибос намудани порчаҳои шеърӣ дар баъзе мавридҳо бо ибораҳои “ибтидои қасида” “қисмати аввали қасида”, “матлаи қасида”, “насиби қасида” ба қисмати аввали ашъор ишорат кардааст. Бар мабноси он порчаҳо каму беш метавон ҳасоси насиби қасоиди ин аҳдро таъйин сохт.

Насиби қасидаҳои давраи мавриди назар асосан дар пайравӣ аз шеъри суннатии араб мавзӯи тағаззулиро дарбар мегирад. Шоирон тавассути ибрази муҳаббати самимӣ ба маҳбуба ҷаҳони ботинии худро таҷассум сохтаанд. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки насиби қасидаҳои бархе аз шоирон дар тақлид аз шоирони аҳди ҷоҳилия суруда шуда, шоир дар манзили тарққардаи маҳбуба ёди гузашта ва лаҳзаҳои хотирмони умри хеш мекунад. Дар эҷодиёти шоирони забардасти замон – Рашидуддини Ватвот, Абӯмузаффари Абевардӣ, Туғроии Исфаҳонӣ ва дигарон ҳамин хусусият хеле барҷаста ба мушоҳида мерасад. Чунончи, Рашидуддини Ватвот дар 9 байт насиби қасидаи ҳамза ёди манзили Салмо дар Начд мекунад ва обу

ҳавои хуш, замини обшор ва накҳати мушкборашро ба силки тасвир мекашад. Ҳамзамон изҳор медорад, ки ҳаргиз муҳаббати ӯ аз қалбаш зудуда нахоҳад шуд:

*Салморо манзилест, ки ҷонам фидояи бод,
Дар Начд қарор ёфтаву нахоҳам ҷудоии ҳавояиро.
Замини обшораи пур сохта офоқро бо накҳати хуш,
Мисли он ки фаро гирифта мушк арзаиро.*

*Ҳамоно саъй бинмоянд мардум бар сукунати он,
Пас маро низ набошад ҷуз ҳавои он рағбате дигар.
Тағйир назирад дар қалбам ҳар муҳаббате,
Валекин муҳаббати он ҳаргиз нагардад дигар [2, 195].*

Дар 8 байт аз қасидаи мимия низ шоир боз ҳам тасвири Начду хаймагоҳи худ намудаву аз зиндагии хушу бофараҳаш дар он ҷо, шабҳои пур аз саодату фархундагиҳояш, ки аз он рӯйҳояш мисли офтоби мунир медурахшиданд, ёдрас мешавад [2, 196].

Абӯмузаффари Абевардӣ дар 4 байт аз насиби қасидаи бар қофияи ҳамза сурудааш дар пайравӣ аз шеъри қадимии араб шабҳои водии Батҳо, торикиву зулумоти онро ба силки тасвир кашида, ба Умайма мурочиат мекунад, ки чӣ сон ӯ дар торикӣ гузар карду аз чабинаш нур тачаллӣ намуд ва субҳ бо равшании худ дар ӯ маскан гузид [2, 226]. 3 байти насиби қасидаи боияи Абевардӣ низ дар рӯҳияи бадавӣ суруда шуда, шоир ба уштурбони мавзеи Шадан мурочиат мекунад, ки оё ӯ нокили ахбори арабҳо аст, пас ба хаймаҳо фарёд занад, ки атноби он саршор аз хабарҳост [2, 232].

Дар насиби қасидаҳои баъзе аз шоирони дигар тараннуми муҳаббат ва дарди ҳичрону ҷудой ба силки тасвир кашида шудааст. Ду байт аз қасидаи Мансур ибни Муҳаммад Осимии Бушанҷӣ фарогири ҳамин мавзӯ буда, шоир эҳсосоти ниҳониаширо инъикос сохтаву изҳор доштааст, ки ӯ чамолу зебоиро дарёфт, аммо қалбаш ба ҷуз он чизи дигаре мецоҳад, вале худ намедонад он чӣ бошад [2, 40].

Ҳашт байт аз матлаи қасидаи роияи Имоуддин Абулалоб Муҳаммад ибни Шарафуддини Ансории Исфохонӣ дар тасвири

хичрони маҳбуба ва ташбеҳи ӯ ба моҳи мунаввар ва ғизол [1, 261-262], 9 байти тағаззулии қасидаи боияи Рашидуддини Ватвот аз сӯзу гудози қалби ошиқ, ки ёрои сабру таҳаммул надорад, хобро аз чашмаш рабудаву дидаҳояш ҳамарӯза ғарқи мусибат гардидаву ҷумла аҳволи муҳиб мусибату ғам аст, чӣ сон ҷисмаш дар оби ашқҳояш ғарқу қалбаш дар оташи устухонҳояш месӯзад, ҳарф мезанад [2, 198-199]. Афзун бар ин, 9 байт аз қисмати тағаззулии қасидаи роияи Ватвот низ бозтоби қалби ошиқ ва дарди фироқ аз маҳбуб мебошад, ки бе дидори рӯи ӯ пеши чашмонаш торик аст, монанди он ки хуршед бе нури худ дурахше надорад. Шоир мегӯяд: Дилам аз дурии ёр ба танг омадаву марҳабо бар ишқ, гар хичрон набудӣ. Чун ошиқ гаштам, хама асрорам фош гардид, зеро дар кадомин қалб ишқу сирр бо ҳам буда метавонад [2, 200].

Лозим ба тазаккур аст, ки насиби қасидаҳои пурра матраҳ гардида низ ҳамин вижагиро соҳиб мебошанд. Дар 19 байт насиби қасидаи ломияи Абулмаолии Варконӣ мавзӯи фироқи ёр, гарон будани ҷудоиву дурӣ аз ӯ матраҳ гардида, ҳамзамон шоир ҳабиби худро ба ғизол, бадри мунир, шамси пурнур ташбеҳ медиҳад. Дар канори ин, изҳор медорад, ки, мутаассифона, ӯ муҳаббати худро пинҳон дошта наметавонад, дар ҳоле ки оташи нафасҳои ӯ ва тӯфони дидаҳояшро касе пай намебарад [1, 190-191].

Фузун бар ин, дар 29 байт насиби қасидаи роияи худ Муҳаззаб Исмоил ибни Абӯнаسر ибни Абдайл вазиши боди саҳаргоҳ, нақҳати анбарини онро таҷаллӣ сохтаву аз фироқи маҳбубааш Рабоб изҳори нигаронӣ намудааст. Шоир маҳбубаи хешро ба ғизол ташбеҳ додаву орзуи расидан ба дидорашро баён доштааст [1, 143-144].

Бино ба нигоштаҳои Е.Э. Бертелс, дар насиби қасоиди шоирони форсӣ-тоҷикӣ ду мавзӯ: тасвири баҳор, бедории табиат, гулҳо, парандагон ва ғайра, ё худ тасвири тирамоҳ, пажмурдагӣ, абрҳои боронӣ ва май возеҳ ба мушоҳида мерасад. Корбурди ин ду фасли сол аз ҷониби шоирони форсӣ-тоҷикӣ бо идҳои баҳорӣ–наврӯз, ҷамъовариҳои ҳосил ва интиҳои ҳамаи қорҳои саҳроӣ–меҳргон робитаи зич дорад [1, 28-29].

Дар насиби қасоиди шоирони арабизабони аҳди мавриди назар низ баъзан чунин мавзӯот дучор мешаванд. Аз ҷумла, дар 6 байт насиби қасидаи боияи Туғроии Исфаҳонӣ манзараи бӯстон бо ҳама нурпошиҳои офтоб дар айёми баҳорон, дурахшидани барқ, чароғон гардидани ситораҳои резон хеле устодона тасвир гардидааст [1, 82-83]. Дар насиби қасидаи соияи худ Абӯмузаффари Абевардӣ перомуни вазиши боди хуш ва паҳн гардидани нахати хуши он дар боғзор, тасвири зулумоти шаб, дурахши нурҳои субҳгоҳон суҳан мекунад [2, 239-240]. Насиби қасидаи тоияи (ط) Абевардӣ низ дар тасвири табиат, ҳаводиси он, шабу рӯз ва вижагиҳои онҳо баҳс менамояд [2, 302-303].

Дар 10 байт насиби қасидаи ломияи Имоуддин Абулалӣ Муҳаммад ибни Шарафуддин Ансории Исфаҳонӣ низ шоир омадани фасли баҳорро бо ҳама зебоиҳояш ба силки тасвир кашидааст. Боридани борон ба ашки чашмони абр нисбат дода шудаву нахати тоза пайдо кардани ҷаҳон аз он, шукуфтани гулҳои наргис дар ҷаманистон, хониши булбули хушхон дар боғзор беихтиёр манзараи зебои табиатро дар ин фасли сол пеши назар ҳувайдо месозад [1, 261]. 10 байт ломияи Аҳмад ибни Ҳибатуллоҳ Ансории Исфаҳонӣ низ ҳамин мавзӯро дар беҳтарин вачҳ таҷассум намудааст:

*Булбули хушнаво бисарояд суруди худ ошиқона,
Қисса бинмуда ба маъшуқ зи таъвишиҳову беқарориҳои худ...
Гар бинавозад боди сабо, навад мағрурона худро ороши
бидиҳад,
Ҳамонанди махмуре, ки нӯшидани шароб бошад орзуи.
Бӯстон паҳн бинмуда ҷодари худу саҳаргоҳон доимо
Таҷаллӣ бидиҳад пеши дидаҳои мардумон ҷамоли худ [1, 261].*

Қасидаи Абӯисҳоки Фуравӣ дар васфи наврӯз, интиҳо ёфтани зимистон, бедории табиат баъди ҳоби гарон, шукуфтани баргҳо ва ғунҷаҳои дарахтон дар боғзор, ҷараёни обҳои хурушонӣ дарёҳо хеле воқеӣ тасвир ёфтааст:

*Заиф ғашт қудрати зимистону ҳукумати он,
Пас вуруд ғашт наврӯз бо беҳтарин вуруд.*

*Зи нав навҷавон ғашт миёнҷои арз баъди пирӣ,
Таҷаллӣ намуд дар зебоҷамолӣ бӯстонҳо.
Бишқуфта дар он ҳама гулҳои баҷоғашта,
Об ғаштанд дар чашмасоронаш ҳама яхҳо.
Пероста гардида бо тоҷҳо гулҳои хушбӯй,
Чун шаҳодат бар қудрати Эзиди бузург.
Ғунҷаҳо бируста миёни бӯстонҳои он,
Аз нурҳо чун зеботарин қалоиди гарданбанд.
Нисор созад аз он боди шамим ҳар сабоҳ,
Шабехи дароҳиме, ки расида бар кафи ноқид [2, 101].*

7 байт насиби қасидаи Абевардӣ дар васфи боғзор, вазиши боди хуш бо накҳати мушқу анбар [2, 333-334] дар шумори чунин ашъор қарор доранд. Дар 4 байт насиби қасидаи Абулҳасан Алӣ ибни Усмон ибни Муҳаммад ибни Ҳайсам низ сарзамини обод бо баҳри қараму саховат, бӯстонҳои гулзор бо накҳати хуш баъди нам-нами борон, барқи дурахшон дар само, кавокиби нурафшон, маҷолиси унс ба силки тасвир қашида шудааст [2, 33].

Дар асоси мисолҳои матраҳгардида метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки шуарои арабизабони қаламрави Эронзамин дар ин аҳд ба адабиёти араб ба тамои ворид гардида, аз онҳо таъсири фаровон пайдо намудаанд. Аз ин хотир, тасвири ҳаёти бадавӣ, сафарҳо дар бодия, уштурҳо ва қорвони онҳо, ашқрезӣ бар манзили тарқуфтаи маъшуқа дар эҷодиёти онҳо равшан ба зухур омадааст. Бахусус рӯи борики бадавиро аз ашъори Туғроии Исфаҳонӣ, Рашидуддини Ватвот, Абӯмузаффари Абевардӣ равшан метавон бархонд. Дар қанори ин, бархе аз ин шуаро ба анъанай қадимаи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ низ пайравӣ намуда, дар насиби қасидаҳои худ табиати афсонавии фасли баҳор, боғу бӯстонҳо ва накҳати гулу раёҳинро ба тасвир қашидаанд. Ҳамин вижагӣ дар насиби қасидаҳои Абӯисҳоқи Фуравӣ, Имоуддин Ансоии Исфаҳонӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Ҳайсам ва дигарон ба мушоҳида мерасад. Фаъолияти шоирони арабисарои қаламрави Эронзамин дар ин самт идомабахши анъанаҳои шоирони арабизабони қарнҳои пешин маҳсуб меёбад.

Китобнома

1. Ал-Исфahонӣ, Имодуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср фи зикр фузало аҳл Исфahон / Ал-Исфahонӣ, Имодуддин ал-Котиб. Тақдим ва таҳқиқ ад-дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма. – Техрон: дафтари нашри мероси мактуб, Оинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999, –366 с.
2. Ал-Исфahонӣ, Имодуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср фи зикр фузало аҳл Хуросон ва Ҳарот / Ал-Исфahонӣ, Имодуддин ал-Котиб. Тақдим ва таҳқиқ ад-дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма. – Техрон: дафтари нашри мероси мактуб, Оинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999, – 406 с.
3. Ал-Рофеъӣ, Мустафо Содик. Таърих одоб ал-араб / Ал-Рофеъӣ, Мустафо Содик. – Байрут-Лубнон: Дор ал-кутуб ал-илмийя, ат-табъат-ул-увло 1421/2000. Адад-ул-аҷзоъ-3, ал-ҷузъ ас-сонӣ –280 с.
4. Ал-Фохурӣ, Ҳанно. Ал-Ҷомиъ фи таърих ал-адаб ал-арабӣ. Ал-Адаб-ул-қадим / Ал-Фохурӣ, Ҳанно. – Лубнон-Байрут: Дор ал-Чил, ат-табъат-ул-увло 1986, –1096 с.
5. Бертельс, Е.Э. Персидская поэзия в Бухаре X в. / Е.Э. Бертельс. – Избранные труды. Москва: Наука, 1988, –с. 382-428.
6. Умар Мусо Пошо. ал-Адаб фи биллод аш-Шом усур аз-Зангийя ва-л-Аййубийин ва-л-Мамолик / Умар Мусо Пошо. – Димашқ: Ал-Мактабат-ул-Аббосийя, 1963. –864 с.

ВИЖАГИҲОИ МАВЗӢИ НАСИБИ ҚАСИДАҲО ДАР НАЗМИ АРАБИЗАБОНИ САДАҲОИ XI-XII

Дар мақола муаллиф масъалаҳои марбут ба насиби қасидаҳо ва вижагиҳои мавзӯи онҳоро дар назми арабизабони садаҳои XI-XII дар заминаи тазкираи “Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср”-и Имодуддини Исфahонӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Муҳаққиқ дар пайгирӣ аз ҳадафи пешгузоштаи хеш намунаҳои насиби қасидаҳои дар тазкираи мазкур сабтгардидаро таҳлил намудаву хусусиятҳои мавзӯи онҳоро муайян сохтааст.

Калимаҳои калидӣ: *Имодуддини Исфahонӣ, “Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср”, Туғрои Исфahонӣ, Рашидуддини Ватвот, Абӯмузаффари Абевардӣ, Абӯисҳоқи Фуравӣ, Имодуддин Ансори Исфahонӣ, Абӯлҳасан Алӣ ибни Ҳайсам, қасида, насиб.*

**ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИРИЧЕСКОЙ ЧАСТИ
КАСЫД В АРАБОЯЗЫЧНОЙ ПОЭЗИИ XI-XII ВЕКОВ**

В статье автор рассматривает вопросы, касающиеся тематической особенности лирической части касыд в арабоязычной поэзии XI-XII веков на основе антологии “Жемчужина дворца и свиток современников” Имадуддина Исфакани. Для достижения поставленных задач проведён анализ лирической части касыд, включённых в вышеуказанную антологию и определены их тематические особенности.

Ключевые слова: Имадуддин ал-Исфакани, “Харидат-ул-каср ва джаридат-ул-аср”, Туграй ал-Исфакани, Рашидуддин Ватвот, Абумузаффар ал-Абиварди, Абуисхак ал-Фурави, Имадуддин Ансари ал-Исфакани, Абулхасан Али ибн Хайсам, ода, nasib.

**THEMATIC PECULIARITIES OF LYRICAL PARTS OF QASIDA IN
ARABIC POETRY OF XI-XII CENTURIES**

The author of the article considers issues concerning thematic peculiarities of lyrical parts of qasida in Arabic poetry of XI-XII centuries based on Imaduddin Isfani's work titled “Pearl of Palace and Scroll of Contemporaries”. For reaching the target the researcher has analyzed lyrical parts of poetry in genre qasida and defined their thematic peculiarities, which are included in the mentioned poems..

Key words: Imaduddin al-Isfahani, “Pearl of Palace and Scroll of Contemporaries”, Tugrai al-Isfahani, Rashiduddin Vatvot, Abumuzaffar al-Abivardi, Abuishaq al-Furavi, Imaduddin Ansari al-Isfahani, Abulhasan ibn Haysam, Isfahan, Khurasan, ode, fate (nasib).

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ражабова Мархабо* – дотсенти кафедраи филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф..
Телефон: (+992) 987509968. E-mail: rajabova.marhabo@mail.ru

Сведения об авторе: *Раджабова Мархабо* – доцент кафедры арабской филологии Таджикского национального университета, к.ф.н.
Телефон: (+992) 987509968. E-mail: rajabova.marhabo@mail.ru

Information about the author: *Rajabova Markhabo Tukhtasunovna* – associate professor of the department of Arabic Philology of Tajik National University, candidate of philological sciences.

Phone: (+992) 987509968. E-mail: rajabova.marhabo@mail.ru

ОИД БА САБАБҲОИ ОМУӢЗИШИ ДЕВОНИ ХОҶА ҲОФИЗ
ДАР МАКОТИБИ КӢХНА

Эмомов Асрориддин

Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам

Расман дар мактабҳои кӯхна таълим хусусияти инфиродӣ дошт, аз ҷониби мактаббача хатм кардани китоби навбатии курси умумии мактаб дараҷаи пешравиӣ ўро муайян мекард. Онҳое, ки хонданро то хатми мактаб идома медоданд, хеле кам буданд. Хондани навъҳои гуногуни хатти арабӣ ҳунари ва маҳорат ба ҳисоб мерафт. Хонанда бо ошно гардидан ба девонҳои шоирон, ки аз ҷониби хаттотони мухталиф рӯнавис мешуданд, бо анвои гуногуни хат ҳам шинос мешуд ва дар хондани онҳо малакаи ҳосил менамуд. Аммо, ба фикри мо, вақте ки уламои Бухоро барномаи макотиби ибтидоии мусулмонии ҳамонвақтаро тарҳрезӣ менамуданд, мақсад аз ворид намудани омӯзиши девони Ҳоҷа Ҳофиз ва дертар девони Мирзо Абулқодири Бедил ба ин барнома танҳо барои «қироати форсӣ» ё форсихон намудани хонандаи ҳамонзамон набуд, шояд чизи муҳимтаре нияти тарроҳони барнома буд, ки донишҳои омӯхтаи хонандаро тақвият бахшида, барои ба мағзи ӯ ворид гардидани ин маонӣ ва ба таври доимӣ боқӣ мондани он кумак менамуд, зеро шеър як навъ суханест, ки таъсири аҷиб дошта, дар зеҳн маҳфуз мемонад ва дар ҳолатҳои зарурӣ дар хотира зинда гардида, аз тариқи ишораҳои истиораҳои сабаби аз нав эҷе гардидани чизҳои фаромӯшшуда низ метавонад бошад. Чӣ хеле ки болотар зикр намуда будем, осори Ҳоҷа Ҳофиз аз назари на фақат мухтаво, балки сохтор ва сурат ҳам мутаассир аз сохтмони сураҳо ва ороиши ояҳои Қуръонанд ё ба ибораи Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ «Қуръону девони Ҳофиз ҳарду тавсананд (аспони ром нашуда А. Э.), зудошно, вале дерёбанд. Бо як-ду бор хондан, махсусан, агар бидуни ҳузури қалбу қасди қаробат бошад, роҳе ба дарунашон наметавон бурд. Дигар ин ки,—менависад Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ,— мо суннати насрнависии муътанобихе надоштаем ва дар тӯли таърихи ҳазорсолаи адабиётмон ғолибан шеър ё назм ҷаври насру масоили марбут ба онро мекашидааст. Ба

иборати дигар, аз он ҷо, ки шеър беш аз ҳадди худ ва то ҳадди зиёде ба ҷойи наср ҳам анҷоми вазифа мекардааст, баъзе аз вазифаву борҳову корҳои наср бар дӯши он афтода будааст. Ҳофиз барои баёни ақоиди каломияш рисолае филмасал дар «Исботи ҷавҳари фард» ё «Итқони сунъ», ё «Духули шарр дар қазои илоҳӣ» наменавиштааст, ё рисолае ирфонӣ дар боби «Назарияи файз ва анвои таҷаллӣ», ё рисолае фалсафӣ дар бораи «Замон ва иллият». Балки ба шевае комилан илтиқотӣ (интиҳобӣ А. Э.) (ба маънои мусбати калима) малғаме аз ин маорифро ҳамроҳ бо ишорату мазомини шоиронаву шигардаҳои адабӣ ва афзудаҳои табъ ва гуфтаҳои дили хеш, дар шеъри фарогир ва пурматлаби худ ба кор мебардааст. Ӯ рисолаи ирфонӣ ё фалсафӣ наменавиштааст, вале изҳори назарҳо ва ишорати иҷмолӣ ва иститродияш ба масоили ирфонӣ, фалсафӣ ва каломӣ, ба нахве аст, ки метавон бар як ғазал ё ҳатто як байти ӯ шарҳи фалсафӣ ё каломӣ, ё ирфонӣ навишт. Чунонки, филмасал, Ҷалолiddин Даввонӣ рисолаи муфреде дар шарҳи як байти Ҳофиз навиштааст: *Пири мо гуфт хато бар қалами сунъ нарафт/Офарин бар назари поки хатопӯшаи бод*.

Ё аз фузалои муосир оқои Дорюши Ошурӣ чанд сол пеш шарҳи фалсафие бар ин байти Ҳофиз навишт: *Орифе ку, ки кунад фаҳми забони савсан /То бипурсанд, чаро рафту чаро боз омад* [7, 33-34]

Аз ҳамаи ин чунин хулоса кардан мумкин аст, ки ҳадаф аз ворид кардани омӯзиши девони Ҳоҷа Ҳофиз дар барномаи макотиби ибтидоии мусулмонӣ на «қироати форсӣ» ё бо анвои гуногуни хат ошно кардани хонандагон, балки омӯзиши ашъори шоирон ва адибоне будааст, ки осорашон саросар аз Қуръон маншаъ гирифта, ҳар мисраашон ишорат ба оёт ва қиссаҳои қуръонист. Ҳатто таҳаллуси шоир ба Қуръон ва ҳифзи он алоқаманд буда, яке аз мураттибони девони Ҳоҷа Ҳофиз дар Пешовари Покистон, ки номи худро зикр накардааст, дар муқаддимаи кӯтоҳи ба зиндагиномаи шоир бахшидааш чунин менависад: «Ҳофиз ба муносибати азбар доштани Қуръон бо ҷордаҳ ривоят ба дастури шоҳ Қаввомуддин таҳаллуси худро низ Ҳофиз қарор дод» [8, 2].

Аммо, он чи ки ба «қироати форсӣ» тааллуқ дорад, истилоҳи нав буда, шояд дар садсолаи охир баъди интишор

ёфтани хатти сирилик ба вучуд омада бошад. Зеро, вақте ки мактабҳои кӯхнаи мусулмонӣ ба вучуд омада, барномаҳои он тархрезӣ мешуданд, ба гумони мо, мафҳуми «қироати форсӣ» ҳоло вучуд надошт, дар тамоми паҳнои хилофат, баҳусус дар муассисаҳои таълимӣ алифбои арабиасос амал менамуд ва ҳама бо ҳамин алифбо меҳонданду менавиштанд ё, ба ибораи дигар, ҳама форсикону арабикон буданд. Мутаассифона, истилоҳи мазкур дар миёни хатмкардаҳои мактабҳои замони Шӯравӣ низ роиҷ буда, баъзеи онҳо муътақиданд, ки девони Ҳоҷа Ҳофизу Мирзо Абдулқодири Бедил танҳо ба хотири форсикон шудани толибилмон ба онҳо таълим дода мешуд. Лекин дар натиҷаи омӯзиши амиқтари ин масъала ва пурсиши адади зиёди фориғуттаҳсилҳо маълум гардид, ки яке аз сабабҳои омӯзиши девони Ҳоҷа Ҳофиз ва Мирзо Абдулқодири Бедил он рӯзҳо, агар «қироати форсӣ» бошад ҳам, мақсади асосӣ аз омӯзиши девони ин ду абармарди назм алоқамандии осори онҳо бо Қуръону Суннат будааст. Чӣ хеле ки худ хатмкардаҳои мадрасаҳо қисса мекунанд, толибилмон Ҳоҷа Ҳофиз ва Абдулқодири Бедилро дар ду марҳила меомӯхтаанд. Марҳилаи якуми омӯзиши девони Ҳоҷа Ҳофиз дар ҳуҷраҳои таълимӣ ҳамчун анъана баъд аз хатми Ҷаҳоркитоб оғоз шуда, чи хеле ки бисёриҳо гумондоранд, яке аз ҳадафҳои форсикон ё хатхон кардани толибилмон бошад, аммо ҳадафи асосӣ, ба гумони мо, ошно сохтани толибилм бо ашъори шоироне шояд буд, ки шеърарон «мутаассир аз сохтмони сувар ва оёти Қуръон аст» [6, 18]. Зеро омӯзиши девони Ҳоҷа Ҳофиз боз марҳилаи дуюм ҳам доштааст, ки он одатан на дар марҳилаи ибтидоӣ, балки дар охири таҳсили мадраса, яъне таълими олии сурат мегирифтааст. Толибилми мадраса ба омӯзиши тақрории девони Ҳоҷа Ҳофиз вақте шурӯъ менамудааст, ки ӯ китобҳои асосии улуми шаръӣ, илоҳиёт, мантиқу балоғат ва фалсафаю тафсириро азбар намуда, ба маонии рамзӣ ва пуштипардагии гуфтаҳои шоир сарфаҳм мерафт. (Хушбахтона, дар замони Шӯравӣ нафароне, ки аз уҳдаи дар чунин зинаи олии таълим додани толибилмон баромада тавонанд, хеле кам бошанд ҳам, будаанд. Аммо на ҳама метавонистаанд аз ин дарсҳо ва суҳбатҳо баҳраманд гарданд. Бояд гуфт, ки ҳама гуна дарсҳо дар замони Шӯравӣ ба таври пинҳонӣ мегузаштанд ва ҳамеша устодоне, ки ин вазифаро ба уҳда доштанд, ҷойи баргузорӣ ва макони

дарсхонаҳои худро тез-тез иваз менамуданд ва адади шунавандагон низ зиёд буда наметавонистааст. Аз ин рӯ онҳое, ки саодати шунидани чунин суҳбатҳо ё дарсҳо насибашон мегардид, солҳои охир ба шарофати хеле фаровон шудани дастгоҳҳои сабти овоз ин дарсҳоро сабт менамуданд ва барои наслҳои минбаъда махфӯз медоштанд. Дар солҳои охири замони Шӯравӣ, ки мударрисони Ҳирфавӣ дигар намонда буданд ва онҳое, ки давраи таҳсили комили ин фанро бевосита дар назди устод шунда бошанд, ангуштшумор гаштанд, ҳама имкони дар назди онҳо ҷамъ шуданро надоштанд. Толибилмони хоҳишманд дар ҳуҷраҳои мударрисоне, ки каму беш аз ин ҳалқаҳои дарсӣ огоҳ буданд, ҷамъ омада, шарҳи девони Ҳоҷа Ҳофизро аз рӯи курсҳо (диск) ва шаритҳои (лента) сабти овоз гӯш мекарданд ва устод барои онҳо шарҳ медод. Аз рӯи нақли баъзе шунавандагони дарсҳои ҳуҷравӣ, бо фазлу дилсӯзии қисме аз дилдодагони ин илм чунин сабтҳои овозӣ то ҳол ниғаҳбонӣ мешаванд ва дилбохтагони худро доранд.

Нуктаи дигари баҳсталаб дар барномаи макотиби ибтидоии мусулмонӣ масъалаи дар қарнҳои охир дар гурӯҳҳои туркӣ-узбекӣ баъд аз Ҷаҳоркитоб расм гардидани омӯзиши осори баъзе шоирони туркзабон мебошад. Як қисмати хатмкардаҳои ҳуҷраҳо низ бар ҳамин ақидаанд, ки девонҳои Ҳоҷа Ҳофиз, Мирзо Абдулқодири Бедил дар гурӯҳҳои тоҷикӣ ва Суфӣ Аллаёр дар гурӯҳҳои узбекӣ ба хоҳири форсӣ ё туркӣ шудани толибилмон омӯхта мешуданд.

Дар зери ифодаи «қироати форсӣ» намунаи асарҳои беҳтарин-шеърӯ газалҳо, порчаҳои панду насиҳатӣ, масалу мақолҳо, дostonҳо, назира ва ғайра аз мероси классикони форсу тоҷик интиҳоб шуда, ҳамчун мунтахабот ба сифати китоби дарсӣ истифода мешуд. Баъзан чунин мунтахабот қисмати беҳтарини мероси мутафаккирону шоирони адабиёти форсу тоҷик ва шоирони туркзабон - Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Ҷомӣ, Ҷузулӣ ва Навоиро дар бар мегирифт.

Ба ин тариқа, дар марҳилаи охири хониш дар мактабҳои кӯҳна асарҳои Саъдии Шерозӣ (1184-1291), Ҳофизи Шерозӣ (1300-1389), Абдулрахмони Ҷомӣ (1414-1492), Ҷузулӣ (1498-1556), Мирзо Абдулқодири Бедил (1644-1721), Алишери Навоӣ (1441...) ва дигарон омӯхта мешуданд [8, 70].

Набояд фаромӯш кард, ки аввалин макотиби ибтидоии мусулмонӣ дар марказҳои бузурги тоҷикнишин, дар шаҳрҳои Бухорову Самарқанд ва атрофи онҳо, ки ҳамзамон марказҳои бузурги илмӣ ва фарҳангии давр махсуб мешуданд, ба вучуд омада, барномарезии онҳо низ аз ҷониби уламои Бухоро анҷом дода мешуд. Мантиқан чунин хулоса кардан мумкин аст, ки ин барнома дар ибтидо ба ин шакл мукамал набуда, бо гузашти замон, бо афзудани таҷрибаю малакаҳо мураттабу мукамал гардидааст. Чӣ хеле ки дар мавриди омӯзиши Ҷаҳоркитоб зикр гардид, пандномаи Фаридуддини Аттор ба он дар асри XII ворид шудааст. Ин ҷо низ тахмин кардан мумкин аст, ки омӯзиши девони Ҳоҷа Ҳофиз ба ин барнома дар охири асри XIV ва девони Мирзо Абдулқодири Бедил дар охири асри XVIII ҳамроҳ шудааст. Аммо аз хусуси ҷиғунагии зарурати барои туркзабон ба ин барнома ворид кардани омӯзиши асарҳои шоирон ва суфиёни туркзабон касе чизе нагуфтааст. Дар ахбори таърихӣ ва ёддоштҳои, ки аз ҷониби хатмкардагони мадориси Бухоро то ба мо расидааст, дар бораи вучуд доштани гурӯҳҳои туркӣ дар мадрасаҳои номбурда ягон хабаре нест. Баръакс, дар яке аз маҷаллаҳои тадқиқотии замони Шӯравӣ «Очеркҳо аз таърихи афкори педагогии халқҳои СССР» чунин омадааст: «Китобҳои таълимии мадрасаҳо қариб ҳамагӣ ба забони арабӣ навишта шуда буданд. Дар мадрасаҳои Бухоро ва Қуканд китобҳои таълимии арабӣ аз ҷониби мударрисон одатан ба забони тоҷикӣ шарҳ дода мешуданд. Ҳангоми тарҷумаи шифоҳии матнҳои арабӣ толибилмон ба ғайр аз грамматикаи забони арабӣ то андозае меёриҳои забони тоҷикиро низ аз бар менамуданд. Толибилмони туркзабоне, ки ҳангоми дохил шудан ба мадраса забони тоҷикиро наметонистанд, дар вазъияти хеле душвор қарор мегирифтанд [4, 51]. Аз гуфтаи онҳое, ки бо мактаббачаҳои туркзабон якҷоя дар ҳуҷраҳо таълими исломӣ мегирифтаанд, маълум мегардад, ки на танҳо девони Ҳоҷа Ҳофизу Мирзо Абдулқодири Бедил, балки оёту аҳодиси набавӣ ҳам бо арабӣ хонда шуда, барои ҳама ба забони тоҷикӣ тарҷума ва шарҳ дода мешуд, бо вучуди он ки баъзе аз уламо ба забони узбекӣ низ хуб ҳарф мезаданд.

Табиист, ки барои гурӯҳҳои узбекзабон дар сурати ошно набудан ба забони тоҷикӣ азбар намудани ҳамаи ин барнома, ки

як қисмаш ба забони арабӣ ва қисми дигараш ба забони тоҷикӣ–форсӣ буд, андаке душворӣ меовард, лекин бояд фаромӯш нанамоем, ки забони форсӣ-тоҷикӣ дар ин замон забони илму адаб, мукотиботу дафтардорӣ гардида, ба хусус дар манотиқи Осиёи Марказӣ забони ягонаи шеърӯ шоирӣ буд ва ҳатто шоирони туркзабон ҳам кӯшиш менамуданд асарҳои худро ба ин забон иншо намоянд, мисли Фузулӣ, Навоӣ ва ғайраҳо. Дар дафтарҳои корӣ ва идораҳои Бухорою Қуканд, –менависад, муаллифи «Очеркҳо аз таърихи афкори педагогии халқҳои СССР», –забони коргузори форсӣ-тоҷикӣ буда, дар Хева забони коргузори узбекӣ буд. Маълумоти мазкур ба охири асри XIX тааллуқ дорад [4, 551]. Дар замон, ки тамоми коргузорию мукотибот ва муомилоти давлатӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ бошад, таълим гирифтани кӯдак ба забоне ки бо вучуди модарӣ буданаш, дар оянда ба дарди ӯ нахӯрад, кам зарурат дошт. Дигар ин ки дар миёни мактаббачагон низ онҳое, ки забони тоҷикӣ–форсиро хуб надонанд, ба хусус дар миёни шахриён, хеле кам буданд ё набуданд, зеро ин ду миллат аз замонҳои хеле дур ё дар паҳлӯи якдигар ва ё дар омехтагӣ сукунат дошта, аз забон, урфу одат ва фарҳангу русуми ҳамдигар бохабар буданд ва забони ҳамдигарро ханӯз дар кӯча азбар менамуданд.

Дар ҳар сурат, аз рӯйи маълумоти баъзе муҳаққиқон, эҳтимолан чунин гумон кардан мумкин аст, ки аз охири асри XIX ва аввалҳои асри XX дар мактабҳои кӯхнаи мусулмонӣ барои туркзабонон, баъд аз омӯзиши Чоркитоб, аввал як ё ду асари шоирони туркзабон дарс дода мешуд, баъд аз он боз ба омӯзиши девони Хоҷа Ҳофиз шурӯъ менамудаанд. Чунин тағйир ёфтани барномаи гурӯҳҳои туркӣ шояд ба хоҳири бештар хатхон намудани толибилмони туркзабон ва инчунин бой гардонидани захираи луғавии онҳо бошад. Зеро, аз як тараф, ашъори даврони ислामी халқҳои Осиёи Марказӣ, чи тоҷику чи турк, бахусус ашъори ирфонии онҳо, пур аз мафҳумҳо ва таъбириоти динӣ–эътиқодӣ ва ирфонӣ буд, ки дар ашъори шоирони ин мардум ба таври муштарак истифода мешуд, аз тарафи дигар, дар онҳо калима ва вожаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, ирфонӣ, динӣ, эътиқодӣ, мазҳабӣ ва равонию фарҳангии хеле зиёде ҳастанд, ки аввал дар миёни мардуми тоҷик, ҳамчун мардумони муқимнишин ва соҳибтамаддун ба вучуд омада, сипас аз ҷониби қавмҳои

кӯчманчии туркзабон, бар асари ихтилоту омезиш ва ҳамчаворӣ, иқтибос шуданд ва ҳамчун вожаҳои худӣ истифода мешуданд. Ҳамин тариқ, ошноӣ бо осори ирфонии шоирони туркзабон хондану фаҳмидани осори ирфонии шоирони тоҷику форсро низ осон менамуд.

Сабаби ба барномаи мактабҳои мусулмонӣ ворид кардани девони Аҳмади Ясавӣ ва ба ҷои он дохил намудани девони Сӯфӣ Аллаёрро Юлдош Абдуллоев чунин шарҳ додааст: Баъд аз интишори ислом дар миёни дирониёни ғарбӣ ва шарқӣ қабилаҳои туркзабоне, ки дар Осиёи Миёна сукунат доштанд, мусулмон карда шуданд. Ҳамроҳи ислом барои онҳо омӯхтани забони арабӣ ҳам ҳатмӣ гардид. Боло рафтани худшиносии миллӣ дар миёни халқҳои туркзабони Осиёи Миёна боиси ба вучуд омадани адабиёт ба забони қадимаи узбекӣ ва туркманӣ гардид. Дар мактабҳо, дар миёни аҳолии туркзабони Осиёи Миёна мунтахаботи ашъори динӣ ва сӯфиёнаи Аҳмади Ясавӣ, эшоне, ки дар асри XII м. дар Туркистон зиндагӣ кардааст, ҳамчун дастури таълимӣ шуҳрат ёфта буд. Дар замони нав ҷои онро дар тарғиботи мусулмонӣ Сӯфӣ Аллаёр ишғол намуд. Баъд аз хатми «Чаҳоркитоб» мактаббачаҳои макотиби ўзбекӣ хондани маҷмӯаи ашъори суфиёнаи «Сабот-ул-очизин»-ро оғоз менамуданд. Муаллифи ин китоб эшони машҳури асри XVII, ки дар шаҳри Каттақурғон зиндагӣ кардааст, Сӯфӣ Аллаёр ибн Аликул буд. Аз рӯи номи муаллиф китобро низ мардум Суфӣ Аллаёр меномиданд [1, 73].

К.Е. Бендриков Суфӣ Аллаёрро яке аз аввалин эшонҳои узбек медонад ва тибқи маълумоти ӯ шоир таъсисдиҳандаи шаҳри Каттақурғон буда, тахминан солҳои 1720 ё 1721 м. оламро падруд гуфтааст [2, 39].

Бояд гуфт, ки толибилмони туркзабон баъд аз хондани девони шайх Аҳмади Ясавӣ ва баъдтар девони Сӯфӣ Аллаёр боз ба хониши девони Ҳоҷа Ҳофизу Мирзо Абдулқодири Бедил бармегаштанд, зеро девони Ҳоҷа Ҳофизу Мирзо Абдулқодири Бедил фанҳои барномавӣ махсуб мешуданд ва бе омӯзиши ин ду курси мактаби ибтидоии мусулмонӣ мукамал намегардид.

Масалан, яке аз муҳаққиқони даврони Шӯравӣ, Ю. Абдуллоев, ки ба омӯзиши методикаи таълим дар макотиби кӯҳнаи исломӣ тадқиқоти махсус бахшидааст, дар бораи китобҳо

ва дастурҳои таълимии ин мактабҳо маълумоти муфасссал дода, сипас китобхоро ном мебарад, ки дар макотиби узбекӣ хонда мешуданд. Ӯ мегӯяд: «...Ҳоло мо аз хусуси китобхое сухан меронем, ки дар макотиби узбекӣ хонда мешуданд. Ба гумони мо, мактабе набуд (мактабҳои узбекӣ дар назар аст - А.Э.), ки дар он Алишер Навоиро нахонанд. Ашъори Алишер Навоиро аз рӯи маҷмӯаҳои мехонданд, ки бо номҳои гуногун chop шуда буданд: «Девони Навоӣ», «Амир Навоӣ», «Девони Амир Навоӣ» ва ғайраҳо. Асарҳои Алишер Навоӣ, ба хусус ашъори ошиқонаи ӯ, дар мактабҳо хонда мешуданд, на дар мадрасаҳо. Донишҷӯёни мадраса, ки ба шоири машҳур таваҷҷуҳ доштанд, онро мустақилона меомӯхтанд. Дар мактабҳо инчунин девони ашъори шоири Озарбойҷон Муҳаммад Сулаймон ўғли Фузулӣ (1498-1556) низ бо рағбати том омӯхта мешуд. Ашъори ошиқонаи ӯ аз ҷиҳати забон барои наврасони узбек фаҳмо буд» [1, 74-75].

Қаблан дар мактабҳо «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ (1184-1291) ва «Мантиқу-т-тайр»-и Фаридуддини Аттор 1184-1187 омӯхта мешуд [1, 75-76].

Муаллиф ба хотири исботи гуфтаҳои аз ёддоштиҳои давраи мактабҳои Алишер Навоӣ иқтибосе меорад: «Бачаҳои заиф барои азёд кардани дарс онро якҷоя бо овози баланд мехонанд. Душвории дарс ё пайваста такрор намудани номи Худо бошад, ки дар дили бачаҳо мезад ва муаллим ба хотири бедор кардани хотираи хонандагон ва ба хотири ба маҷрои эътиёдӣ равона сохтани рафти саводомӯзӣ бачаҳоро барои хондани шеър маҷбур месохт. Баъзан дostonҳои хонда мешуд, ки ба дostonҳои «Гулистон»-у «Бӯстон» монанд буданд. Ва ман хостам, ки «Мантиқу-т-тайр» хонам [1, 76].

Чи хеле ки мебинем ин гуфтаи Ю. Абдуллоев ба гуфтаи болояш аслан мувофиқат намекунад. Дуруст аст, ки асарҳои ба монанди «Маҷмӯаи ашъор»-и Аҳмади Ясавӣ ва Сӯфӣ Аллаёр пайдо шуданд ва ба ин барнома ворид гардиданд, аммо на ба сифати дастурҳои асосии таълимӣ, балки ҳамчун маводи ёрирасон. Мактаббачагон бо хондани ин асарҳо то андозае хатхон ва ба анвои хатҳои дастнавис ошно шуда, дар хондани ҳар гуна хат малака ҳосил менамуданд ва дар баробари ин барои дуруст хондан ва фаҳмидани девони Ҳоҷа Ҳофиз омода мешуданд. Агар ин асарҳо ҳамчун маводи барномавӣ ба ҷойи

девони Хоҷа Ҳофиз ва девони Мирзо Абдулқодири Бедил ба барномаи макотиби кӯхнаи узбекӣ ворид карда мешуданду ҷойи онҳоро гирифта метавонистанд, ҳочати дуҷумбора баргаштан ба хониши китобхое, ки ба забони форсӣ навишта шудаанду фаҳмиданашон шояд то андозае барои онҳо душворӣ ҳам дошт, набуд.

Муҳаққиқи рус К.Е. Бендриков масъалаи пайдоиши баъзе адабиёти ёрирасони диниро дар макотиби мусулмонии маҳаллӣ ба ҳеҷ гуна худшиносии миллӣ марбут надониста, онро як ҷузъи сиёсати ҳамонвақтаи фотеҳони араб донистааст: Дар таърихи мактабҳои мусулмонӣ дар Эрон ва Осиёи Миёна, - менависад ӯ, - ду равия вучуд дошт: забони арабиро забони асосӣ сохтан ё барои паҳн намудани моҳияти таълимоти дини ислом аз забони модарии ҳалқҳои маҳаллӣ истифода намудан. Ифодаи равияи аввал дар он зоҳир мешуд, ки тарҷума намудани Қуръон аз забони арабӣ ба ҳар гуна забони дигар қатъиян манъ карда шуда буд. Татбиқи равияи дуввум дар он таҷассум мегардад, ки ба хоҳири интишори оммавии ислом ба забони форсӣ-тоҷикӣ китоби «Чоркитоб», ки дар (асри IX м.) аз ҷониби Шарофуддини Бухорӣ тартиб дода, дар охири асри XII м. аз ҷониби Фаридуддини Аттор мукамал карда шудааст, ба забони қадимаи узбекӣ «Мачмӯаи ашъор»-и Аҳмади Ясавӣ, (асри XII) ва ду «Мачмӯаи ашъор»-и Сӯфӣ Аллаёр, (асри XVI м.) ва ба забони қадимаи туркманӣ «Равнаку-л-ислом» («Равнақи ислом»)-и Вафой (1464 навишта шудааст) ба вучуд омаданд; ҳамаи ин китобҳо дар мактабҳои мусулмонии Осиёи Миёна китобҳои таълимӣ гардиданд [2, 19].

Бояд ёдовар шавем, ки дар бораи вучуд доштани чунин китобе мисли «Равнаку-л-ислом», ки муаллифаш Вафой бошад ва он дар макотиби мусулмонӣ ҳамчун маводи дарсӣ омӯхта шавад, аз миёни муҳаққиқон ва онҳое, ки дар хусуси макотиби мусулмонӣ чизе гуфтаанд, танҳо К. Е. Бендриков маълумот додааст. Ҳатто Н.П. Остроумов, ки дар бораи мактабҳои мусулмонӣ маълумоти хеле муфассал дорад, ин китобро дар миёни китобҳои ҳатмие, ки баъд аз ҳатми «Чоркитоб» дар гурӯҳҳои форсӣ-тоҷикӣ ва туркзабон хонда мешуданд, номбар намекунад. Бояд гуфт, ки бештари маълумоте, ки ӯ меорад, дар асоси мушоҳидаҳои шахсии ӯ буда, қисми дигараш така ба

гуфтаҳо ва навиштаҳои мардуми маҳаллӣ дорад. Масалан, ӯ дар охири рисолае, ки ба мактабҳои мусулмонӣ бахшидааст, барои кавитар ва муътамадтар кардани маълумоти овардааш мақолаи ду нафар аз тарбиятгирандагони семинари муаллимтайёркунии Туркистони ҳамонвақта - Бойшамиров ва М. Атобоевро, ки яке қирғиз ва дигараш туркман буда, аз мактаби мусулмонӣ низ гузаштаанд, ба таври замима овардааст. Мутаассифона, дар ин мақола низ аз хусуси асаре бо унвони «Равнақу-л-ислом», ки муаллифаш Вафой буда, ҳамчун китоби дарсӣ дар гурӯҳҳои туркманзабон омӯхта шавад, чизе гуфта нашудааст, ҳарчанд аз ҷониби ӯ низ китобхое номбар карда шудаанд, ки муҳаққиқони дигар дар бораи онҳо чизе нагуфтаанд ё, аниқтараш, ба гуфтаи муҳаққиқони дигар мувофақат намекунад. Масалан, муаллифи мақолаи «Мактабҳои туркманҳои вилояти Закаспийский», тарбиятгирандаи семинарияи муаллимтайёркунии Туркистон М. Атобоев менависад: «Китоби якуме, ки барои хониш (дар мактабҳои мусулмонӣ) хидмат мекунад, китоби «Ҳафтяк» мебошад. Ин китобча ба забони арабии барои туркманҳо бегона навишта шуда, кӯдакони туркман маънои калимаҳои меҳондагии худро надонида, матнҳои муқаддаси «Ҳафтяк»-ро аз ёд мекарданд. Китоби дуюм матни комили Қуръон, китоби муқаддаси мусулмонон буд... Китоби сеюм «Наврак» (дар матни русӣ «Новраць»), чорум «Софӣ» (дар матни русӣ «Сопи») ва панҷум Навой буд. Се китоби охир ба забони туркманӣ навишта шуда, шарҳу эзоҳи маросимҳои асосии мусулмонӣ ва насихатҳои мазмуни динӣ доштаре дар бар мегирифт. Китоби аз ҳама охир, ки ба барномаи мактаб дохил мешуд, «Ҳоча Ҳофиз» буд, ки ба забони форсӣ навишта шуда буд. Дар мактабҳо чизе зиёда аз ин китобҳо таълим дода намешуд ва бо ин маълумоти ибтидоии туркманҳо ба поён мерасид. Фақат як гумони на он қадар дур аз ҳақиқат метавонад моро ба асли воқеа наздик кунад ва дар он сурат навиштаи К.Е. Бендриков низ тасдиқи санадҳои худро пайдо хоҳад кард. Мусаллам аст, ки бародарони туркзабон на ҳамаи ҳарфҳои арабию форсиро бо он овозхое талаффуз менамоянд, ки ин ҳарфҳо доранд. Масалан, онҳо аксаран ҳарфи «ф»-ро ҳамчун ҳарфи «п» ва ҳарфи «қ»-ро низ баъзан ҳамчун ҳарфи «к» талаффуз менамоянд. Аз ин рӯ китоби «Сопи» метавонад шакли таҳрифшуда ва ихтисоршудаи «Сӯфӣ»- Сӯфӣ

Аллаёр бошад. Аммо дар мавриди китоби «Новраќ» бошад, гумон меравад, ки он на «Новраќ», балки «Ровнаќ», яъне «Равнаќ», «Равнаќу-л-ислом» буда, дар миёни бачаҳо бо ҳамин шакли тахрифшуда ва ихтисоргардида машхур шуда бошад. Азбаски соҳиби мақола ин воқеахоро баъди чандин сол ба ёд оварда навиштааст, дигар ба дурустию носихатии навиштаҳояш аҳамият наодо, он чизеро рӯи қоғаз овардааст, ки аз айёми кӯдакӣ дар ёдаш нақш бастааст. Мақола ё ёддошти мазкур шояд бо хоҳиши худи Н.П. Остроумов навишта шуда ва ба рисола ҳамроҳ карда шуда бошад, ки аз норасоиҳо ҳолӣ нест, мисли оварда нашудани номи пурраи китобҳо, зикр нашудани номи муаллифон, дуруст зикр нагардидани мавзӯи китобҳо ва ғайраҳо. Лекин барои тасдиқ ва равшан сохтани баъзе торикиҳо маводи хуби ёрирасон шуда метавонад [4, 163-164].

Мақолаи Бойшамиров ҳам ба мақолаи М. Атобоев хеле монанд буда, дар бораи мактабе қисса мекунад, ки худи ӯ дар он хондааст. “Ман мактаберо тавсиф мекунам, менависад Бойшамиров, ки худам дар он таҳсил намудаам... Сипас талаба ба хондани якумин китоби арабӣ «Ҳафтяк» ва баъд аз он ба хондани Қуръон мегузарад... Баъд аз Қуръон хондани китобҳои зерин оғоз мегардад: Чаҳоркитоб, Сӯфӣ Аллаёр, Ҳоча Ҳофиз, Фузулӣ, Бедил ва дигарон” [4, 164].

Аз ин ду мақола низ маълум мегардад, ки омӯзиши Ҳоча Ҳофиз ҳамчун китоби барномавӣ барои мактаббачаҳои туркзабон ҳам ҳатмӣ будааст.

Хулоса, чунин мисолҳоро хеле зиёд овардан мумкин аст ва ҳамаи онҳо далолат бар он мекунад, ки девони Ҳоча Ҳофиз дар макотиби ибтидоии мусулмонӣ ҳамчун китоби барномавӣ маҳз ба хоҳири иртиботаш бо Қуръон ва сохтори он омӯхта мешуд, на ба хоҳири ошно намудани хонандагон бо анвои хатҳои дастнавис ва хатхон шудани онҳо. Албатта, хатшиносии хонандагон бо омӯхтани шеърӣ Ҳоча Ҳофиз ва таҳлили он саводи китобхонӣ ва маҳорату малакаи тақмил меёфт, аммо ин сабаби дараҷаи дуҷум сеюм буда метавонист, на сабаби асосӣ ва барномавӣ.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоев, Ю. Очерки по методике обучения в узбекской школе. Монография. / Ю. Абдуллоев. - Ташкент, Издат. Учитель, 1966. -171 сах.
2. Бендриков, К. Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане. / К. Е. Бендриков. -Москва, 1960. 512 ст.
3. Муртазавӣ, М. Муқаддима бар ҳофизшиносӣ. Муқаддима. / М. Муртазавӣ. –Техрон: Ибни Сино, 1344 ҳ. -417.
4. Остроумов Н.П. Мусульманские мактабы и русско-туземные школы в Туркестанском крае. / Н. П. Остроумов // Журнал Министерства народного просвещения. Новая серия, ч.1. –С-Петербург, февраль 1906, -С. 163-164.
5. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (XVIII в. -перв. полов. XIX в). Очерки / Коллектив.- М., 1973. -605 стр.
6. Рустамов Қ. Таърихи методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактаб. Монография / Қ. Рустамов. -Душанбе, 2001. -280 сах.
7. Хуррамшоҳӣ, Б. Зехну забони Ҳофиз. Муқаддима./ Б. Хуррамшоҳӣ. -Техрон: Нохид, 1324. -708 сах.
8. Ҳумоюнфаррух, Р. Ҳофизӣ хароботӣ. / Р. Ҳумоюнфаррух. Интишороти асотир, Техрон, чопи дувум, 1354 ҳ. шамсӣ. - 654 сах.
9. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон. / Ҳофизӣ Шерозӣ. - Пешовар, маҳаллаи Чангӣ қиссаҳои, бе сол. 256 с.
10. Шерозӣ, Ҳофиз. Мунтахаби девон. / Ҳофизӣ Шерозӣ. – Тошканд, бе сол. -120 сах.

ОМУӢЗИШИ ДЕВОНИ ҲОФИЗ ДАР МАКТАБҲОИ КУӢХНА

Баъзе муҳаққиқон сабаби дар макотиби кӯҳна ба омӯзиши девони Ҳофиз диққати махсус зоҳир намуданро аз он донистаанд, ки дар асоси он хонанда метавонист қоидаҳои хат ва хушнависиро аз худ намояд. Ба ақидаи дигарон, ашъори Ҳоҷа Ҳофиз, ки саришор аз маъони ояҳои қуръонӣ ва аҳодиси шариф аст, барои фаҳмидани ин ду чиз ба хонанда метавонист кӯмак кунад. Бинобар ин хондану азбар намудани ашъори Ҳофиз на танҳо барои мактаббачагони тоҷикзабон, балки барои хонандагони ўзбекзабон ҳам ҳатмӣ буд.

Сабаби машҳур будани ашъори Ҳофиз ва паҳн гардидани девони ӯ дар миёни табақаҳои гуногуни мардуми Хуросону Мовароуннаҳр дар оммафаҳм будани забон, ҷаззобияти услуби ифода, дар фасоҳату

назокати тасвири ӯ мебошад. Лекин чизи аз ҳама муҳим дар шеъри Ҳофиз он аст, ки гояҳо ва маъони шеъри ӯ барои мардумони гуногунзабону гуногунақида фаҳмою наздик буда, нозуктарин эҳсосоти онҳоро метавонад бедор созад.

Вожаҳои калидӣ: мактаби кӯҳна, Ҳофиз, Қуръон, ҳадис, девон, ашъор, хониш, хат, хушнавӣ.

ИЗУЧЕНИЕ ДИВАНА ХАФИЗА В СТАРЫХ ШКОЛАХ

Некоторые исследователи видят причину особого отношения к Хафизу в старых школах в том, что на примере его дивана стихов можно обучиться письму и прописанию, особенно на арабской графике. Другие же справедливо полагают, что стихи Хафиза позволяют легче воспринимать смысл коранических аятов и пророческих хадисов, которыми они насыщены. Поэтому в школах не только с таджикским языком обучения, но и с узбекским языком обучения чтение, декламация и изучение стихов Хафиза было обязательным.

Популярность стихов Хафиза и широкая распространённость его дивана среди самых разных слоев населения Хорасана и Мавераннахра объясняется, во первых, доступностью его языка, привлекательностью его поэтического слога, размеренностью метра газелей, а во вторых, красочностью поэтических образов, мотивов и художественных фигур. Но самое главное заключается в том, что идеи и смысл его стихов затрагивают самые тонкие струны человеческой души, проникают в глубины сердца людей, на каком бы языке они не разговаривали, и какой бы веры они не придерживались.

Ключевые слова: старая школа, Ҳафиз, Коран, хадис, диван, поэзия, чтение, письмо, каллиграфия.

STUDYING OF HAFIZ DIVAN IN OLD SCHOOLS

Some researchers see the reason of special attention of old schools to the work of Hafiz is that, using the example of his Divan of poems, students could learn rules of orthography and calligraphy, especially the Arabic script. The next group of researchers believe that the poems of Hafiz are full of connotation of the Koranic verses and the prophetic Hadith, which makes it easier for the reader to comprehend their meaning. Therefore, reading, reciting and studying the poems of Hafiz were obligatory not only for native Tajik speakers, but also with for Uzbek students.

The popularity of Hafiz's poems and the widespread prevalence of his Divan among the most diverse segments of the population of Khorasan and

Maverannahr is explained by the accessibility of his language, the attractiveness of his poetic style and by his beautiful and delicate depiction. Nevertheless the most important thing is that the ideas and the meaning of his poems touch the most delicate strings of the human soul, penetrate the depths of people's hearts of faith and language.

Key words: *old school, Hafiz, Koran, Hadith, Divan, poetry, reading, script, calligraphy.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Эмомов А.С. – дотсенти кафедраи забон ва адабиёти араби Донишгоҳи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯханифа, н.и.ф. Тел.: (+992) 372-224-13079. E-mail: islamtaj @ mail.ru.

Сведения об авторе: Эмомов А.С. – доцент кафедры арабского языка и литературы Таджикского исламского института им. Имама Аъзама Абуханифы, к.ф.н. Тел.: (+992) 372-224-13079. E-mail: islamtaj @ mail.ru.

Information about the author: Emomov A. – Department of Arabic language and Literature of Tajik Islamic Institute named after Imam Azam Abuhaniifa. Dr. of philological science. Telefon: (+992) 372-224-13079. E-mail: islamtaj@mail.ru.

УДК:891.550

АББОС АЛИЕВ ВА РӮЗИ РӮДАКӢ

Шокирзода Шодӣ

Сардабири маҷаллаи «Маърифати омӯзгор»

Фарзандони огоҳу бедордили миллат аз қабилӣ Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Саидризо Ализода, Аббос Алиев, инчунин сарварони сиёсии равшанфикру ватандӯст – Нусратулло Махсум, Шириншо Шотемур, Абдурахим Ҳоҷибоев, Абдуқодир Муҳиддинов, Чинор Имомов, Нисор Муҳаммад ва дигарон дар даврони печидаву сангини ибтидои қарни бистум ба пуштибонии миллат ва ҳифзи манфиатҳои он бархостанд. Ин шахсони ватандӯсту дурандеш, ки зимони роҳбариро дар он замон бар дӯш доштанд, бар зидди ҳама гуна равишҳои зиёновари миллатгароиву ҷудоиандозӣ мардонавор мубориза мебуданд ва силсилаи иқдомоти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиро барои таҳкими арзишҳои милливу суннати тоҷикон ва бунёди давлату давлатдорӣ мардуми худ амалӣ мекарданд.

Эмомалӣ РАҲМОН [1, 298]

Воқеан ҳам ҷаҳду талоши ин шахсиятҳои вораства ва фарзандони шоистаи миллат, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо аз боби шӯроату корномаҳояшон бо самимияти афзун ҳарф зада, онҳоро барои насли имрӯз намунаи ибрату пайравӣ медонанд, ҳама пайкорашон баҳри худшиносӣ, дифоъ аз номус, кадрӯ эътибори инсонӣ ва миллӣ буда, моҳияти истиқлолҷӯӣ доштанд. Дар он даврони ҳассосу тақдирсоз ин зиёӣни ватанпараст тавонистанд асолати фарҳангӣ ва ҳастии таърихӣ миллати тоҷикро бо далоили муътамад собит намуда, баҳри ташкил шудани нахуст ҷумҳурии худмухтор ва сипас ҷумҳурии мустақили иттифоқӣ бо исми Тоҷикистон дар ҳаёати ИҶШС, ки бори нахуст давлатдорӣ тоҷиконро рӯйи кор овард, нақши мондагӯ гузоранд. Яке аз ин гуна шахсиятҳои ифодагари ормонҳои миллат ходими маъруфи сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ, нахустин нозир (вазир)-и маорифи Тоҷикистон ва аввалин профессори тоҷик Аббос Алиев (1899-1958) буд.

Тавре академик М. Шакурӣ менависад, « аз нахустин рӯзҳои инқилоби Бухоро (2-юми сентябри соли 1920) ба Аббос Алиевӣ ҷавон он саодат даст дод, ки худро аз зӯроварии турксозӣ, ки сарварони инқилоб дар ҳаққи тоҷикон раво диданд, ҳифз намояд. Ҳол он ки бисёре аз онҳое, ки дар инқилоб ширкат карданд ва дар синну сол аз Аббос Алиев калонтар буда, дар зиндагии иҷтимоӣ бештар таҷриба доштанд, фиреби таблиғоти пантуркистиро хӯрда, худро ўзбек пиндоштанд, ўзбек навиштанд, баъзеи онҳо, пас аз ду-се сол, ин хатои худро фаҳмиданду ислоҳ намуданд. Аммо Аббос Алиев тавонист, ки аз ҷавонӣ ба ин роҳи хато пой нагузорад» [5, 194] ва дар санадҳои расмӣ ҳамеша миллати худро бо ифтихори афзун тоҷик зикр намояд. Ба қавли устод Ҷалол Иқромӣ, «Аббос Алиев дар Бухоро бо Файзулло Ҳоҷаев ва дигарон дастбагиребон буд ва бинобар он бисёр кор карда наметавонист, гӯё аз ин сабаб ба Москва ба хондан рафт. Пас аз ташкили Ҷумҳурии Ўзбекистон ба муаллимӣ машғул шуд. Дар хотир дорам, ки боре бо рафиқонаш дар Бухоро шӯриш барин ҳодисаеро барпо кард.

Ҳамаи мактабҳо ва одамони гузархоро ба по ҳезонда, дар кӯча намоиш ташкил дод. Мақсад ҳамин буд, ки мактабҳои Бухоро ба забони тоҷикӣ кунанд. Дар ҳақиқат, пас аз намоиш тақрибан ҳамаи мактабҳои Бухоро ба забони тоҷикӣ баргардонида шуданд» [8, 185-186]. Ба пиндори академик М.Шакурӣ, «шояд ин воқеа дар нимаи аввали соли 1922 рӯй дода, дар нимаи дуюми ҳамон сол, моҳҳои август-сентябр Аббос Алиевро ба Маскав, ба донишгоҳи коммунистии заҳматкашони Шарқ фиристода бошанд. Яъне, аз Бухоро дуртар ронданд, таъид карданд... ва ин як навъ ҷазо барои ташкили шӯриши зидди пантуркизм буд» [5, 194]. Минбаъд Аббос Алиев чун Шириншо Шотемур, Нусратулло Махсум, Абдулқодир Муҳиддинов, Абдурахим Ҳочибоев, Нисор Муҳаммад, Чинор Имомов ба сафи ҳомиёни ҳуқуқи миллии тоҷикон шомил гардид ва дар ташкили давлати худмухтори тоҷикон саҳми босазо гузошт.

Фаъолияти Аббос Алиев аз оғоз то анҷом бо маориф ва илм пайванди ногусастанӣ дошт ва ӯ барҳақ яке аз поягузори ин соҳаҳо дар Тоҷикистон буд. Аз як санаде, ки ба таърихи 20-уми октябри соли 1920 мутааллиқ буда, онро академик Раҳим Масов пайдо кардааст, маълум мешавад, ки аз рӯзҳои аввали инқилоби Бухоро дар Ҷумҳурии Халқии Шӯроии Бухоро танҳо се нафар аз кормандони масъул тоҷик буданд – ду тан дар Трибунали ҳарбии инқилобӣ ва як тан (Аббос Алиев) дар нозироти маориф [10, 23]. 14-уми октябри соли 1924 Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҶМШСТ) дар ҳайати ҶШС Ёзбекистон таъсис ёфт ва 26-уми ноябри ҳамон сол Нусратулло Махсум раиси Кумитаи инқилобии ҶМШСТ таъйин гардид. Яке аз ҳадафҳои аслии ҳокимияти шӯравӣ роҳандозӣ намудани инқилоби маданӣ буд ва барои дар амал татбиқ кардани он давлати ҷавони шӯравӣ мебоист, ки маҳви бесаводӣ, эҷоди низоми нави маориф, ташкили муассисаҳои фарҳангӣ, рушду такомули забонҳои адабӣ, бунёд ва такмили алифбоҳо, созмондиҳии ташаккули низоми мактабҳои олӣ ва ғайраро дар муддати начандон мадид ба субот расонад.

Дар ҷаласаи нахустини Кумитаи инқилобии ҶМШСТ (7-уми декабри соли 1924 дар Тошканд) дар қатори дигар сохторҳои давлатӣ Нозироти халқии маориф бо бозрасиҳо дар

Истаравшан (он вақт Ӯротеппа) ва Панҷакент таъсис ёфт. Дар аввалин муроҷиати Кумитаи инқилобӣ ба мардум (7-уми декабри соли 1924) таъкид гардид, ки вазифаи аввалиндараҷаи он ташкил ва ба роҳ мондани низоми муназзами маориф мебошад. Фарзандони мардум дар муассисаҳои таълимӣ қомилан ройгон таҳсил намуда, метавонанд ба забони модарии худ маълумоти ибтидоӣ, миёна ва ҳатто олии гиранд [9, 452].

Баъди як ҳафта (14-уми декабр) бо қарори кумитаи мазкур Аббос Алиевӣ биступанҷсола нозирӣ Нозироти халқии маориф, Муҳаммад Ҳасанов муовини нозир ва Абулқосим Лоҳутӣ роҳбари Шӯрои илмӣ давлатӣ (илмӣ-методи) таъйин шуданд. Дар навбати аввал самтҳои асосии рушди низоми маорифи халқ дар Тоҷикистон муайян гардида, тарбияи иҷтимоӣ, касбӣ ва сиёсӣ маърифатӣ дар авлабият қарор дода шуд. Бояд гуфт, ки дар он давра Кумитаи инқилобии Тоҷикистон ва Ҳукумати кишвар, ки ба он Нусратулло Маҳдум¹ роҳбарӣ мекард, ба рушди такомули маориф таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, ба ҳар пешниҳоди, ки баҳри тавсеи илмомӯзии мардум пешниҳод мекардид, посухи мусбат медоданд. Далели рӯшани он дар сатҳи баланд таҷлил намудани яксолагии таъсиси Нозироти маорифи кишвар буд, ки ба иди ҳақиқии омӯзгорону хонандагон табдил ёфт. Дар арафаи яксолагии Нозироти маорифи Тоҷикистон бо имзои раиси Ҳукумати Тоҷикистон Нусратулло Маҳдум ва аъзои ҳукумат ба унвони тамоми ходимони маориф номаи табриқӣ ирсол гардид, ки дар он минҷумла омадааст: “Беилмӣ халқ, ҷоҳилии мардум гувоҳ аст, ки ҳукумати мустабидаи амир барои нигоҳ доштани ҳукумати мустабиди худ халқро асирони Аҳримани ҷаҳл карда буд. Дастӣ пурқуввати ранҷбар занҷири асоратро пора карда, ҳукумати мустабидро барҳам зад. Бандагони дирӯзӣ соҳиби ҳукумати имрӯзӣ гардиданд. Вазифаи мост, ки Тоҷикистони ақибмондари мамлакатаи маданӣ кунем, халқи беилмро аз дастӣ ҷаллоди нодонӣ халос карда, соҳиби илм намоем. Барҳам задани беилмӣ вазифаи бузурги мост, ки мо ҳар рӯз барои иҷрои ин вазифа бояд дорои қувваи тоза бишавем” [11, 8-9].

¹ Нусратулло Маҳдум, ҳоло Қаҳрамони Тоҷикистон. Он солҳо насаби ӯ ҳамин тавр зикр мешуд.

Дар номаи мазкур ғаъолияти кормандони соҳаи маориф, ки дар раъси онҳо Аббос Алиев қарор дошт, қадрдонӣ шудааст: “Мо ба дурустӣ мегӯем, ки дар муддати як сол дар натиҷаи заҳмати шумо, ходимони маориф, ки барои ба вучуд овардани ин фикр хаста нашуда, ором нагирифта, бо тамоми қуввати худатон кор кардед, ғавоиди зиёде ба даст овардем. Шумо ба саҳтиҳои зиёд нигоҳ накарда заҳмат кашидед, мактабе, ки мо имрӯз дорем, самарайи заҳмати шумост. Мо ба хотири шумо меоварем, эй рафиқони муҳтарам, ҳар мактабе, ки шумо бикшоед, ҳар талабае, ки дохили мактаб бишавад, барои Тоҷикистон тараққии бузургест ва бунёни муҳимми ҳукумати мост. Чароғи донишу маорифро дар ториктарин ғӯшаҳои мамлакат барафрӯхтан, ҳазорон меъмори тоза барои сохтмони мамлакат ба рӯи кор овардан вазифаест, ки мо шумо - бародарони гиромиро барои ба вучуд овардани он даъват мекунем” [11, 8-9].

Раиси Ҳукумати Тоҷикистон Нусратулло Маҳдум дар ҷойи дигар таъкид мекунад, ки Инқилоби Октябр миллатҳои Осиёи Вусторо озод кард ва мо дорои Тоҷикистон шудем, миллати ақибмондаи тоҷик соҳиби мактаби шӯроӣ гардид. Ӯ вазифаҳои муаллимонро дар ин давраи сарнавиштсоз чунин муайян карда буд: “Онҳо бояд аз як тараф, фарзандони мамлакати моро бихононанд, онҳоро ба фикри иҷтимоӣ тарбия бидиҳанд, аз тарафи дигар, бояд муаллимони мо дар қишлоқ ва шаҳрҳое, ки ҳастанд, воситачии байни ҳукумат ва халқ бошанд. Қонунҳои ҳукуматро ба халқ бифаҳмонанд... Муаллим бояд дар маҳал аҳамият ба қори мубориза бо бесаводӣ бидиҳад. Чунки мо дар Тоҷикистон хидматгори ҳукумати аз халқи маҳаллӣ бисёр кам дорем ва вазифаи мо фақат ин нест, ки ҳукуматро идора кунем, балки бояд аз фарзандони камбағал ходимони хуб барои идора кардани қорҳои ҳукумати ҳозир намоём. Муаллимони мо бояд иҷроқунандаи ин мақсад бошанд” [11, 13-14].

Ба иқрори нозирӣ маорифи Тоҷикистон Аббос Алиев, “барои як мактаб ташкил карда, ба дарс шурӯъ намудан заҳматҳои зиёде кашидан лозим буд... Агарчанде ки заҳмат зиёд буд, камқувват будем ва роҳ саҳт, боз зардрӯ нашуда, имрӯз бо сафедрӯии тамоми иди яқсолаи худамонро меғузaronем. Муоина мебинем, меҳнат ба ҳадар наарафтааст: мактаб дорем ва фарзанди

ранчбаре, ки дар кӯчаҳо саргардон буд, имрӯз дар сафи мактаб аст” [11, 11]. Ӯ бо ифтихор зикр мекунад, ки “хишти тараққӣ барои миллати тоҷик рехта шуда ва хонаи вайрон рӯ ба ободӣ аст. Вале ҳанӯз бори сангин ба манзил нарасида, бо 63 мактаб “Тоҷикистон тараққӣ бурд” гуфтан, хатост. Ҳанӯз ду ғоизи фарзандони мамлакатамонро ба мактаб ҷалб накарда, ба духтари тоҷик чизе надодаем. Роҳи бисёр дуру хатарноке, душмани бисёр қавипанҷае дар пеш ва бори сангине бар дӯш дорем. Бояд боз бо ёрдами умумӣ барои расидан ба манзили мақсуд биштобем ва хонаеро, ки шуруъ ба сохтани он намудаем, ба итмом бирасонем” [11, 11-12].

Анҷумани якуми Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон 12-уми декабри соли 1926 эълонияро «Дар бораи ҷорӣ намудани таҳсилоти умумии меҳнаткашон дар ҶМШС Тоҷикистон» ба тасвиб расонд, ки ҳадафи аслии он ба мардуми кишвар додани таҳсилоти умумӣ, пурра ва ройгон буд. Дар ин давра ба масъалаи тайёр намудани зиёӣни тоҷик, аз ҷумла, муаллимон таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мешуд. Дар солҳои таҳсили 1924-1925 дар шаҳри Тошканд Дорулмуаллимини тоҷикӣ таъсис ёфта буд, ки барои тайёр кардани мутахассисони соҳаи омӯзгорӣ ягона донишқадаи базавӣ буд. Дар пойтахти ҷумҳурӣ - шаҳри Душанбе техникуми омӯзгорӣ ва мактаби хизбӣ-шӯравӣ, дар Хучанд ва Самарқанд курсҳои муаллимтайёркуни ба фаъолият оғоз карданд. Бо ташаббуси Аббос Алиев ва дастгирии моддии Ҳукумати Тоҷикистон ҳамасола ҷавонони зиёде дар муассисаҳои таълимии касбии кишварҳои дигари қаламрави Иттиҳоди Шӯравӣ таҳсил мекарданд. Танҳо соли 1925 140 нафар ҷавонони тоҷик барои таҳсил ба муассисаҳои таълимии шаҳрҳои Москва, Ленинград, Тошканд, Самарқанд фиристода шуда буданд [9, 458]. Дар ин давра бо мақсади таъмини муассисаҳои таълимии кишвар бо кадрҳои саҳибмаълумот даъвати мутахассисон аз кишварҳои дигар ба Тоҷикистон оғоз гардид. Ҳамчунин, маҳз дар он айём барои муассисаҳои таълимӣ барномаву китобҳои дарсӣ ва дастурҳои илмӣ, таълимӣ ва методии зиёд ба забони тоҷикӣ мунташир шуданд. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, ки 7-уми октябри соли 1925 таъсис ёфта буд, дар навбати аввал алифбои “Баҳори дониш”, хрестоматияи “Калиди дониш”, китобҳои грамматика ва арифметикаро мунташир кард. Барои

курсҳои махви бесаводӣ хрестоматияи Раҳим Ҳошим "Ҷаҳони нав", ҳамчунин силсилаи китобҳои дарсии тарҷумашуда аз русӣ аз фанҳои ботаника, география ва таърих ҷоп шуданд [9, 456]. Албатта, ин ҳама ибтикорот ва ташаббусҳои созанда бо пешниҳод ва дастгирии Нозироти халқии маорифи ҷумҳурӣ сурат мегирифт, ки дар раъси он фарди ҷавону бедордигаре чун Аббос Алиев қарор дошт.

Аббос Алиев инчунин яке аз поягузори матбуоти миллӣ буд. Нозироти маорифи Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали фаъолиятҳои бо сабӯи кӯшиши нозири маориф Аббос Алиев ба ташкили нашрияҳо пардохт. Моҳи феврари соли 1925 ҷаласаи муштараки Бюрои ташкилии ҳизби коммунисти Ёзбекистон дар Тоҷикистон ва Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон тасмим гирифтанд, ки 15-уми марти ҳамон сол дар Душанбе дар вазъияти тантанавӣ таъсиси ҶМШС Тоҷикистон расман эълон карда шавад. Ба ифтихори ин рӯйдоди муҳим бояд рӯзномаи хоссае мунташир шуда, ба доираи васеи мардум моҳияти ин дигаргунии азими иҷтимоиро мефаҳмонд ва онҳоро баҳри ҷонибдорӣ низоми нави ҷомеа даъват мекард. Барои таъсиси танзими ин нашрия гурӯҳи ходимони давлативу ҷамъиятӣ аз қабиле Аббос Алиев, Алӣ Исмоилзода, Саидбоғир Қосимов ҷалб гардиданд. Ҳамин тавр, шумораи аввалини идонаи нашрияи «Иди тоҷик» 15-уми марти соли 1925 бо таҳриру танзими нозири маориф Аббос Алиев дар ҳаҷми 16 саҳифа бо теъдоди ҳазор нусха нашр шуд. Дар номи нашрия - «Иди тоҷик» «ҳиссиёти бузурге, ки сарзамини моро дар он рӯзи фирӯз фаро гирифта буд, ифода ёфтааст» [12, 27]. Он "барои озодии сиёсӣ ва иҷтимоӣ мубориза бурдан, барои тараққии илму тамаддуни тоҷик ёрӣ расондан, ҳулоса халқи тоҷики аз ҳоби ғафлат бедоршударо ба сохтмони ҳаёти иҷтимоӣ сафарбар намуданро вазифаи ҷонии худ медонист" [18,77].

Ин рӯзнома аз шумораи дуюм (5-уми апрел) номи «Бедории тоҷик»-ро гирифта, минбаъд дар Душанбе ҷоп мешуд ва сарвариашро Аббос Алиев ба уҳда дошт. Ба андешаи муҳаққиқони матбуоти тоҷик И. Усмонов ва Д. Давронов, «Бедории тоҷик» номида шуданаш ҳам бесабаб набуд: «ҳайати таҳририя ба ин васила гӯё вазифаи асосии худ, мақсади асосии худро изҳор кардани буд: тамоми меҳнаткашони тоҷик бо ёрии

ин рӯзнома аз дӯсту душмани худ огоҳ шуда, барои тараққи кишвари худ, барои осоиши рӯзгорашон ҷаҳду ҷадал менамоянд» [18, 78]. Ин нашрия дар соли 1925 24 шумора ҷоп шуд ва таҳрири аксари шумораҳоро Аббос Алиев, ҳамчунин Алӣ Исмоилзода, Абулқосим Лоҳутӣ, Саидбоғир Қосимов ва Маҳдӣ Таҳмосов ба зимма доштаанд.

Иддае аз муҳаққиқон «Иди тоҷик»-ро аввалин рӯзномаи сирф соҳавии маориф меҳисобанд [19, 28] ва пажӯҳишгари таърихи матбуоти соҳаи маориф М.Рустамзода низ бар ин назар аст, ки “вақте ки муҳаррири шумораи аввалин нозирони маорифи Тоҷикистон аст, рӯзномаи таҳти таҳрири ӯ ҷопшуда низ нашрияи Нозироти маориф бояд бошад” [16, 49]. Вале ба назари мо, ин нашрия аз оғоз ҳадафу мароми фароғири умумимиллӣ дошт ва барҳақ нахустин нашрияи ҳукумати ба забони тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Сабаби асосии ба зиммаи нозирони маорифи Тоҷикистон Аббос Алиев вогузор намудани таҳрири рӯзнома ин буд, ки ӯ таҷрибаи кофии публитсистӣ дошт. Сабаби дигари муҳаррири масъул таъйин шудани Аббос Алиев он буд, ки соли аввал нашрияи «Бедории тоҷик» («Иди тоҷик»)-ро “аз ҷиҳати кадр ва воситаҳои техникаи нозироти халқии маорифи Тоҷикистон идора мекард. Зеро 95 фоизи ширкаткунандагони нашри рӯзномаи мазкур коркунони масъули ин нозирот буда, илова бар ин ҳуди матбаа ҳам дар ихтиёри он буд” [18, 78-79].

Моҳи майи соли 1925 котиботи бюрои тоҷикии ҳизби коммунист баъди муҳокимаи фаъолияти нашрияи “Бедории тоҷик” мудири шуъбаи матбуот Алӣ Исмоилзодаро муҳаррири он таъйин кард. Вале пас аз се моҳ муҳарририи ин нашрияро бори дигар ба уҳдаи Аббос Алиев вогузор намуданд, ки ин далели дар ҷодаи рӯзноманигорӣ шахси кордону собитқадам будани ӯ буд. Моҳи декабри соли 1926 Аббос Алиев ба вазифаи дигар гузашт ва минбаъд таҳрири нашрияи “Бедории тоҷик”-ро то нимаи соли 1927 ҳайати таҳририя, ки ба он С. Қосимов, М.Таҳмосов, Қ.Дайламӣ ва пасон устод А.Лоҳутӣ шомил буданд, ба уҳда дошт [18, 79]. Ин нашрия аз соли 1929 ба “Тоҷикистони сурх” табдили ном кард ва дар солҳои баъд “Тоҷикистони советӣ” номида шуд ва ҳоло бо номи “Ҷумҳурият” ҳафтае панҷ маротиба ҷоп мешавад.

Моҳи январи соли 1926 Нозироти маорифи ҶМШС Тоҷикистон дар хусуси таъсиси аввалин маҷаллаи тоҷикӣ - нашрияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ, таълимию тарбиявӣ, адабӣ, фанӣ ва илмӣ-танқидӣ «Дониш ва омӯзгор» қарор қабул кард. Шумораи аввалини он 5-уми мартӣ ҳамон сол ба муносибати яксолагии Нозироти маорифи Тоҷикистон бо теъдоди 500 нусха дар Душанбе мунташир шуд. Таърихи таъсиси ин маҷалларо шоир Сурур бад-ин тариқ ба силки таҳрир овардааст:

*...Миллати тоҷик дар роҳи маориф зад қадам,
Қард инак баҳри ҷалби илм ҷони худ нисор.
Ин маҷалла нашр шуд, илмист тарзи шевааш,
Бо забони форсӣ номаиш “Дониш(-у) омӯзгор”.
Лафзи ширину иборатҳои рангинаиш бубин,
Аз қаламҳои адибон омада бар рӯи қор.
Баҳри ташикли маҷалла ин Сурур таърих гуфт:
Се қарат бишмор ҷони “Дониш омӯзгор” [18,89].*

Маҷалла аз шумораи аввал ба тарғиби мактабу маориф кӯшид ва вазифаи худро аз расонидани ёрии методӣ ба омӯзгорон, ошно намудани онҳо бо роҳу усулҳои наву судманди таълиму тарбия иборат медонист: “маҷаллаи мо махсуси муаллимони Тоҷикистон аст. Чун дар Тоҷикистон имкони таъбиқ кардани китобҳои лозимаро надорем, мехоҳем бо ин маҷалла ба муаллимин роҳбарӣ карда, онҳоро бо аҳволи вақт, усулҳои тоза ва роҳи таълиму тарбия ошно намоем” [6, 8]. Дар шумораи аввали он номаҳои табрикии раиси Ҳукумати Тоҷикистон ва раиси Кумитаи инқилобии кишвар Нусратуллоҳ Маҳдум ва аъзои ҳукумат ба муносибати яксолагии Нозироти маорифи кишвар ҷоп шудаанд. Нозири маориф ва муҳаррири масъули маҷалла Аббос Алиев дар мақолааш «Иди яксолаи мо» дар хусуси муваффақиятҳои соҳаи маориф дар тӯли як сол ва пешомадҳои ин соҳаи бисёр муҳим суҳан меронад. Дар мақола ва шеърҳои С.Айнӣ, А.Лоҳутӣ, А.Алиев, Қ.Дайламӣ, Н.Маҳдум, Ҷ.Имомов, ки дар ин маҷалла ҷоп шудаанд, тараққиӣ маориф ва мактаби тоҷик ҳамчун муҳимтарин зарурати шароити онрӯза арзёбӣ мешаванд. «Дониш ва омӯзгор» то моҳи августи ҳамон

сол дар як моҳу ду моҳ як маротиба (ҳамагӣ 4 шумора) чоп шуду халос.

Аммо маорифпарварони тоҷик саъю талош карданд, ки кори саркардашон дар нимароҳ намонад ва баъди як сол, саҳеҳтараш, дар моҳи августи соли 1927 дар Самарқанд шумораи аввалини маҷаллаи Нозироти маорифи Тоҷикистон бо номи «Дониш-биниш» чоп шуд ва он аз шумораи дуюм «Раҳбари дониш» ном гирифта, дар шаҳри Тошканд мунташир мешуд. Онро идомаи маҷаллаи “Дониш ва омӯзгор” номидан мумкин аст ва вазифаи аввалинаш расонидани ёрии амалӣ ба муаллимон буд. Маҷалла дар корҳои иҷтимоӣ, омӯхтани усул, тартиб ва таълим ба омӯзгорон кумаки амалӣ мерасонд. Дар ин давра Аббос Алиев, А.Лохутӣ, Қ.Дайламӣ ва А.Исмоилзода чун аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла аз Душанбе, С.Айнӣ, Б.Азизӣ, С.Ализода аз Самарқанд мақолаҳоро омода карда, ба Тошканд мефиристоданд ва қотиби масъули нашрия С.Мановзода буд. Тирамоҳи соли 1928 идораи маҷаллаи «Раҳбари дониш» ба Душанбе кӯчид ва “бештар аз ҳама чун дастурамал ва китоби рӯйимизии омӯзгорон машҳур шуд” ва қобили тазаққур аст, ки дар ҳамон солҳои душвори таърихи матбуоти тоҷик “ҳамаи мактабҳо аз ҳисоби Нозироти маориф бепул якнуسخагӣ аз ин маҷалла мегирифтанд” [18, 93]. Дар солҳои сиёми қарни XX дар заминаи маҷаллаи «Раҳбари дониш» нашрияҳои мустақили соҳаҳои маориф (“Инқилоби маданӣ”) ва адабиёт (“Барои адабиёти сотсиалистӣ”) таъсис ёфтанд. Минбаъд нашрияи соҳаи маориф аз соли 1938 то замони соҳибистиклолии кишвар номи “Мактаби советӣ”-ро дошт, баъдан “Маърифат” унвон гирифт ва аз соли 2006 инҷониб бо номи “Маърифати омӯзгор” мунташир мешавад. Нашри маҷаллаи иҷтимоиву сиёсӣ ва адабиву бадеии “Барои адабиёти сотсиалистӣ” соли 1932 оғоз ёфт ва он аз соли 1938 бо номи “Шарқи Сурх” чоп мешуд ва аз соли 1964 номи “Садои Шарқ”-ро гирифт. Дар солҳои ҷанги дуюми ҷаҳон нашри ин маҷалла мутаваққиф гардида буд. Ҳамин тариқ, нақши Аббос Алиев дар таъсиси нахустин нашрияҳои давлатӣ, соҳавӣ, адабии тоҷик ва рушди матбуоти миллӣ хеле муҳим ва мондагор мебошад.

Аббос Алиев муҳаққиқи нуктасанҷу сермаҳсули соҳаи таърих ва дӯстдори воқеии миллату сарзамини тоҷикон буд. Ӯ

муаллифи 29 таълифоти илмист, ки ба масъалаҳои таърих, адабиёт ва забони тоҷикӣ бахшида шудаанд. Рисолаҳои чопшудааш «Таърихнигории Шарқи қадим» (1933), «Таърихи халқҳои Осиёи Миёна» (1935), «Октябри Аъзам ва бо роҳи револютсия даромадани халқҳои Бухоро» (1958) аз тарафи таърихшиносони ҳамон давра баҳои баланд гирифтаанд. Ба Аббос Алиев барои ду китоби аввал соли 1947 бидуни маросими расмӣ Ҳимоя дараҷаи илмӣ доктори илми таърих дода шудааст ва унвони профессории ўро Шўрои илмӣ давлатии РСФСР Ҳанўз соли 1932 тасдиқ карда буд.

Аббос Алиев дар байни донишмандони тоҷик аввалин нафарест, ки унвони профессориро дарёфт намудааст. Бояд гуфт, ки аз лиҳози таърихӣ нахустин профессор (1926) аз байни тоҷикон Абдурауфи Фитрат (1885-1938) буд. Вале ў худро турк қаламдод намуда, ба сифати як донишманди ўзбек соҳиби унвони профессорӣ гардид. Дуюмин профессор аз байни тоҷикон Қорӣ Ниёзии Ҳучандист (1897-1970), ки соли 1931 ба дарёфти ин унвони баланди илмӣ соҳиб шудааст. Ҳаёт ва фаъолияти Қорӣ Ниёзӣ аз 12-солагиаш дар Ҷумҳурии Ўзбекистон гузашта, аввалин Президенти Академияи илмҳои Ўзбекистон ва ректори Университети давлатии Осиёи Миёна, аввалин Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ ва дорандаи ҷоизаи давлатии ИҶШС аз байни олимони Осиёи Марказӣ буд ва барои дастовардҳои дар рушди илми кишвари ҳамсоя ба ин унвон соҳиб шудааст. Аз ин рӯ, зиёиёни кишвари мо на Абдурауфи Фитрат ва Қорӣ Ниёзии Ҳучандӣ, балки Аббос Алиевро нахустин профессори тоҷик меҳисобанд.

Профессор Аббос Алиев 11 забони мухталифи ҷаҳон, минҷумла русӣ, арабӣ, туркӣ, урду, англисиро медонист ва бо онҳо озодона тақаллум мекард. Ў асарҳои худро ба панҷ забон таълиф ва чоп намудааст. Аббос Алиев ҳамчун донандаи хуби забонҳои тоҷикиву русӣ ва қаламкаши варзида зиёда аз 60 асари асосгузори марксизм-ленинизмро ба забони тоҷикӣ тарҷума намуд. Шоири халқии Тоҷикистон Боқӣ Раҳимзода маҳорати тарҷумонии Аббос Алиевро зикр намуда, ҳамзамон рӯйи «як айби асосии ў» ишорат мекунад: «Ман дар чанд муҳокимае иштирок доштам, ки аҳли фаҳм тарҷумаҳои Аббос Алиевро муҳокима мекарданд. Одамоне ёфт мешуданд, ки ба сабаби

надониستاني забони русӣ суҳанони оддиро намефаҳмиданд. Бо вучуди ин чизе мегуфтанд, маслиҳат медоданд. Дар чунин мавридҳо ранги Аббос тағйир меёфт ва худаширо дошта наметавонист» [15, 2].

Дар чараёни баҳсҳо барои барқарор кардани ҳуқуқи тоҷикон ба мероси гузаштагон ва забони адабии тоҷикӣ дар қатори устод Садриддин Айни, Абдулқодир Мухиддинов, Саидризо Ализода, Раҳим Ҳошим ва дигарон нақши Аббос Алиев низ хеле калон аст. Ӯ аз оғоз туркнажод хондан ва қаламдод кардани мардуми Бухорову Самарқандро рад намуда, ботил будани ин иддаои туркгароёнаро ошкор месохт. Бахусус, мақолаи «Масъалаҳои миллӣ дар Бухоро ва атрофи он»-и Аббос Алиев («Раҳбари дониш», 1928, №11-12), ки яке аз нигоштаҳои беҳтарини солҳои бистуми асри гузашта мебошад, ба масъалаи сарнавишти тоҷикон дар Бухорову Самарқанд бахшида шудааст. Ин таълифоти пурмоя барои фош ва ошкор намудани решаҳои миллатчиғӣ ва шовинизми туркпарастона дар он айём аҳамияти хосса дошта, як қаҳрамони бемисл дар солҳои муборизаи шадиди сиёсӣ миллии он давра ба шумор меравад ва боястӣ онро дар ҷаҳорҷӯбаи муборизаҳои он давра аз нигоҳи таърихият арзёбӣ намуд. Мақола аз шаш қисмат иборат буда, муаллиф нахуст бо истифода аз назарияи коммунистӣ ҳуқуқи ҳар халқу миллат ба забон ва давлатдории худ масъалаи Бухоро ба миён гузошта, ҳамчун муфасссири сиёсӣ, таърихшиноси маъруф, забоншинос оид ба таърихи қавми ориёинажод, тоҷикон аз асрҳои пеш аз мелод то ба имрӯз, қисмати тоҷикон дар миёни қавмҳои турку муғул маълумоти комил медиҳад. Дар бобҳои баъдинаи мақола масъалаҳои забони тоҷикӣ дар замони Аморати Бухоро, Бухорои имрӯза, сабабҳои худро ӯзбек номидани тоҷикон дар Самарқанду Бухоро ба миён гузошта, роҳи ҳалли масъаларо дар роҳи надодан ба беинсофӣ ва танг кардани ҳуқуқҳои ҳеч як халқу миллат, ба забони тоҷикӣ ба роҳ мондани кори идораву мактабҳо дар Бухоро донистааст. Барҳақ, ин мақола дар замоне, ки бо иллатҳои гуногун дар шиносномаи тоҷикон мансубияти миллиашонро ӯзбек навишта, истифодаи забони тоҷикиро хеле маҳдуд намуда буданд, қаҳрамоние буд. Дар мавриди ӯзбек хондани аҳолии Бухоро Аббос Алиев мавҷудияти ду баҳонаи беасосро, ки дар Бухоро таълиғ

мегардид, баррасӣ намуда, онҳоро ҳадафи танқид қарор медиҳад: “Баҳонаи аввал. Чун Бухоро дар қаламрави Ўзбекистон аст, халқи он бояд ўзбек бошанд. Забон, урф ва одат ҳеҷ дахл надорад... Баҳонаи дуввум. Баъзеҳо калимаи «точик»-ро аз рӯи назарияи динӣ мефаҳманд. Ба ҳаёлашон мерасид, ки точик - яъне шиа, сунӣ, яъне ўзбек. Ба ҳамин сабаб диндорон барои ин ки шиа нашаванд, аз баҳри тоҷикӣ ҳам гузаштанд. Бисёр муҳим аст, ки идораҳои ҳукуматӣ, ҳатто шӯъбаи маориф ҳам тоҷикро шиа шинохта ва фақат шиаҳои Бухороро тоҷик меноманд. Ин баҳонаро муқобилият ва муборизаҳои баъзе миллатчиҳои ўзбек, ки дар Бухоро буданд ва ҳастанд, пурқувват мекунанд. Баъзе аз коргарони масъули миллатчиӣ Бухоро барои ин ки устали ҳукумат аз дасташон наравад, ба тамоми қувва мекӯшанд, ки тамоман калимаи «точик»-ро аз миён бардоранд» [2, 206]. Дар ҳамин давра дар Ўзбекистон ўзбекгароён шиорҳоеро дар мавзӯҳои тоҷикнишин зуд-зуд ба забон меоварданд, ки «Тоҷик бояд дар Тоҷикистон сукунат дошта бошад!», «Ўзбекистон ин макони ўзбекхост!». Агар тоҷикӣ ё гурӯҳи тоҷикон дар мавриди ҳукукҳои миллии забониашон баҳс мекарданд ва ҳалли онро матраҳ месохтанд, аксаран ўзбекгароён ба онҳо бархурди забонӣ менамуданд, ки агар шумоён даъвои тоҷик буданро дошта бошед, метавонед ба Тоҷикистон равед, ватану марзи тоҷикон Тоҷикистон аст. Масалан, дар Самарқанд клуби занона ифтитоҳ мегардад, ки аксарияти аъзои онро тоҷикзанону тоҷикдухтарон ташкил медоданд. Аз ин рӯ пешниҳод карда мешавад, ки дар клуб суҳбатҳо ба забони тоҷикӣ доир гарданд, масъули клуб зане бошад, ки забони тоҷикиро хуб донад. Вале масъулони ҳизбии округи Самарқанд, ки худ тоҷик буданд, зидди ин пешниҳод мебароянд. Яке аз масъулон, ки тоҷик буд, бо ҳашму ғазаби кӯр-кӯронаи худ мегӯяд: «Бигзор тоҷикон ба Тоҷикистон раванд, барои тоҷикону Тоҷикистон хидматгузори кунанд». Ҳатто дар давраи гузаронидани маъракаи баҳисобгирии умумииттифоқии аҳоли (соли 1926) овозаи фитнаангезе дар байни мардуми муқимии тоҷикзабон паҳн карданд, ки «ҳар касе, ки худро тоҷик хонад, заминҳои ўро кашида мегиранд ва ҳудашро ба Тоҷикистон мефиристонанд» [19, 62-64]. Маҳз дар ҳамин давраи «каҷ дору марез» баҳри дифоъ аз миллати тоҷик ва забони тоҷикӣ бархостану аз поймол гардидани ҳукукҳои, ба таъбири

устод С.Айнӣ, «қавми муаззам» бархостани Аббос Алиев бозгӯи имону ихлос ва шуҷоату садоқати ӯ ба миллату сарзамини хеш мебошад.

Дар адабиётшиносии давраи нави тоҷик аввалин мақолае, ки ба таҳқиқи рӯзгор, осор, хунари шоирӣ ва арзишу моҳияти эҷодиёти қофиласолори адабиёти форсу тоҷик Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ бахшида шуда, баҳри баланд бардоштани савияи худшиносиву ҳудогоҳии мардум ва часорати сиёсии тоҷикон масъалаи гиромидошти ному хотираи неки ӯро ба миён мегузорад, ба қалами донишманди фарзона Тӯракул Зехнӣ тааллуқ дорад. Мақолаи мазкур таҳти унвони “Шоири бузурги нахустини тоҷикон устод Абулҳасани Рӯдакӣ” соли 1925 дар ду шумораи рӯзномаи “Овози тоҷик” ба нашр расида, муаллиф дар он сараввал роҷеъ ба вазъи Мовароуннахру Эрон пас аз интишори дини мубини ислом дар ин сарзаминҳо изҳори андеша карда, пасон бо ифтихори афзун аз бузургдошти забон ва адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дар замони Сомониён ёдовар мешавад. Ба андешаи ӯ, “Устод Абӯабдулло Рӯдакӣ шоири бузург ва шоёни ҳурмату тақдир аст... дар ҳама ҷо пешоҳанги суҳанварони форси забон ва сарлавҳаи таърихи адабиёти эшон ба шумор меравад... Имрӯз ҳар қавм ва ҳар миллате, ки зиндаву бедор аст, ба мозии худ менозад ва ба таърихи хеш меболад ва бузургони гузаштаи худро ба хубӣ ёд мекунад” [7, 4].

Дар ҳақиқат, “чунин масъалагузории Зехнӣ дар арафаи чопи китоби Айнӣ “Намунаи адабиёти тоҷик” чун кӯшишу хоҳиш ва эътирофи мавҷудияти миллати тоҷик дорои аҳамияти баланд буд” [14, 173] ва аз ҷониби аҳли илму адаби он солҳо ҷонибдорӣ ёфт. Минҷумла, донишманди ҷавону пурталлош Ҳамид Бақозода дар тақвияти пешниҳоди Тӯракул Зехнӣ дар ҳамон соли 1925 ду мақола навишта, таъкид намуд, ки ҷашн гирифтани шоири нахустинамон Абулҳасани Рӯдакӣ барои мо тоҷикнажодон фарз аст: “Модоме ки тараққии миллат вобаста ба адабиёт аст, бояд мо барои тақдир кардани хидматҳои шоиронамон, хусусан Рӯдакӣ, ҷашнҳо барпо намуда, ҳайкалҳо биншонем. Дар Озарбойҷон барои Фузулӣ, ки шоири туркон аст, ҷашн намуда, ба шарафи ӯ рисолаҳо нашр карданд. Ва ҳамчунин бародарони ўзбаки мо ҳам барои шоири ҳудашон, ки Навоӣ аст, ҳозирӣ мебинанд. Чӣ мешавад, ки мо, тоҷикон ва порсинажодон

ҳам барои шоири нахустини худ юбилае барпо намуда, ба номи ӯ рисола ва китобчаҳо нашр кунем. Ин ҷашни Рӯдакӣ ба тамоми порсизабонони Шарқзамин аҳамияти бузург дорад» [4, 82-83].

Ҳамид Бақозода дар мақолаи дуюмаш Рӯдакиро муассиси адабиёти тоҷику форс номида, дар навбати аввал ба хотири қадршиносӣ аз хидматҳои бемонандаш ҷашн гирифтани ӯ ва минбаъд тамоми шоиронро, ки барои тавсеа ёфтани адабиёти тоҷик сабаб шудаанд, лозим медонад. Дар интиҳои ҳар ду мақола Ҳамид Бақозода аз Нозироти маорифи Тоҷикистон ва Шӯрои илмӣ он хоҳиш менамояд, ки як рӯзеро маълум кунанд ва дар он рӯз дар ҳар ҷо, ки тоҷикон ҳастанд, ҳазорсолагии муассиси адабиётмон Абулҳасани Рӯдакиро ҷашн гиранд [3, 86-88].

Хушбахтона, пешниҳоди муҳаққиқони нуктасанҷ Тӯракул Зеҳнӣ ва Ҳамид Бақозодаро дар мавриди гирифтани ному корномаи Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ Нозироти маорифи Тоҷикистон, ки ба он Аббос Алиев сарварӣ мекард, бо хушнудӣ пазируфт ва дар ин замина дар андак муддат ибтикороти наҷибе рӯйи даст гирифта шуд. Дар арафаи Наврӯзи соли 1926 ҳаёти мушовараи Нозироти маорифи ҶМШС Тоҷикистон рӯзҳои 2-3-юми иди Наврӯз – Соли навро рӯзи Рӯдакӣ таъйин кард. Дар ин хусус дар шумораи дуюми маҷаллаи «Дониш ва омӯзгор» (1926), ки Аббос Алиев муҳаррири он ҳам буд, дар нигоштаи «Рӯзи Рӯдакӣ» бо имзои Деҳқон омадааст: «Дар таъкиби як силсила дархостҳои заҳматкашони тоҷик, чи ба воситаи мақолот дар рӯзномаҳо ва чи забонӣ ҷирга (кулегия)-и Назорати маорифи Тоҷикистон рӯзи 2-3-юми иди Наврӯз – Соли навро рӯзи Рӯдакӣ таъйин кард. Дар ин рӯз заҳматкашони тоҷик нависандаи тӯлонии худ Рӯдакиро ба ёд оварда, ҷашни ҳазорсолаи вайро мегузаронанд» [11,76]. Дар ин мақола дар маъракаи тарғиби мактабу маорифи нав рӯй ба мероси гузашта ва пеш аз ҳама ба шахс ва осори Рӯдакӣ овардан, ҳамчунин ифтихор аз гузаштагони барӯманди миллат, ки дар кулли илмҳо дастболо буданд, таъкид гардида, аҳамияти шахсияти Рӯдакӣ ва осори ӯ дар бой гардонидани ҷаҳони маънавии мардум, вазифаи омӯзгорон дар ташвиқи осори Рӯдакӣ, тарғиби андӯхтани илму дониш аз ҷониби онҳо бо исрор зикр мешавад: «Дар Рӯзи Рӯдакӣ муаллимони тоҷик дар ҳар ҷо мардумро ҷамъ карда, таърихи Рӯдакиро, валав он ки муҳтасар ҳам бошад, барои онон гуфта ва

меҳнаткашони тоҷикро аз аҳаммияти таърихии худашон огоҳ хоҳанд кард. Ҳар деҳқони меҳнаткаш ва ҳар мардикори тоҷик баъд аз шунидани таърихи Рӯдакӣ бояд фарзандони худро ба хондан ва саводнок шудан водор кунад ва ба онон бифаҳмонад, ки наҷоди Рӯдакӣ набояд бесавод бошад. Барои миллате, ки беш аз ҳазор сол шоир ва нависандагони калоне монанди Рӯдакӣ дошта, барои миллате, ки осори адабӣ, илмӣ, ҷананӣ ва ахлоқии он аз ҳазор сол беш аз ин дар дунё ба ёдгор монда, бесаводӣ нанг аст, айб аст, зиллат аст.

Фарзандони миллате монанди тоҷик, ки аз намуна ва осори тамаддун, санъат ва илми онон аз ҷандин ҳазор сол пеш, ҳатто дар дили кӯҳҳо нақш шуда, миллате монанди тоҷик, ки бехтарин намунаи ситорашиносӣ, зичбандӣ, риёзидонӣ, тиб, лашкаркашӣ, адолат ва ахлоқи байналмилалӣ будаанд, имрӯз набояд бесавод бошанд...

Бародарон, шумо, ки дар ҳазор сол пешнавиштаҳои нависандагони муқтадири худ монанди Рӯдакиро азбар доштаед, ...ҷаро намекушед, ки саводнок шавед? Албатта, вақте ки муаллимин ва донишмандони тоҷик «Рӯзи Рӯдакӣ»-ро ҷашн мегиранд, ба мардумони заҳматкаш хоҳанд гуфт, ки онон бояд роҳи наҷоти заҳматкашон, илми озодии тӯдаи ранҷбар, таърихи ҷунбиши коргарон ва адабиёти синфӣи худро бо забони худашон бихонанд» [11, 78-79]. Муаллифи мақолаи «Рӯзи Рӯдакӣ» дар интиҳо барои тақвияти андеша ва огоҳии бештари хонандагони тоҷик шарҳи ҳоли Рӯдакиро аз китоби Мирзомуҳсин Иброҳимии Ҳалимӣ «Намунаи адабиёти Эрон» (-Боку, 1922), ки устод Садриддин Айнӣ онро дар китоби «Намунаи адабиёти тоҷик»-и худ оварда буд, бо риояи суннати амонатдорӣ ҷоп кардааст.

Рӯзи Рӯдакӣ дар он вақт ҷашни умумидавлативу умумимиллӣ набуд, балки як маъракаи тарғиби маориф ва мактаби нав дар байни мардуми тоҷик буд. Дар он солҳо ба ҷи тарзу сурат баргузор гардидани ин нияти неқ аз ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва маводи матбуот маълум нашуд, вале дар маҷмӯъ, қарори таърихии Нозироти маорифи Тоҷикистон, баҳусус, сарвари дилсӯзу шуҷои он Аббос Алиев дар ҳусуси таъйин намудани Рӯзи Рӯдакӣ нишони муҳаббату садоқати бепоён ба гузаштаву имрӯз ва фардои миллату сарзамин буд. Ин санад дар замоне ба тасвиб расида буд, ки «ба муқобили ду шахсияти

бузурги тоҷик устодон Рӯдакиву Айнӣ оташи кину адоват аланга мезад ва мураттиби «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро бо шеърӣ «Бӯи чӯи Мӯлиён»-и Рӯдакӣ бо амирпарастиву орзуи бозгашт ба даврони амирони манғития гунаҳкор кардан меҳостанд. Вале бо гузашти солҳо ин қарори таърихӣ ба ҳукми фаромӯшӣ дода шуд, ки дар он даврон, аз як тараф, шукӯҳу шаҳомати ҷашни Наврӯз аз байн мерафт ва аз тарафи дигар, он ҳангомаву кашмакашиҳо дар атрофи Рӯдакиву шеърӣ машҳури ӯ аз хотирҳо густурда намешуд» [6, 161].

Бо мақсади ёдкарди падари шеърӣ тоҷикӣ ва тарғиби шеърӣ оламғирӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар давраи соҳибистиклолии кишвар, саҳеҳтараш, моҳи майи соли 2002 бо ибтикори мақомоти олии роҳбарии кишвар ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Рӯзҳои ид» тағйирот ворид карда шуда, 22-юми сентябр, ки ба аввали ҷашни Меҳрон рост меояд, «Рӯзи Рӯдакӣ» эълон гардид ва он ҳамасола дар ҷумҳури ҷашн гирифта мешавад. Дар сатҳи давлатӣ қайд намудани рӯзи Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар таърих ва ҳаёти фарҳангии кишвар падидаи хеле муҳим аст, зеро дар кишварҳои дигар низ ғиромидошти ному хотираи неки бузургони илму адабу ҳунаре, ки дар таърихи тақомули тамаддуни миллӣ ва умумибашарӣ саҳми шоиста гузоштаанд, ба гунаи сазовор сурат мегирад. Минҷумла, рӯзҳои ҳоси ёдбуди Фирдавсӣ, Хайём, Саъдӣ ва Ҳофиз дар Эрон, Муҳаммад Иқбол дар Покистон, Пушкин дар Русия ва Навоӣ дар Ўзбекистон ботантана қайд карда мешаванд.

Ба андешаи муҳаққиқ Пайванд Гулмуродзода, замоне ин қонун ба тасвиб расида буд, имконияти сафар ҳангоми ҷашни Наврӯз ба сари мақбараи Одамушшуаро Рӯдакӣ маҳдуд буд. «Баъди пурра ба қор даромадани туннели Анзоб ва таъмиру тармими роҳҳо он қарори таърихиёро барқарор кардан ба шукӯҳи ҷашни таърихиамон Наврӯз шаҳомати дигаре зам намуда, эҳёи ҳақиқати таърихӣ ва посдорӣ ҳикмату ҷасорати фидоиёни илму маориф, адабу фарҳангамон хоҳад гардид» [6, 161].

Ба назари мо ҳам, дар айни замон яке аз рӯзҳои Наврӯзро «Рӯзи Рӯдакӣ» эълон намудан ва ҳақиқати таърихиёро барқарор кардан ба нафъи қор хоҳад буд. Зеро Наврӯз ҷашни эҳёи табиат ва зиндагист ва ба инсонҳо рӯҳу равони тоза бахшида, онҳоро ба

ояндаи нек, рӯзгори орому осуда, сулҳу субот ва пешрафту созандагӣ ҳидоят мекунад. Ба хоҳири ҳамин фазилатҳояш Наврӯз дар замони муосир ба як ҷашни байналмилалӣ ва рукни тамаддуни башарӣ табдил ёфт. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бошад, бунёнгузори коҳи пуршукӯҳи адабиёти тоҷику форс, намунаи бебадали бедориву худогоҳӣ, пайвандгари наслҳои гузашта, имрӯза ва ояндаи миллат, яке аз нахустин вассофони баҳору хуррамиву нишот мебошад.

Илова бар ин, тавре ба ҳамагон маълум аст, мо дар моҳи сентябр идҳои зиёд дорем ва ҳамчунин дар ин моҳ «Рӯзи Мавлонои Балхӣ»-ро ҷашн мегирем. Дар як моҳ, дар фосилаи замони кутоҳ рӯзи бузургдошти ду чехраи маъруфи олами адаб – Рӯдакӣ ва Мавлоноро дар сатҳи лозим баргузор намудан, алалхусус дар муассисаҳои таълимӣ, мушкул аст. Аз ҷониби дигар, ҳамасола дар ҷашни Наврӯз меҳмонони зиёде аз ғушаву канори олам ба кишвари мо меоянд ва аксарияти онҳо нияти зиёрати оромгоҳи Одамушшуароро доранд ва ба ин мавзӯ сафар мекунанд. Хушбахтона, ҳамакунун барои дар чор фасли сол сафар намудан ба тамоми ғушаҳои кишвар имконияти мусоид фароҳам омадааст ва дар «Рӯзи Рӯдакӣ» зиёрати қадамҳои ин бузургмард барои меҳмонони кишвари мо хотирмону ҷолибтар хоҳад буд. Ба қавли профессор Абдунабӣ Сатторзода, «осори Рӯдакӣ, дар воқеъ, наврӯзи адабиёти форсии тоҷикӣ буда, марҳалаи навини адабиёти миллии мову шумо маҳз ба ном ва фаъолияти ҳамин шоири бузург вобаста мебошад» [17, 82]. Ҳам Наврӯз ва ҳам устод Рӯдакӣ барои миллати мо рамзи покизагӣ, наҷобат, илҳому зебӣ ва нахату таровати атрбор мебошанд ва дар сурати дар айёми Наврӯз баргузор намудани «Рӯзи Рӯдакӣ» онҳо якдигарро комилтар менамоянд ва шаҳмати идонаамон афзунӣ меёбад. Дар ин сурат рӯҳи Аббос Алиеву ҳамсафонаш низ, ки дар эҳёи «Рӯзи Рӯдакӣ» нақши босазо гузошта буданд, шод хоҳад шуд.

КИТОБНОМА

1. Раҳмон, Эмомалӣ. Чехраҳои мондагор / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: ЭР-Граф, 2016. – 360 саҳ.
2. Алиев, А. Масъалаи милли дар Бухоро ва атрофи он / А.Алиев // «Раҳбари дониш», 1928, №11-12, саҳ.13-18. Ҳамчунин дар кит. «Забон

ва худшиносии миллӣ»(Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе, 2007, 234 сах. – Саҳ. 202-212.

3. Бақозода, Ҳ. Барои муассиси адабиётмон ҷашн лозим аст / Ҳ.Бақозода // “Бедории тоҷик”, 1925, №24, 28-уми декабр, сах.1. Ин мақола дар китоби Маҳмадаминов А. Родмарде аз Самарқанди бостон. – Душанбе: “Истеъдод”, 2012, 400 сах. ба хати имрӯза баргардон ва ҷоп шудааст (сах. 86-88).

4. Бақозода, Ҳ. Ҷашни шоири бузургмон Абулҳасани Рӯдакӣ кай мешавад? / Ҳ.Бақозода // “Овози тоҷик”, 1925, №71. 4-уми декабр, сах.

5. Мақолаи мазкур дар китоби Маҳмадаминов А. Родмарде аз Самарқанди бостон. – Душанбе: “Истеъдод”, 2012, 400 сах. ба хати имрӯза баргардон ва ҷоп шудааст (сах. 82-83).

5. Бухорӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ. Аббос Алиев / М.Ш. Бухорӣ // «Пантуркизм ва сарнавишти таърихи тоҷикон». – Душанбе: Адиб, 2012. – 304 сах.

6. Гулмуродзода, П. Маорифпарварӣ ва низомии нави ҷаҳон / П.Гулмуродзода. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – 164 сах.

7. Зехнӣ, Т. Шоири бузурги нахустини тоҷикон устод Абулҳасани Рӯдакӣ (Ба муносибати ҳазорсолааш) / Т. Зехнӣ // “Овози тоҷик”, 1925, 7-уми август (№47, сах.4) ва 12-уми август (№48, сах.4).

8. Иқромӣ, Ҷалол. Он ҷӣ аз сар гузашт / Ҷалол Иқромӣ. – Душанбе: «Шарқи озод», 2009. – 360 сах.

9. История таджикского народа. Том 5. Новейшая история (1917-1941 гг.). Под редакцией академика Академии наук Республики Таджикистан Р.М.Масова. – Душанбе: 2004. – 752 стр.

10. Масов, Р. История топорного разделения / Р.Масов. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 212 с.

11. Ниҳоли тоза дар баҳори матбуоти тоҷик. Таҳияи М.Рустам. – Душанбе: Адиб, 2014. – 280 сах.

12. Нуралиев, А., Саъдуллоев А., Усмонов И., Гулмуродов У. Журналистикаи советии тоҷик / А.Нуралиев, А.Саъдуллоев, И.Усмонов, У.Гулмуродов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 сах.

13. Нуралиев, Н., Муродӣ А., Рустам М. Оинаи маориф / Н.Нуралиев, А.Муродӣ, М.Рустам. – Душанбе. 2012. – 160 сах.

14. Олимова, П. Ҳамкории устод Айни бо Тӯракул Зехнӣ дар пешрафт ва ташаккули фарҳанги тоҷикон / П.Олимова // Зехнӣ дар дилу дидаи дӯстон. – Душанбе: “Ирфон”, 2007, 216 сах.

15. Раҳимзода, Бокӣ. Нахуствазир / Бокӣ Раҳимзода // «Маориф ва маданият», 1977, 30-юми ноябр, сах.2.

16. Рустамзода, М. Нахустматбуоти соҳаи маориф / М.Рустамзода. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – 174 сах.

17. Сатторзода, А. Аз Рӯдакӣ то Лоик / А. Сатторзода – Душанбе: «Адиб», 2013. – 176 саҳ.
18. Усмонов, И., Давронов, Д. Таърихи матбуоти тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе: Маориф, 1997. – 160 саҳ.
19. Шукуров, М.Р. Очерки таърихи ташаккули маданияти социалистии тоҷик (солҳои 1917-1929) / М.Р. Шукуров. – Душанбе: «Ирфон», 1969. – 184 саҳ.

АЛИЕВ ВА РӯЗИ РӯДАКӢ

Дар давраи ҳассосу тақдирсоии солҳои бистуму сиюми қарни XX иддае аз шахсиятҳои шоистаи миллат тавонистанд асолати фарҳангӣ ва ҳастии таърихӣ тоҷиконро бо далоили муътамад собит намуда, баҳри ташикил шудани нахуст ҷумҳурии худмӯхтор ва сипас ҷумҳурии мустақили иттифоқӣ бо исми Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС, ки бори нахуст давлатдорӣ тоҷиконро рӯйи кор овард, нақши мондагор гузоранд. Шучоату қарномаҳои эшон ҳама баҳри ҳудишиносӣ, дифоъ аз номус, қадру эътибори инсонӣ ва миллӣ буда, моҳияти истиқлолҷӯӣ дошт ва барои насли имрӯза, бешиак, намунаи ибрату пайравӣ мебошад. Яке аз ин гуна шахсиятҳои ифодагари ормонҳои миллат ходими маъруфи сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ, нахустин нозир (вазир)-и маорифи Тоҷикистон ва аввалин профессори тоҷик Аббос Алиев (1899-1958) буд. Дар ин мақола ба таври мухтасар аз боби хидматҳои ин марди хирад дар ташикил ва ба роҳ мондани низоми маориф дар Тоҷикистон, таъсиси нахустин нахрияҳои тоҷикӣ ва бахусус, қарори таърихӣ Нозироти маорифи Тоҷикистон дар бораи таъйин намудани Рӯзи Рӯдакӣ дар рӯзҳои дуҷуми сеюми Наврӯз (соли 1926) сухан меравад. Муаллиф дар интиҳои мақола пешниҳод мекунад, ки Рӯзи Рӯдакӣ дар кишвари мо дар айёми Наврӯз баргузор гардад, зеро воқеан ҳам Рӯдакӣ наврӯзи адабиёти форсу тоҷик мебошад ва бад-ин васила рӯҳи Аббос Алиеву ҳамсафонаш шод хоҳад шуд.

Калидвожаҳо: Аббос Алиев, Нозироти маорифи Тоҷикистон, Рӯзи Рӯдакӣ, Наврӯз, забони тоҷикӣ, муаллим, илм, матбуот, ҳештаниносии.

АЛИЕВ И ДЕНЬ РУДАКИ

В период трудных и судьбоносных 20-30-х годов XX-го века достойные сыны нации смогли убедительными фактами доказать культурную и историческую самобытность таджиков и сыграли огромную роль в создании вначале автономной, а затем союзной республики Таджикистан в составе Советского Союза. Их смелость и

мужество, направленные на самопознание, защиту человеческого и национального достоинства, независимость, несомненно, являются образцом для современного поколения. Одной из таких личностей был известный государственный, научный и общественный деятель, первый комиссар (министр) образования Таджикистана и первый таджикский профессор Аббос Алиев (1899-1958). В этой статье кратко излагаются заслуги этого патриота в создании и развитии системы образования в Таджикистане, создании первых таджикских газет и журналов, в частности, в принятии исторического решения Комиссариатом образования Таджикистана опраздновании Дня Рудаки во втором и третьем днях Навруза (1926 г.). В заключении статьи автор предлагает признать День Рудаки в нашей стране в днях Навруза, потому что наследие Рудаки действительно является чистой и новой страницей в истории таджикской литературы.

Ключевые слова: Аббос Алиев, Комиссарат образования Таджикистана, День Рудаки, Навруз, таджикский язык, учитель, наука, пресса, самосознание.

ALIYEV AND THE DAY OF RUDAKI

During the difficult and fateful 20-30s of the twentieth century, some people from the nation were able to ascertain the cultural necessity and historical identity of the Tajiks and prove this by bringing facts, they played a great role in creating the first autonomous and then union republic of Tajikistan within the Soviet Union. Their courage and enthusiasm, which is envisioned self-consciousness, protection of dignity, human and national dignity, the essence of independence, is undoubtedly a model for the modern generation. One of these personalities was a well-known political, scientific and cultural figure, the first minister of education of Tajikistan and the first Tajik professor Abbos Aliyev (1899-1958). This article summarizes the merits of this sage man, his role in formation and implementing an education system in Tajikistan, creating the first Tajik newspapers and magazines, and in particular, the historical decision of the Tajik Inspectorate of Education on setting Rudaki Day in the second and third days of Navruz (1926). At the end of the article, the author suggests celebrating Rudaki Day in our country during Navruz, because Rudaki is really a clean and new page in the history of Persian-Tajik literature.

Keywords: *Abbos Aliyev, The Inspectorate of education of Tajikistan, The Day Of Rudaki, Navruz, Tajik language, teacher, the science, press, self-consciousness.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокирзода Шодӣ Нуъмонпур – сардабири маҷаллаи “Маърифати омӯзгор”, номзади илми филология, тел.: +992 93-404-52-40, e-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru.

Сведения об авторе: Шокирзода Шоди Нуъмонпур – главный редактор журнала “Маърифати омӯзгор” (“Интеллект учителя”), кандидат филологических наук, тел.: +992 93-404-52-40, e-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru.

About the author: Shodi Shokirzoda Numonpur – Chief Editor of the “Marifati omuzgor” magazine, candidate of philological sciences, phone.: +992 93-404-52-40, e-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru.

УДК : 491.155.4+491.550.4+44.4

ДУ ТАРЧУМАИ ЯК ҒАЗАЛИ ҲОФИЗ БА ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Чумаев Туйчибой

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Президенти мухтарами Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зикр мекунад: “Дар айни замон тарҷумаи бадеӣ омили муҳими таҳкими робитаҳои адабиёт. Бояд беҳтарин осори адабиёти ҷаҳонӣ ба тоҷикӣ тарҷума шаванд ва асарҳои беҳтарини адабиёти мо ба забонҳои дигар баргардонда шаванд [1].

Мо тасмим гирифтем, ки тарҷумаи як ғазали Ҳофизро дар баргاردони ду тарҷумони фаронсавӣ мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Девони Ҳофиз дар баргاردони Шарл-Генри ду Фушекур яке аз наватарин тарҷумаҳо мебошад, ки соли 2006 бо номи «Le Divân» дар Порис chop шуд. Мутарҷим 486 ғазали Ҳофизро бо шарҳу эзоҳ тарҷума намуда, дар ҳар саҳифа тафсири ин ё он калимаи душворфаҳмро дар поварақ нишон додааст.

Фушекур дар бораи тарҷумаи худ чунин менависад: «Ба ғайр аз девони Ҳофизро шинохтану фаҳмидан, дар пеши ман танҳо вазифаи тарҷума намудани ғазалҳои шоир меистод. Зимни тарҷума ман зиёд муболиға накардам, саъй намудам дар ҳамаҷо ҷаҳорҷӯби гуфтаи Ҳофиз бошам, то ин ки ман бо ҳамроҳии Ҳофиз тарҷума наоям ва Ҳофиз низ тавонад забони тарҷумаи маро бифаҳмад» [7, 8].

Тарҷумони дигари ғазалҳои Ҳофиз Шерозӣ Винсент Мансур Монтей мебошад, ки ӯ аслан эронитабор буда, ҳамзамон ба тарҷумаи рубоӣи Хайём низ даст зада, ба умқи маъноӣ онҳо сарфаҳм рафта, онҳоро ба забони фаронсавӣ тарҷума кардааст. Ӯ 100 ғазали Ҳофизро гулчин ва ба забони фаронсавӣ тарҷума намудааст.

Дар тарҷумаи ғазали «Солҳо дил талаби Қоми Чам аз мо мекард»-харду тарҷумон кӯшидаанд, ки ғазали мазкурро ба сабку услуби хеш баргардон намоянд ва ҳарду ҳам ба ин кор муваффақ гардидаанд, вале, агарчи онҳо баъзе байтҳои ин ғазалро хуб тарҷума кардаанд, дар баъзеи онҳо аз нусхаи асл каме дур рафтаанд.

Инак, мо ғазали «Солҳо дил талаби Қоми Чам аз мо мекард»-ро дар тарҷумаи ин ду мутарҷим таҳлил менамоем. Генри Фушекур дар мисраи якуми ғазали мазкур ба ҷойи феъли “талаб кардан” феъли “кофтан”-ро, истифода мекунад. Тарҷумони дигар Винсент ба ҷойи калимаи “солҳо” – “муддати дуру дароз” ва ба ҷойи таркиби “Қоми Чам” калимаи «Gaal»-ро ки хоси забони фаронсавӣ мебошад, истифода бурдааст. Хангоми муқоиса маълум гардид, ки Фушекур «Қоми Чам»-ро бо ибораи «*La couple de Djamchid*», ки ба хонанда хеле равшану фаҳмост, ифода намудааст.

Тарҷумаи Фушекур: «*Durant des années, le cœur cherchait après de nous la couple de Djamshid*» [7, 231].

Тарҷумаи таҳтуллафзии ин мисраъ чунин аст: (*Муддати солҳо дил аз паси мо Қоми Чамшедро мекофт*).

Тарҷумаи Винсент: *Mon cœur m'avait demandé le Graal, depuis bien longtemps* [8, 112]. (Аз дури дуриҳо дилам Граалро аз ман талаб карда буд).

Дар ин тарҷумаҳо мазмун ва муҳтавои мисраъ нигоҳ дошта шуда, таносуби калимаҳо низ ба маврид аст.

Умуман, тарҷумаи мисраи якумро, ҳарду мутарҷим хуб анҷом додаанд. Дар мисраи 1-ум аслан миқдори калимаҳои тоҷикӣ 8 то мебошад, дар тарҷумаи Фушекур ба забони фаронсавӣ 10 калима, дар тарҷумаи Винсент 9 калимаро фарогир шудаанд.

Дар мисраи дуюми ин байт “В-он чи худ дошт, зи бегона таманно мекард”. Фушекур ба ҷойи феъли “таманно кардан”, феъли “талаб кардан” ва Винсент феъли “мунтазир шудан”-ро истифода намудаанд. Тарҷумаи ҳарду мутарҷим дуруст сурат гирифта, танҳо дар тарҷума феълҳои мухталифиро истифода мекунанд, ки мо онҳоро дар боло зикр намудем.

Фушекур: *Ce que lui-même possédait, il le demandait à l'étranger !* [7, 231].

Винсент: *Ce que lui-même, il avait d'un étranger il l'attend* [8, 112] / Байти дуюми нусхаи тоҷикӣ чунин аст: *Гавҳаре, к-аз садафи кавну макон берун аст / Талаб аз гумишудагони лаби дарё мекард* [3, 239].

Танҳо дар мисраи дуюми байти мазкур барои ҳусни баёни мисраёро нигоҳ доштан Фушекур ба ҷойи феъли “талаб кардан” —

“чустучӯ кардан” ва Винсент “хостан”-ро истифода бурдаанд, ки ин кор мазмуни мисраъро коста намегардонад.

Фушекур: «La perle qui est hors la coquille du monde crêe / il la cherchait après des égarés sur la route de l’océan!» [7, 231]

Дар байти боло, Фушекур дар забони фаронсавӣ калимаи «офарида»-ро барзиёд истифода мебарад, ҳол он ки бе иловаи ин калима тарҷума коста нахоҳад гардид.

Винсент: «Une perle hors de la nacre et de l’espace et du temps / il la veut des égarés, sur le bord de l’océan!» [8, 112].

Винсент ба ҷойи феъли «талаб кардан» феъли «хостан»-ро дар забони фаронсавӣ ба кор мебарад, ки аслан мазмуни мисраи дуҷуми байтро дуруст ифода кардааст.

Дар мисраъҳои зикргардида Винсент муродифи калимаи «садаф»-ро ҳунармандона истифода бурдааст. Яъне калимаи «насте» (гавҳар) – ро. Байти саввум: *Мушики хеш бари пири муғон бурдам дӯш / К-ӯ ба таъйиди назар ҳалли муаммо мекард*.

Фушекур: La nuit dernière, je portai ma difficulté devant le Maître des Mages / Puisqu’il dénouait les énigmes par la force de son regard.

Дар байти саввум Фушекур ба ҷойи калимаи «дӯш» - «шаби гузашта», ба ҷойи «пири муғон» - “устоди муғон”-ро истифода менамояд ва ҳардуи ин вожаҳоро дар тарҷума бо ҳарфи калон навиштааст.

Винсент: Hier, au Prieur des Mages je soumis cette question / Pour qu’il me la déchiffrât, avec son intuition

Винсент ба ҷойи калимаи «дӯш» - «дирӯз» ва ба ҷойи «пири муғон» - «пешвои муғон» - тарҷума намуда, барои ба хонандаи фаронсавизабон фаҳмо шудан «пири муғон» -ро бо ҳарфи калон навиштааст, ки маънои мисраъҳоро коста намегардонад. Аммо дар тарҷумаи Винсент калимаи «муаммо» баргардон нашудааст. Аз ин хотир ба мутарҷим зарур буд, ки на танҳо мазмун, балки шаклро низ нигоҳ дорад ва ҳамаи калимотро тарҷума намояд. Байти чаҳоруми нусхаи асл чунин аст: *Дидамаи хурраму хандон, қадаҳи бода ба даст / В-андар он оина садгуна тамошо мекард* [3, 239].

Дар байти боло Фушекур ба ҷойи калимаи «дидамаи» - «ёфтамаи»-ро ва ба ҷойи «тамошо мекард» - «мушоҳида мекард»-ро истифода менамояд. Вале бояд гуфт, ки ду мисраъро тарҷумон (яъне Фушекур) бо як ҷумлаи дурударози мураккаб баргардон менамояд.

Фушекур: Je le trouvait heureux et réjoui, la coupe de vin à la main / faisant en ce miroir cent sortes d’observation [7, 31]

Винсент ин байтро ба забони фаронсавӣ ба тариқи қофиябандӣ тарҷума намуда, танҳо дар мисраи дуюми он ба ҷойи феъли «тамошо кардан» феъли «дидан» ва инчунин ду калимаи дигарро «ҷаҳон ва инсон»-ро, ки албатта маъноро коста намегардонанд, барзиёд илова менамояд.

Винсент: Je le vis rire de joie et la Coupe dans la main / Dans ce miroir il voyait le monde et le genre humain [8, 112].

Бояд зикр кард, ки ҳарду тарҷумон воситаҳои тасвири бадеиро дуруст ба кор бурда, калимаҳои ҳаммаъноро дуруст пайдо намудаанд. Ин тарҷумаҳо на танҳо барои соҳибзабонон, балки барои ҳар нафаре, ки забони фаронсавиро омӯхтааст, фаҳмо мебошанд. Байти панҷум дар забони асл: *Гуфтам: «Ин ҷоми ҷаҳонбин ба ту кай дод ҳақим?»* / *Гуфт: «Он рӯз, ки ин гунбади мино мекард»* [3, 239].

Фушекур: Je lui dis: «Cette coupe où l'on voit le monde, quand le sage te l'a-t-il donnée?» / Il répond: «Le jour où il formait cette coupole d'azur emailé» [7, 231]

Фушекур байтҳои болоро монанд ба забони асл баргардон намуда, вале барои ба хонандаи фаронсавизабон фаҳмо шуданаш танҳо дар мисраи якум як калима – «гуфтам»-ро ба сурати «ба вай гуфтам» тарҷума менамояд. Охири мисраҳо дуруст қофиябандӣ шуда, дар забони фаронсавӣ ҳам якхела садо медиҳанд. Ҳамчунин тарҷумон ба ҷойи «гуфт» ҷумлаи содаи «Вай ҷавоб медиҳад»-ро истифода бурдааст.

Винсент: Quand le te donna-t-il ce Graal voyant-le-monde?» / le jour même où il créa la coupole d'email ronde» [8, 112]. Винсент Монтей ҳангоми тарҷума каме аз маънои аслии матн дур мешавад ва бо иловаи калимаҳои зиёд мисраи якумро чунин тарҷума менамояд: *«Кай онро вай ба ту дод, яъне ин Ҷомро, ки дар он дунёро мидид»*, вале мисраи дуюм пурра ва фаҳмову саҳеҳ тарҷума гардидааст. Тарҷумаи байти боло аз ҷониби Фушекур хуб сурат гирифтааст, зеро *ӯ* ба ҷойи ибораи «гунбади мино» - «coupole d'azur», ки ранги нилобии осмонро нишон медиҳад, истифода намудааст.

Винсент дар тарҷумаи хеш танҳо ба ҷойи «Гунбади мино» - «Coupole d'email ronde», яъне як калимаи дигар - «давра»-ро илова менамояд, ки дар забони фаронсавӣ он ҳамчун «Гунбади минои давра» баргардон шудааст. Дар мисраҳои боло тарҷумаи Фушекур аз ҷиҳати истифодаи воситаҳои бадеӣ бартарӣ дорад ва ба ҳар фарди фаронсавидону фаронсавизабон фаҳмост. Байтҳои зерин дар забони асл чунинанд:

*Бедиле, дар ҳама аҳвол Худо бо ӯ буд,
ӯ намедидашу аз дур «худоё» мекард.*

Ин ҳама шӯъбадаи ақл, ки мекард ин ҷо,

Сомире неши асову яди байзо мекард [3, 239].

Винсент: Un homme égaré d'amour (quoiqui Dieu fût avec lui) / Sans le voir, s'En Croyant loin, L'invoquant, criqit vers lui / La Raison jongle avec nous, comme le Samartain / Jadis, devant le bûton et la lumineuse main [8, 112].

Тарҷумаи тахтуллафзи мисраъҳои боло чунин аст: «Инсони роҳгумзада аз ишқ, бо вучуди ин ки Худо бо ӯ буд, Ӯро надидану, аз дур онро бовар карда, аз ӯ талаби ёрӣ мекард, ба сӯйи вай фарёд мекард. (Ақл бо мо бозӣ мекунад, мисли Сомирӣ / Дар гузашта дар назди ҷӯбдаст ва дасти тобнок дурахшон)».

Винсент як калимаи «бедиле»-ро дар забони фаронсавӣ бо чор калима баргардон менамояд, ки тарҷумаи тахтуллафзи он «марди аз муҳаббат дуршуда»-ро ифода менамояд ва инчунин дар мисраи дуюм вожаи «худое»-ро «боварӣ ё имон» тарҷума мекунад. Мисраъҳои болоро Винсент ба фаронсавӣ хуб баргардон менамояд.

Вале аз ҷӣ сабаб бошад, ки Фушекур 4-мисраеро, ки дар боло зикр намудем, баргардон накарда, мисраъҳои охири ғазалро тарҷума кардааст. Ба забони тоҷикӣ байти 8-ум чунин мебошад: *Гуфт он ёр, к-аз ӯ гашт сари дор баланд/Чурмаи ин буд, ки асрор ҳувайдо мекард [3, 239].*

Тарҷумаи Фушекур: Il reprit : «Ce compagnon par qui le haut du gibier fut élevé / avait commis ce crime de révéler les mystères [7, 231].

Тарҷумаи тахтуллафзӣ: (Ӯ аз нав ба суҳан даромад: «Ин ҳамсафар, ки аз ҷониби ӯ сайди баланд бардошта шуд, барои ошкор намудани муаммоҳо ин ҷиноятро содир карда буд).

Новобаста ба он ки Фушекур дар тарҷумаи фаронсавӣ баъзе калимотро ба шакли дигар баргардон намудааст, мазмунро дуруст ва фаҳмо нигоҳ медорад, агарчи баъзан қофия риоя нашудааст.

Винсент ин мисраъҳоро чунин баён менамояд: «Cet Ami» qui exalta la potence, par sa mort / De révéler les mystères au public, il eut le tort [8,112].

Тахтуллафз: Ин дӯст, ҷӯби дорро аз марги худ ба шӯр овард / Барои ошкор кардани роз ба халқ, ӯ иштибоҳ кард.

Винсент ибораи «Cet Ami», ки маънои «ин ёр, ин дӯст»-ро бо ҳарфи калон навиштааст, ки дарак аз Мансури Ҳаллоҷ медиҳад. Ӯ аз таъриху саргузашти Мансури Ҳаллоҷ ба хубӣ бохабар буда, онро дар тарҷумаи ин мисраъҳо хуб истифода мебарад.

Тарҷумаҳои ҳарду тарҷумон ҳамдигарро қувват дода, яке аз дигаре хангоми муқоиса ба назар хуб мерасанд: *Файзи руҳулқудус ар боз мадад фармояд/Дигарон ҳам бикунанд он ҷӣ Масеҳо мекард [3, 239].*

Байти 9 дар тарҷумаи Фушекур чунин аст: «Si à nouveau l'effusion de l'Esprit-Saint accorde son secours / les autres hommes aussi feront ce que faisait le Christ» [7, 231].

Тахтуллафз: Агар аз нав эҳсосоти рӯҳи муқаддас мадад намояд, дигар одамон он чи Исо мекард, низ мекарданд.

Фушекур зимни баргардонидани мисраъҳо «руҳулқудус»-ро дар забони фаронсавӣ бо ду калимаи алоҳида ва бо ҳарфҳои калон, яъне «Рӯҳи Муқаддас» ва «Масеҳ»-ро бо номи «Исо» тарҷума менамояд: «Si la Grace, de nouveau nous revait du Saint-Esprit / On pourrait recommencer les miracles du Messie» [8, 112].

Тарҷумаи тахтуллафз: Агар лутфи Рӯҳи муқаддас дубора ба мо меомад / Метавонистем мӯъҷизоти Масеҳоро дубора оғоз намоем.

Ҳарду мутарҷим бо риояти маънои байти асл тарҷумаро хеле хуб анҷом додаанд. Вале бояд зикр намуд, ки Фушекур дар тарҷумаи мисраъҳои боло ба ҷойи калима «файз»- калимаи «эҳсос»-ро ва Винсент калимаи «лутф»-ро истифода намудааст. Ва ҳарду ба ҷойи калимаи «Исо», яке «Christ» ва дигаре «Messie»-ро истифода кардаанд, ки дар тоҷикӣ ба чунин маъно «Исо» ва «Масеҳ» омадаанд. Байти 10-ум дар забони асл чунин аст: *Гуфтамаи: «Силсилаи зулфи бутон аз пайи чист?» / Гуфт: Ҳофиз гилае аз дили шайдо мекард»* [3, 239].

Дар тарҷумаи Фушекур он чунин омадааст: Je lui demandai la raison d'être des cheveux des idoles, qui semblent une chaîne? Il répondit: «Hâfez se plaignait du cœur fou d'amour...» [7, 231].

Тарҷумаи тахтуллафз: Ман аз ӯ пурсидам сабаби ҳақиқати (мавҷудияти) мӯйҳои санамро, ки ба занҷир монанд аст / Ӯ ҷавоб дод: «Ҳофиз аз дили шайдои ишқ нола мекард».

Тарҷумаи Винсент: «A quoi servent, demandai-je, les boucles de nos idoles?» / Il me répondit: «Hâfez. Mais....à enchaîner les fous...» [8, 112]. «Пурсидам, зулфони санамӣ мо барои чӣ хизмат мекунад?» / Ба ман ҷавоб дод: «Ҳофиз, афсӯс... ба силсилабандии шайдои...».

Умуман, тарҷумаҳоро метавон мусбат арзёбӣ кард. Тарҷумаи онҳо яке аз дигаре хубтару шевотар баромадааст. Барои соҳибзабонон ҳардуи ин тарҷума фаҳмо мебошанд, вале ба назари банда, тарҷумаи Фушекур ба асл наздиктар аст. Зеро агар шахси фаронсавидон ин байтҳоро хонад, ба маънову мазмуни он зуд сарфаҳм меравад. Эҷоди ғазал аслан хоси забони форсии тоҷикӣ ва онро ба забонҳои дигар тарҷума намудан қорест ниҳоят мушкул ва ифодаи он ба забони бегона низ ниҳоят душвор аст. Дар тарҷумаи ғазали зикрфта ҳарду тарҷумон кӯшиш кардаанд, ки мазмун ба хонанда фаҳмо бошад. Ҳардуи тарҷумонҳо моҳияти масъаларо хуб дарк намуда, муродифоти гуногуни калимаҳоро моҳирона истифода бурда, маънои ғазалро

нигоҳ доштаанд. Аммо аз ҷӣ сабаб бошад, ки Фушекур чор мисраи ин ғазалро баргардон накардааст. Шояд ин чор мисраъ аз нашр берун монда бошанд ва ё эҳтимол ин ҷо ягон иштибоҳе ҳаст.

Хулоса, имрӯз Фушекурро метавон яке аз тарҷумонҳои барҷаста ва ҷирадасти ғазалиёти Ҳофиз ном бурд, ки 30 – соли умри хешро ба тарҷумаи ғазалиёти шоир бахшидааст. Худи Фушекур дар пешгуфтор ба шарҳи ғазалҳои Ҳофиз зикр менамояд, ки «он чизе, ки худи Ҳофиз мегӯяд, баргардондани он хеле мушкил аст, тарҷума қудрати волоияти баёни пурраи ғазали Ҳофизро нахоҳад дод. Ҳар як ғазал дар навбати худ монанди занҷирест, ки дурдонаҳои қиматбаҳоро паси ҳам васл менамояд» [7, 530].

Зимни тарҷумаи ин осори гаронмоя Фушекур гаштаву баргашта ба маъхазҳои илмии форсӣ, ба соҳибони забон, аз ҷумла Насруллоҳ Пурҷаводӣ, Парвиз Аҳур, Ковус Ҳасанӣ ҳамкорӣ намуда, ғазалҳои Ҳофизро ба забони фаронсавӣ баргардонидаст. Ҳамзамон Фушекур ба устои зиндаёди хеш Жилбер Лазар, ки ба вай омӯзиши ҷаҳони адабиёти форсиро талқин намуда буд, изҳори миннатдорӣ менамояд. Дар тарҷумаи ин ғазал Винсент Мансур Монтей низ комёб аст. Вай кӯшиш намудааст, ки дар баробари 100 ғазали Ҳофиз ғазали мазкурро ба забони франсавӣ баргардонид, фаронсавӣро ба мазмунҳои ороифонаи шеърӣ форсӣ ошно намоянд.

КИТОБНОМА

1. Эпиграфи маҷаллаи “Фуруғи тарҷума” № 1, 2011.
2. Сафо, Забехулло. Баёзи адабиёти форсии асрҳои XI-XX / Забехулло Сафо. –Техрон: 1321. -168 с.
3. Ҳофиз. Куллийт / Ҳофиз – Душанбе: Адиб, 2015. -480 с.

АДАБИЁТИ ХОРИҶӢ

4. Anthologie de la poésie persane XI-XX siècles. –Paris: Gallimard, 1964. – 500 p.
5. Hafez de Chiraz. le Divan. –France:Verdier, 2006. –1273 p.
6. Hâfez, Ballades Acted Sud p. 171. 2003. France.
7. **Henri Fouchecour. Le Divan. - Paris, 2006**
8. Vincent Mansour Monteil. Hafez Shirazi. L’amour, l’amant, l’aimé. –Paris: Acte Sud 1998. –308 p.

ДУ ТАРҶУМАИ ЯК ҒАЗАЛИ ҲОФИЗ БА ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Дар мақола сухан аз тарҷумаи газалиёти безаволи Ҳофиз меравад, ки диққати аврупоиёро ба худ кашидааст. Зимнан, хизмати шарқииносони Фаронса дар таҳқиқ ва таҳлили осори адабиёти форсии тоҷикӣ басо назаррас мебошад. Дар мақола як газали Ҳофиз дар тарҷумаи ду мутарҷими фаронсавӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: тарҷума, услуб, муродифҳо, калимаҳои ҳаммаъно, қофия, муқоиса, забон, фаронсавӣ.

ДВА ПЕРЕВОДА ОДНОЙ ГАЗЕЛИ ХАФИЗА НА ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье речь идёт о двух переводах одной газели Хафиза, которые привлекают европейцев. Там же упомянуто о заслуге востоковедов Франции в исследовании и анализе произведений персидско-таджикской классической литературы. В статье анализируется одна газель Хафиза в переводе двух французских переводчиков.

Ключевые слова: перевод, стиль, синонимы, фразеологизмы, эквиваленты, рифма, сравнение, язык, французский.

TWO TRANSLATION OF ONE LYRICS OF HAFEZ IN TO FRENCH

In this article the author analyzes Hafez and his everlasting lyrics to which Europeans paid special attention. It is also worth to mention that the contribution of French orientalist is significant on researching and analyzing of Tajik and Persian classical literature's works. In this article the author analyses one of the poems of Hafez which were translated by two French translators.

Keywords: translation, style, synonyms, antonyms, rhythm, comparison, language, French language.

Маълумот доир ба муаллиф: Ҷумаев Т. – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои ДМТ, н.и.ф. **Телефон:** 919 83 70 73, Email: doremuhammad@yahoo.com.

Информация об автор: Джумаев Т. – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков факультета Азии и Европы ТНУ, Телефон: 919 83 70 73; Email: doremuhammad@yahoo.com.

Information about the author: Jumaev T. – senior teacher of the Department of foreign languages of the faculty of Asian and European languages, candidate of philological science. **Телефон:** 919 83 70 73; Email: doremuhammad@yahoo.com.

ТАЛМЕҲОТИ ҚУРЪОНӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ХОҶУИ
КИРМОНӢ

Сатторов Амирҳамза

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Пӯшида нест, ки бештари ҷозибҳои забон ва адаби форсӣ-тоҷикӣ аз ҷиҳатҳои қорбарии дostonҳои анбиёст, ки ҳам аз назари эътиқодӣ мавриди таваҷҷуҳ аст ва ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ, мавзӯӣ, лафзӣ ва маъноӣ аҳаммият дорад. Ноғуфта намонад, ки пеш аз зуҳури дини мубини ислом дар сарзамини Форс, яъне Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр пайравони аҳли китоб - яҳуд ва насоро истиқомат мекарданд ва онҳо аз қиссаҳои китобҳои осмонӣ ва паёмбароне, ки дар китобҳои динӣ зикр шудаанд, ривоят мекарданд. Баъди зуҳури ислом ва густариши забон ва шеъри форсӣ барои шоирон заминаҳои фароҳам шуд, ки дар шеъри худ аз дostonҳои паёмбарон баҳрабардорӣ кунанд.

Тамоми шоирони классики мо аз талмеҳоти образҳои Қуръони маҷид суд ҷуста, дар сурудаҳои хеш аз образҳои ин китоби осмонӣ ба таври васеъ истифода намудаанд, ки гоҳе ин образҳоро ба чанд маънӣ ба қор бурдаанд. Аз ҷумла:

- қавми Нӯҳ ва фарзандаш – саркашӣ ва нофармонӣ;
- қавмҳои Лут, Од, Самуд – намунаҳои гумгаштагӣ ва бадсаранҷомӣ;
- Лукмон – намунаи ҳикмат ва ҳештандорӣ;
- Фиръавн – қудрат, гурур, худхоҳӣ, ҷоҳу ҷалол;
- Қорун – намунаи сарват ва гурур;
- Хорут ва Морут – намунаи сеҳру ҷодугарӣ;
- Юсуф – намунаи зебӣ, парҳез ва садоқат;
- Марям – намунаи поки ва меҳрубонӣ [6, 244].

Номҳои дигаре, ки илова ба афроди муайян ҷанбаҳои тамсилӣ низ доранд, мисол:

- Асҳоби қаҳф – дар порсой, вораствагӣ ва хушсаранҷомӣ.
- Увайси Қаранӣ – дар муҳаббат ва садоқат.
- Ҳотами Тойӣ – дар саховат ва ҷавонмардӣ.
- Абӯлаҳаб – дар ситезагарӣ, нифоқ ва қуфр.
- Абӯҷаҳл – дар ситезагарӣ, лаҷоҷ ва қуфр

Хочуи Кирмонӣ низ аз зумраи он шоироне мебошад, ки дар эҷодиёти худ аз Қуръон ва ҳадисҳои Паёмбар (с) истифода намудааст. Дар ғазалиёти ӯ дostonҳо ва образҳои қуръонӣ ҷойи вижае доранд. Дар онҳо зикри номҳои Одам, Нӯх, Лут, Иброҳим, Довуд, Зулқарнайн, Луқмон, Мӯсо, Хизр, Идрис, Яъқуб, Юсуф, Марям, Исо, Муҳаммад, Аҳмад ва ғайра, ки қобили таваҷҷуҳ аст, хеле зиёд истифода шудааст.

Дар байни ғазалиёти ӯ номи шахсиятҳои қуръонӣ, ки дар шеър айнан ба кор бурда бошад, зиёд ба назар мерасад.

Нахустпадари башар – Одам (а), ки номи ӯ дар Қуръон 25 бор зикр шудааст, дар ашъори Хочу ба таври васеъ чун талмеху истиора истифода шудааст. Шоир огоҳии худро дар бораи саргузашти Одам ва Ҳавво, иқоматашон дар бихишт, ба сабаби васваси шайтон аз ҷаннат хориҷ шудани онҳо ва омурзишҳои онҳо аз Парвардгор ба гунаҳои мухталиф ба риштаи назм кашидааст. Масалан, дар байти зер:

*Агар сад равза бар Одам кунӣ арз,
Бурун аз равзаи Ризвон нахоҳад [5, 89].
Ва дар байти зер:
Одам, ки оби Кавсараи аз дида рафта буд,
Чун гул ба саҳни гулшани Ризвон расида боз [5, 89].*

Кавсар-оби ширин ва арзишманд, киноя аз ашки чашм буда, мурод аз саҳни гулшани Ризвон – бихишт мебошад. Яъне, Одам ба сабаби ронда шудани аз ҷаннат аз гиряву зорӣ ва тавба ашк дар чашмонаш намонд ва чун дубора ба гулзори ҷаннат омад, яъне баъди марг, чун гул шукуфон гашт.

Хочу бо донишу хунаремандӣ дар ин байтҳо ба оятҳои 35, 36 ва 37-и сураи «Бақара» ишора дорад, ки Офаридгор мефармояд: «Эй Одам, худ ва ҳамсарат дар бихишт ҷой гиред. Ва ҳар чӣ хоҳед ва ҳар ҷо, ки хоҳед, аз самароти он ба хушӣ бихӯред. Ва ба ин дарахт наздик машавад, ки ба зумраи ситамкорон дарояд». Пас шайтон он ду ро ба хато водошт ва аз бихиште, ки дар он буданд, берун ронд. Гуфтем: «Поин равед, баъзе душмани баъзеи дигар ва қароргоҳу ҷои бархӯрдори шумо то рӯзи қиёмат дар замин бошад. Одам аз Парвардгори калимае чанд фаро гирифт. Пас

Худо тавбаи ӯро назируфт, зеро ӯ тавбапазир ва меҳрубон аст!» [9, 10].

Ё дар байти зер аз қиссаи Одам (а) талмеҳ оварда, аз раҳмату мағфирати Офаридгор ва қабули узри гуноҳи бандагонашро ситуда, мегӯяд: Ҳар синон, к-он аз асо Одам задӣ бар Булбашар/Додай аз марҳами «сумма иҷтибо»-яш илтиём» [2, 496].

Ин байт киноя аз лутфу марҳамат буда, талмеҳ аз қиссаи Одам (а) мебошад, яъне, ҳар найз ва мурод аз он подоше, ки бар ивази нофармонии Одам (а) Худо бар ӯ зад, сипас, бо лутфу марҳамати хеш тавбаашро бипазируфт.

Хочу дар ин байт аз қиссаи Одам (а) талмеҳ овардааст, ки чун Офаридгор Одам ва Ҳавворо дар бихишт халқ кард, аз тамоми неъматҳо истифода карданро барояшон иҷозат дод, танҳо истифодаи дарахти гандумро ба эшон манъ намуд. Аммо Одам (а) ба васвасаи Шайтон нофармонии амри Худованди хеш карда, аз ин дарахт истифода бурд ва бо ҷурми ин нофармонияш Худованд ӯ ва ҳамсарашро аз ҷаннат берун намуд. Ин қисса аз қиссаҳои қуръонӣ буда, шоир баҳри зинати гуфтор ва таъсирбахш шудани он ибораи «сумма иҷтибо»-ро ки таркиби оятҳои 121 ва 122-юми сураи «Тоҳо» мебошад, иқтибос овардааст, ки Офаридгор мефармояд: «*Одам ба Парвардгори хеш осӣ шуд ва роҳ ғум кард. Сипас Парвардгориаш ӯро баргузид ва тавбаашро бипазируфт ва ҳидояташ кард*» [9, 138].

Дигаре аз образҳои қуръонӣ ва қиссаи ибратомӯз қиссаи Нӯҳи паёмбар буда, сураи 71-уми Қуръон ба номи ӯ мебошад. Пойдорӣ ва хайрхоҳии ӯ нисбат ба қавми хеш, саркашӣ, сарсахтӣ ва ҷаҳолати қавмаш, нофармонӣ, качандешӣ ва качрафтории фарзандаш, нафрини Нӯҳ бар қавми худ ва дуои ӯ дар ҳаққи фарзанд ва боридани борону ба вучуд омадани тӯфон завқи Хочуро барангехта, водор ба сурудани ашъори ибратангез намудааст, аз ҷумла: «*Дар ҷунон вақт, ки тӯфони бало бархезад/Иzzати Нӯҳ ба хориш писар кам нашавад*» [5, 90].

Хочу дар ин байт ишора бар он дорад, саркашӣ ва исёни фарзанди Нӯҳи набӣ, ки аз амри падар саркашӣ намуда, ҳалок шуд, иззати Нӯҳро кам накард. Шоир дар ин байт аз ояти 45-уми сураи “Ҳуд” илҳом гирифтааст, ки Худованд аз Нӯҳ ёд кардааст: “*Нӯҳ Парвардгориашро нидо дод: «Эй Парвардгори ман, писарам аз*

хонадони ман буд ва ваъдаи ту ҳақ аст ва нерумандтарини ҳукмкунандагон ту ҳастӣ!» [10, 295].

Номи Иброҳим (а) дар Қуръон 65 бор зикр шуда, сураи 14-уми Қуръон бо номи *ӯ* мебошад. Иброҳим низ яке аз шахсиятҳои қуръонӣ буда, муборизаҳои пайгиру беамони *ӯ* бо бутпарастон, безорӣ аз амак (*ё* падар)-и худ – Озари буттарош, афкандани намрудӣ Иброҳимро дар оташ ва бо амри Худованд сард шудани оташ илҳомбахши шоирони классикии мо гардиданд. Хочуи Кирмонӣ низ аз зумраи он шоироне буд, ки аз қиссаи Иброҳими паёмбар дар сурудани ғазал ба таври васеъ истифода намудааст. Аз ҷумла: *“Дилам ба буткада мерафт пеи аз ин, лекин/Халили мо ҳама бутҳои Озарӣ бишакст”* [5, 531].

Хочу дар мисраи дувуми ин байт аз қиссаи бутҳои намрудӣро шикастани Иброҳим талмеҳ овардааст, ки он ишора ба оятҳои 57 ва 58-уми сураи “Анбиё” мебошад, ки Худованд аз Иброҳим паёмбар ёд намуда, фармудааст: *“Ва ба Худо савганд, ки чун шумо биравед, чораи ин бутонатонро хоҳам кард»*. *Онҳоро пора-пора кард. Лекин бузургтаринашонро пора накард, шояд бар он рӯй оранд»*. [10, 429].

Қиссаи Иброҳими паёмбар ва афкандани намрудӣ *ӯ*ро бар оташ аз ояти 51 то 71-уми сураи мазкур ба тафсил баён гардидааст.

Ё дар байти зер аз қиссаи оташи Намруд ва андохтани Иброҳим ба он талмеҳ оварда, мегӯяд: *«Хилъати хуллаи каромат карда Иброҳимро/В-оташи Намрудро бар вай гулистон сохта»* [2, 531].

Шоир дар ин байт аз сард шудан ва ба гулзор табдил ёфтани оташи намрудӣ, ки Иброҳимро меҳостанд дар он сӯзонанд, талмеҳ овардааст. Ин бахшиши Офаридгор нисбат ба халилаш дар он буд, ки халили Худо – Иброҳим, ки бо сабри чамил фарзанди танҳои хешро дар роҳи ишқ қурбонӣ кард ва бо бандагии ҳолисона дохили оташи Намруд шуд, зеро медонист, ки оташ офаридаи Худо буда, бе амри *ӯ* касро нахоҳад сӯхт. Дар ҳама озмунҳои Парвардгор худро ба *ӯ* таслим намуда, оқибат пирӯз шуд. Қиссаи Иброҳимро ба оташ андохтани намрудӣ дар тафсири Табарӣ чунин омадааст: *«Пас, он гоҳ бифармуд то яке деворбасте қарданд ба миқдори дивист ари. Ва бифармуд, то сутурон ҳама биёваранд ва ҳар чӣ ва аз ҳар ҷой ҳезум кашиданд»*.

Ва бифармуд отаи бар ӯ заданд, то отаи фурӯг гирифт. Аммо натавонистанд Иброҳимро дар отаи андозанд, то Шайтон онҳоро ба манҷаниқ кардан биёмӯхт ва Иброҳим (а)-ро ба он бинионданд ва дар отаи бияндохтанд» [1, 34]. Худованд баҳри санчиши ӯ Ҷабраилро гуфт: «Бирав ва гар он бандаи ман аз ту фарёд хоҳад, вайро фарёд рас». Ҷабраил ӯро дар ҳаво ёфт ва гуфт: «Манам Ҷабраил, ҳеҷ ҳоҷате ҳаст тӯро ба ман?». Иброҳим чунин посух дод: «Ба ту на ва ҳоҷати ман ба Худованди ман аст, ки ману ин отаи ҳарду худороем». Ва чунин гӯянд, ки ба он соат, ки Иброҳим ин суҳан бигуфт, Худой вайро ба дӯстӣ гирифт ва вайро Халили хеш хонд. Ва фармон дод мар отаиро, ки гулзор шав, то Иброҳим сард гаит бо саломат» [1, 34].

Хочу дар ин байт бо тарҷума аз оятҳои қуръонӣ баҳра чуста, мазмуни ояти 69-уми сураи «Анбиё»-ро ба забони форсӣ дар ду байт шарҳ додааст, ки Худой таъоло аз қиссаи халили худ ёд карда мефармояд: «Эй отаи, бар Иброҳим сард ва саломат бош!» [9, 141].

Яъқуб (а) низ яке аз шахсиятҳои қуръонӣ буда, номи ӯ дар ин китоби муқаддас 27 бор зикр шудааст. Образи Яъқуб дар адабиёти форсии тоҷикӣ киноя аз ранҷу фироқ ва сабру бурдборӣ буда, корбурди ӯ зиёде ба чашм мерасад, мисли сабри Яъқуб, ҳаҷри Яъқуб, байти аҳзони Яъқуб ва ғайра. Хочу низ аз номи Яъқуб бо маъниҳои гуногун истифода намудааст.

Дигаре аз шахсиятҳои қуръонӣ Юсуфи паёмбар буда, дар адабиёти форсии тоҷикӣ танҳо, якҷо бо Яъқуб ва бо Зулайхо гардидааст. Сураи 12-уми Қуръон ба номи Юсуф буда, илова бар ин дар ояти 84-уми сураи «Анъом» ва дар ояти 36-уми сураи «Ғофир» зикр шудааст.

Ҳақими суҳанофарин саргузашти Юсуф ва ранҷу азоби Яъқуб-ро дар ҳиҷри Юсуф, ки дар Қуръон ба номи «Бехтарин қисса» зикр шудааст, дар сурудаҳои хеш ба навъҳои гуногун истифода намудааст. Аз ҷумла, шикебоии Яъқуб дар фироқи фарзанд дарси саҳт омӯзанда барои оламиён аст ва шоистаи таҳсин мебошад, ки Хочу онро чунин баён намудааст: «Ғайратат Яъқуби меҳнатдидаро, ҷони азиз/Дар фироқи моҳи Канъон байти аҳзон сохта» [2, 531].

Таркиби «моҳи Канъон» киноя аз ҳусну ҷамол ва зебӣ буда, истиора аз он ҳазрати Юсуф аст ва таркиби «байти аҳзон»,

хонаи ғам буда, киноя аз он дарду ғамест, ки тани Яъкуби паёмбар чил сол дар ҳасрати фарзандаш - Юсуф кашидааст. Ин байт талмеҳ аз қиссаи Яъқуб аст, ки ӯ даъвои дӯстӣ ба Парвардгорро мекард ва чун дар дил меҳри Юсуфро парвард, Худованд Юсуфро аз ӯ дур сохта, ҷисми Яъқубро ба хонаи ғам мубаддал гардонид.

Ибораи «байт-ул-аҳзон» дар асл кулбаест, ки Яъқуб баъд аз ғайбати Юсуф берун аз Канъон ва дур аз аҳли худ бино карда буд.

Мисраи дувум аз ояти 56-уми сураи «Юсуф» аст, ки Худованд мефармояд: *«Ва инчунин, Юсуфро дар он сарзамин (Миср) обрӯ додем. Ҳар ҷо, ки меҳост, ҷой мегирифт. Раҳмати худро ба ҳар кас, ки бихоҳем, арзонӣ медорем ва подоши некукоронро бар бод намекунем»* [9, 101].

Оид ба чанд масъала сураи «Юсуф»-ро Худованд «аҳсан-ул-қисас – беҳтарин қисса» ёд намудааст, ки ба баъзеи онҳо ишора мекунем:

1. Ҳасад мумкин аст соҳибашро ба пояи таназзул расонад, ки ба табоҳии бародари худ тан дардиҳад, чунон бародарони Юсуф.
2. Худои меҳрубон бандагони дармондари фарёдрас аст, чунон ки Юсуфро дар қаъри чоҳ ба фарёд расид.
3. Оташи ҳавои нафс сӯзандаи пардаи номус аст ва либоси такво беҳтарин ҷавшан дар баробари маъсият.
4. Авлиёи Худо дар ҳар фурсате ба таблиғи дини Худо мепардохтаанд, чунон ки Юсуф ду ёри зиндониро пеш аз таъбири хоб ба яктопарастӣ хонд.
5. Масъулияти авлиёulloҳ бо дигар мардум қобили муқоиса нест. Онҳо бояд доимо дар ҳузури Парвардгор бо ёду ибодат бошанд. Онҳоро насазад, ки лаҳзае ғафлат кунанд. Мебинем ҳоли Юсуфро чун ба яке аз ду ёри зиндонӣ тавассул чуст, чанд соли дигар дар зиндон боқӣ монд.
6. Шикебоии Яъқуб дар фироқи фарзанд дарсест саҳт омӯзанда ва шоистаи таҳсин аст.
7. Афв дар камоли қудрат аз сифоти бандагони солеҳ аст, чунон ки Юсуф пас аз расидан ба иззат ва чоҳ аз хатои бародарон қаримона чашм пӯшид.
8. Сиёнаи нафс аз гуноҳ дар ҷое, ки ҳама васоили ҳаззи нафс фароҳам омада бошад, аз уҳдаи ҳар кас сохта нест. Яке аз онон, ки аз уҳдаи чунин озмоиши мардафкан баромад, ҳамоно Юсуф

буд. Паёмбари азизе, ки Худои иззатбахш қиссаи ўро «бехтарин қисса» номидааст [5, 96].

Дигаре аз образ ва талмеҳоти қуръонӣ достони Айюби паёмбар буда, дар сурудаҳои шоирони форсигӯ, баҳусус Хочу, ба таври васеъ ва гунаҳои «сабри айюбӣ», «қирмон» ва ғайра истифода шудааст.

Аз ҷумла, дар байти зер аз «сабри Айюбӣ» истифода намудааст: *«Сабри айюбӣ бибояд, то бубинад рӯзгор/Ҳамчу доъӣ мадҳпардозе зи Қирмон омада»* [2, 528].

Ибораи «Сабри айюбӣ» тазмини қуръонӣ буда, аз ояти 41-уми сураи «Сод» баргирифта шудааст, ки Офаридгор аз сабри Айюби паёмбар ёд карда, мефармояд: *«Ўро (Айюбро) бандае собир ёфтем. Ҳаройина, ӯ, ки ҳамвора рӯй ба даргоҳи мо дошт, чӣ неку бандае буд!»*. Дар ояти 44-уми сураи мазкур омадааст: *«Ва аз бандаи мо – Айюб ёд кун, он гоҳ ки Парвардгоришро нидо дод, ки ҳаройина, маро шайтон ба ранҷу азоб афкандааст»*. Инчунин, номи ӯ дар ояти 163-юми сураи «Нисо» [155, 628] ва дар ояти 83-юми сураи «Анбиё» чунин зикр шудааст: *«Айюбро ёд кун, он гоҳ, ки Парвардгоришро нидо дод: «Ба ман беморӣ ва ранҷ расидааст ва ту меҳрубонтарини меҳрубононӣ»* [10, 433].

Дар ин байт калимаи «Қирмон» таҷнис буда, ба ду маъно омадааст: якум қирмоҳ, ки тани Айюбро меҳӯрданд ва дувум номи шаҳри Қирмон. Ин байт талмеҳ аз қиссаи Айюби набист, ки Худованд ба ӯ дарде дод, ки оқибат тамоми андоми вай қирм кард ва ба ҷуз забону дилаш тамоми аъзои ўро хӯрданд. Бо вучуди ин ҳама, доимо шукргузор буд ва чун қирмон ба дилаш расиданд, ба хавфи он ки чун қалбашро хӯранд, ёди Худо натавонад кард, пас ба Худо муноҷот кард, ки дар ояти Ҷавк баён намудем.

Дигаре аз шахсиятҳои қуръонӣ Мӯсои паёмбар, пешвои қавми банӣ Исроил ва аз паёмбарони бузург буда, номи ӯ дар Қуръон 136 бор зикр шудааст. Образи Мӯсо ва муъҷизаҳои ӯ – «асои Мӯсо», «мӯсокаф», «яди байзо», «кӯҳи Тур» ва ғайра, ки дар адабиёти тоҷик мавқеи хоса пайдо намудааст.

Масалан, дар байти зер аз қиссаи муъҷизаи Мӯсо ва асои ӯ талмеҳ намуда, мегӯяд: *«Асо то дар кафат суъбон нагардад/Зи ҷӯбе муъҷизи Мӯсо наёбӣ»* [2, 93].

Ин байт ишора ба оятҳои 105, 106 ва 107-уми сураи «Аъроф» мебошад, ки Офаридгор аз қиссаи Мӯсо паёмбар ёд карда, фармудааст: *«Шоиста аст, ки дар бораи Худо ҷуз ба ростӣ сухан нагӯям. Ман ҳамроҳ бо муъҷизае аз ҷониби Парвардгоратон омадаам. Бани-Исроилро бо ман бифирист»*. Гуфт: *«Агар рост мегӯӣ ва муъҷизае ба ҳамроҳ дорӣ, онро биёвар»*. Асояширо андохт, аждаҳое ростин шуд» [10, 214].

Инчунин, ишора аст ба ояти 76-уми сураи «Юнус», ки чунин омадааст: *«Ва чун ҳақ (муъҷизаҳои Мӯсо, ки иборат аз асо ва яди байзо аст) аз назди мо ба сӯи онҳо омад, гуфтанд, ки ин ҷодуе ошкор аст»* [10, 88].

Ҷалол ва шукуҳи Сулаймони паёмбар, ҳукмронии ӯ ба бод ва инсу чин ва ифрит, ирсоли нома ба воситаи худхуд ба маликаи Сабо – Балқис яке аз образҳои ҷолиби қуръонӣ буда, 14 бор дар ин китоби осмонӣ баён гардидааст. Зикр кардан бамаврид аст, ки қиссаи Сулаймони паёмбар таъсири амиқе ба шеърҳои классикии форсии тоҷик расонидааст. Хочуи Кирмонӣ низ аз зумраи он шоиронест, ки дар сурудани ғазал аз он ба таври васеъ ва ташбеҳҳои гуногун истифода намудааст, ки ҳама он баргирифта аз Қуръон ва мазмуни он мебошад. Масалан, дар байти зер: *«Мурғон нигар боз аз ҳаво, монанди булбул дар наво/Гӯӣ, ки Билқис аз Сабо сӯи Сулаймон мерасад»* [5, 94].

Оид ба ин қисса Худованд дар ояти 15 то 44-уми сураи «Намл» баён доштааст, аз ҷумла мисраи дувум, ки ишора ба ояти 44-уми сураи мазкур аст, чунин мебошад: *«Гуфтандаш: «Ба саҳни қаср дарой!» Чун бидидаш (Билқис), пиндоиш, ҳавзи нур аз об аст. Доман аз соқҳояш баргирифт. Сулаймон гуфт: «Ин саҳнест соф аз илҳиш»*. Гуфт: *«Эй Парвардгори ман, ман бар худ ситам кардаам ва инак бо Сулаймон дар баробари Парвардгори ҷаҳонӣ таслим шудам»* [10, 515].

Дигаре аз образҳои қуръонӣ Зулқарнайн буда, номи ӯ дар Қуръон 3 бор зикр шудааст. Дар адабиёти форсии тоҷикӣ бештар ба номи Сикандар ёд шуда, ҳамчун шоҳи одилу ҷаҳонкушо ва дар садди худ қабилаҳои Яъҷуҷ ва Маъҷуҷро ҳабс намудааст, истифода шудааст. Хочуи Кирмонӣ низ дар ғазалиёти худ аз Зулқарнайнро ҳамчун шоҳи одил ва дорои ҷоҳу ҷалол тасвир намудааст: *«Афсари Ҷамшед бар фарқи Фаридун мениҳанд/Тахти Зулқарнайн бар айвони Доро мезананд»* [2, 509].

Оид ба Зулқарнайн Худованд дар ояти 83 то 98-уми сураи «Намл» баён доштааст, аз ҷумла дар оятҳои 83 ва 84-и сураи мазкур мефармояд: *«Ва аз ту дар бораи Зулқарнайн мепурсанд. Бигӯ: «Барои шумо аз ӯ чизе меҳонам», Мо ӯро дар замин қудрат додем ва роҳи расидан ба ҳар чизро ба ӯ нишон додем»* [10, 404].

Дигаре аз шахсиятҳои қуръонӣ Лукмон буда, сураи 31-уми Қуръон бо номи ӯ мебошад ва Худованд номи ӯро дар ин китоби муқаддас 2 бор зикр намуда, аз илму дониш ва ҳикмати Лукмон ёд кардааст. Аз ҷумла дар ояти 12-уми сураи мазкур Худованд ӯро чунин ситоиш намудааст: *«Албатта, ба Лукмон ҳикмат додему гуфтем: «Худоро сипос гӯй, зеро ҳар кӣ сипос гӯяд, албатта, ба суди худ сипос гуфта ва ҳар кӣ носипосӣ қунад, ҳаройина, Худо бениёзу ситуданист!»* [9, 279].

Лукмон дар адабиёти тоҷик рамзи ҳикмат ва донишу хирад мебошад. Хочу низ дар ғазалиёти хеш аз симои Лукмон ба ҳайси истиораву мушобеҳ истифода намудааст. Масалан, дар байти зер: *«То кашида табъи ҳикматпарварат хони ҳунар/Лукмахор аз суфраи фазли ту Лукмон омада»* [2, 528].

Хочу бо ҳунари суҳанпардозӣ боз аз санъати таҷнис истифода намуда, калимаи «луқмахор»-ро ба кор бурдааст, ки якум ба маънои аслӣ буда, дуҷум ишора ба номи «Лукмон» мебошад. Яъне, то Лукмон аз хони фазлу дониши ту касе луқма набардошт, соҳиби фазлу ҳикмат нагашт.

Дигаре аз образҳои қуръонӣ Исои паёмбар аст, ки дар адабиёти тоҷик шоирон, аз ҷумла Хочу, дар сурудани шеърҳо ғазал аз симои ӯ ба гунаҳои гуногун, амсоли «исодам», «исонафас», «рӯҳи Исо», «Исои Марям» ва ғайра истифода намудаанд.

Номи Исо дар Қуръон 25 бор зикр шудааст ва ӯ намуди рӯҳи Худо дар қолбади инсон ва лутфу раҳмат ва насими рӯҳбаши илоҳист [3, 250].

Шоири тавоно ва ғазалсарои асри XIV иттилооти худро дар бораи Исо, чун вилодати беназири вай, ки бепадар ба дунё омадааст, суҳангӯии вай дар гавҳора, нафаси ҳаётбахши ӯ ва дигар муъҷизаҳои Исо ба суратҳои гуногун дар ғазалиёти хеш ҷилва додааст.

Масалан, Хочу дар ҳар мисраи байти зер аз таркибҳои «дами Исо» ва «яди байзо» ва «пури Имрон» истифода

намудааст, ки баргирифта аз мазмуни оятҳои қуръонӣ мебошанд: *«Чун дами Исо надидӣ, гуфтаи Хочу чӣ хонӣ/Чун яди байзо надидӣ, нури Имронро чӣ донӣ?»* [5, 94].

Дами Исо киноя аз муъҷизаи ӯ мебошад, ки мурдаи садсола аз дами вай бо изни Худо зинда ва чашмони кӯри модарзод равшан мешуду беморон аз он шифо меёфтанд. Аз ин гуфта шоир таманнои онро дорад, ки чун дами Исо (а) даму нафаси мамдӯҳи ӯ низ дармонбахши раият мебошад. Ин таркиб баргирифта шудааст аз мазмуни ояти 49-уми сураи «Оли Имрон», ки Офаридгор дами ҳазрати Исоро чунин баён кардааст: *«Ва ба пайгамбарӣ бар бани Исроилаш мефиристад, ки ман ба муъҷизае аз Парвардгоратон назди шумо омадам. Бароятон аз гил чизе чун паранда месозам ва дар он медамам, ба изни Худо парандае шавад ва кӯри модарзод ва пешударо шифо медиҳам. Ва ба фармони Худо мурдаро зинда мекунам. Ва ба шумо мегӯям, ки чӣ хӯрдаед ва дар хонаҳои худ чӣ захира кардаед. Агар аз муъминон бошед, инҳо барои шумо нишонаҳои ҳаққонияти ман аст!»* [9, 22].

Дигаре аз образҳои қуръонӣ, ки оид ба симои он шоирони форс-тоҷик, аз ҷумла, Хочу бо ташбеҳҳои гуногун истифода намудаанд, симои Хизр мебошад. Орифон Хизро чунин баён намудаанд: *«Хизр рамзе аз машияти азалии илоҳист, ки дониши ӯ берун аз ҳавсалаи идрокоти оммаи инсонҳост»* [3, 440].

Номи Хизр ба таври сарех дар Қуръон ёд нашудааст, аммо дар Қуръон қиссаи ҳамсуҳбат шудани Мӯсои паёмбар бо шахси доно ва донишманд зикр шудааст, аз ҷумла, дар оятҳои 65 ва 66-уми сураи «Каҳф» омадааст: *«Дар он ҷо бандае аз бандагони моро, ки раҳмати худ ба ӯ арзонӣ дошта будем ва худ ба ӯ дониш омӯхта будем, биёфтанд. Мӯсо гуфташ; «Оё бо ту биёям, то аз он ҳидоят ки ба ту омӯхтаанд, ба ман биёмӯзӣ?»*, ки муфасссирон онро Хизр тафсир намудаанд [4, 496]. Дар оятҳои 65 то 82-и сураи мазкур мулоқоти Мӯсои паёмбар бо он марди доно - Хизр баён мешавад.

Дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ қариб шоире нест, ки номи Хизро дар шеърӯ газали хеш ба қор набурда бошад. Хочу низ аз зумраи он шоиронест, ки аз симои Хизр ба навҳои гуногун истифода намудааст.

Симои Хизр дар ғазалиёти Хочу, аз ҷумла, дар байти зер бо ташбеҳҳои гуногун ба қор рафтааст: *«Эй ки гуфти, гирди лаълаш хатти мушкин аз чӣ руст?/Хизр набвад бар қанори ҷаишаи ҳайвон ғариб»* [7]. Ё дар байти дигар: *«Ҷаишаи оби ҳаёте, ки Хизир таишаи ӯст/Қамтарин қатрае аз таби ҷу дарёи ман аст»* [7].

Хулоса, Хочуи Қирмонӣ дар сурудани ашъори ирфонӣ аз талмехоти қуръонӣ ба таври васеъ истифода намудааст. Дар ашъори ӯ бештари талмехоти динӣ аз шахсиятҳои қиссаҳои қуръонӣ фароҳам омадаанд.

КИТОБНОМА

1. Алавӣ, Партав. Тафсири сад байти Ҳофиз (ва ё иқтибосоти Ҳоҷаи бузург аз Қуръони маҷид ва аҳодиси набавӣ) / П. Алавӣ. Таҳияи Аҳлиддини Ҳисорӣ. – Душанбе: Шафақ, 1992. – 40 с.
2. Қуллӣҳои ашъри Хочуи Қирмонӣ / Бо еҳтимом ва тасҳеҳи Аҳмад Суҳайлии Хонсорӣ. – Техрон: 1391. – 728 с.
3. Қумшай, Ҳусайн Муҳйиддин Илоҳӣ. Сесаду панҷоҳу шаш рӯз дар суҳбати Қуръон / Ҳусайн Муҳйиддин Илоҳӣ Қумшай. – Техрон: 1390. – 956 с.
4. Қуръони Қарим. Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ / Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 606 с.
5. Марзабонрод, Алӣ. Таҷаллиёте аз Қуръон ва ҳадис дар девони Хочуи Қирмонӣ / А. Марзабонрод //Пажӯҳишномаи улуми инсонӣ. –С. 83-100.
6. Муллоаҳмад, Мирзо. Рӯдакӣ ва суҳанварони ҳамрӯзгори ӯ (сабқшиносӣ, зебоишиносӣ, талмехоти қуръонӣ ва таъсири оёту аҳодис бар Рӯдакӣ ва шоирон муосираш) / М.Муллоаҳмад. Носир Ҷоннисорӣ. – Техрон: Рӯзгор,1387. – 264 с.
7. Ганҷур [Заҳираи электронӣ]/ Низомӣ дастрасӣ: <http://ganjoor.net>.
8. Ниё Муртазо Қарим. Балоғати арабӣ ва тафсири Қуръон бо нигоҳе ба санъати лаффу нашр [Заҳираи электронӣ]/ Муртазо Қарими Ниё. - 1394. -2 хиродод. Низомӣ дастрасӣ: <http://www.seraj.ir/engine>.
9. Тарҷумаи Қуръон аз тафсири мухтасари Хатлонӣ (шакли электронӣ). –С. 285.
- 10.Тарҷумаи Қуръон ва тарҷумаи маъноии он ба забони тоҷикӣ [Заҳираи электронӣ]. – 905 с. //Низомӣ дастрасӣ: WWW.Jamshed_corp@mail.ru.

ТАЛМЕҲОТИ ҚУРӢОНӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ХОҶУИ КИРМОНӢ

Таъсири оятҳои қуръонӣ ва ҳадисҳои набавӣ дар осори суханварони форсу тоҷик мавқеи бузург касб карда, ҷавҳари осори адабии ононро ташиқил дода, ки ашъори Хоҷуи Кирмонӣ намунаи боризи он аст. Хоҷу дар осори бадеии худ, алалхусус ғазалиёташ, барои баёни андешаҳои ҳаётиву иҷтимоӣ, динӣ ва алалхусус ирфонияш, аз таркибу ибора, калима, симоҳои қуръонӣ ва ҳадисҳои набавӣ фаровон истифода бурдааст.

Хоҷу дар дар қорбурди никоти қуръонӣ ва ҳадисҳои набавӣ агар, аз як сӯ, суннати пешиниёро идома дода бошад, аз сӯи дигар, дар ин амал навгониҳо дорад ва дорои сабки хоси худ аст. Муҳимтарин хусусияти ин сабк ҳамоно истифодаи як калима ба чанд маънӣ, ё худ иҳомгароист, ки дар истифодаи калимаву таъбирҳои қуръонӣ низ ба назар мерасад.

Вожаҳои калидӣ: Қуръон, ҳадис, талмеҳот, дин, Одам, Нӯҳ, Иброҳим, Мӯсо, Яқуб, Юсуф, Исо, Марям.

КОРАНИЧЕСКИЙ ТАЛМЕХ В ПОЭЗИИ ХОДЖУ КЕРМАНИ

Влияние коранических аятов и хадисов пророка на персидско-таджикских литераторов и их литературное наследие огромно. Поэзия Ходжу Кермани в этом плане является образцом. Ходжу в своем художественном творчестве, особенно в газелях, для выражения жизненных, социальных, религиозных, особенности суфийских мыслей широко использует обороты, слова, коранические образы и хадисы пророка.

Ходжу при использовании коранических положений и хадисов пророка, с одной стороны, продолжает традиции своих предков, с другой – в этом направлении он проявляет новаторство и создал свой особый стиль. Самой важной спецификой этого стиля является использование слова в нескольких значениях, или же использование приёма ихом, что наблюдается также в использовании коранических слов, оборотов и коранических выражений.

Ключевые слова: Коран, хадисы, поэзия, религия, Адам, Ной, Ибрагим, Муса, Якуб, Иосиф, Иисус, Мария

QURANIC TALMEH IN THE POETRY OF KHODCHU KIRMANI

The influence of the Quranic Suras and hadiths of the prophet on the Persian-Tajik writers formed the essence of their literary heritage, among which the poetry of Khoju Kirmani is a model. Khoju in his artistic work,

especially in the ghazals to Express their life and social, religious, especially sufi thoughts widely uses phrases, words, Quranic images and hadiths of the prophet.

Khoju in the mirror of his dream-awakening words, makes extensive use of Quranic words, turns and affecting and attractive meanings and hadiths to express his thoughts. The most important feature of this styleist heuse of the wordins everal meanings, or theuse of the ihom technique, whichis also observed in the use of Quranic words, turn sand Quranic expressions.

Keywords: *Quran, hadith, poetry, religion, Adam, Noi, Ibrohim, Musa, Yakub, Iyosuf, Juisus, Maryam*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатторов Амирҳамза Баҳодурович, аспиранти Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода, тел.: 992-901-07-37-55, email: Amirhamza-1983@mail.ru

Сведение об авторе: Сатторов Амирхамза Баходурович, аспирант Таджикского государственного института языков имени С. Улугзода, тел.: 992-901-07-37-55, email: Amirhamza-1983@mail.ru

About the author: Sattorov Amirhamza Bahodurovich, aspirant at the Tajik State Institute of Languages named after S.Ulugzoda, phjne: 992-901-07-37-55, email: Amirhamza-1983@mail.ru

8 тоҷик 82+1/14

МАВЗӯӢ ВА МУҲТАВОИ РУБОИӢТИ САҲОБИИ АСТАРОБОДӢ

Баёнов М. Б.

Институтти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии АИ ҶТ

Саҳобӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ шоири шинохтаест, ки нисбат ба дигар шоирон бештар рубой сурудааст. То замони мо аз ӯ 6 255 рубой расидааст [5]. Дар рубоиёти шоир, ҷиҳатҳои гуногуни зиндагӣ бо зухуроти рангин инъикос мешаванд. Дар ҳар рубой тахайюлот ё муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёти шоир, аз қабилӣ ишқ, муҳаббат, дарду ранҷ, беадолатӣ, ҳасби ҳоли шоир ва ғайра таҷаллӣ меёбад. Муҳтавои рубоиёти Саҳобиро андешаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, эҳсосоти ошиқона ва панду ахлоқ фаро гирифта, қаҳрамони лирикии шоир ҳамеша дар ҳаракату ҷустуҷӯ аст ва мардумро ба некию накукорӣ,

дӯстию рафоқат, ростиву сидқ, каноату фурӯтанӣ, покиву иффат ва дигар хислатҳои ҳамидаи инсонӣ ҳидоят мекунанд. Бояд махсус қайд кард, ки аксари рубоӣҳои шоир мазмуну муҳтавои ирфонӣю фалсафӣ ва ахлоқӣ доранд. Ҳ. Ҳасанпур доир ба мавзӯ ва муҳтавои рубоӣҳои шоир менависад: «Он чӣ ба унвони асл дар рубоӣҳои Саҳобӣ матраҳ аст, ҷанбаи муҳтаво ва андешаи ҳоким бар он аст, ки бахши умдаи онро тафаккуроти ирфонӣ дар бар мегирад ва матолибу мазомини ахлоқӣ, фалсафӣ ва динӣ аз дигар андешаҳои ҳастанд, ки бар рубоӣҳои ӯ партав афкандаанд» [9, 55].

Асоси адабиёти классикӣ ва муосири тоҷикиро мавзӯи ишқ ташкил мекунад. Аз ин рӯ, дар рубоӣҳои шоир мавзӯи ишқ бештар ба мушоҳида мерасад, ки ин аз шоири ошиқу ориф будани Саҳобӣ хабар медиҳад. Саҳобӣ ғазал низ гуфтааст, аммо бо рубоӣҳои ҷаззобу шӯрангез ва орифонаву ошиқонааш шуҳратёр гардидааст. Ин нуктаро гуфтори шоири бузург Соибӣ Табрезӣ, ки дар мақтаби ӯ ғазалаш омадааст, тасдиқ ва таъйид менамояд:

*Ғазалгӯӣ ба Соиб хатм шуд аз нуктапардозон,
Рубоӣ гар мусаллам шуд зи мавзунон Саҳобиро* [7, 164].

Тавре ки мебинем, ин нукта далели шуҳрат ва маъруфияти Саҳобӣ ва рубоӣташ дар олами шеърӯи шоирӣ мебошад. Худи шоир низ дар мавриди рубоисароияш ишораҳо дорад. Чунончи:

*Ҳақ дод ҷавоби ҳар суоле бекост,
З-он пеш ки буд, расми ҳар доде хост.
З-ин ёд диҳад рубоии ман, ки дар ӯ
Байти охир зи байти аввал пайдост* [5, 111 б].

Саҳобӣ дар рубоӣташ ба ҳама мавзӯҳо аз дариҷаи ишқ назар мекунад. Дар рубоии дигар шоир ишқро чунин таъриф мекунад, ки он инсонро аз қаламрави хирад то ба қаламрави ҷунун мебарад:

*Ишқ аз ками хеш дар фузун омадан аст,
В-аз кӯйи хирад сӯйи ҷунун омадан аст.
Пероҳани тан дар бари ҷон чок задан,
Аз ҷомаи тақлид бурун омадан аст* [6, 549].

Ва:

*Ишқ омаду роҳу расми ӯ вайронист,
Хайлу ҳашамаи зи олами рӯҳонист.
Мулки дили мо ба зарби шамшер гирифт,
Ин таблу алам аломати султонист* [6, 548].

Рубоиёти Саҳобӣ на фақат мутааллиқ ба ишқи ирфониянд, балки дар онҳо ишқи заминӣ низ матраҳ шудааст. Масалан, рубоии зер аз ҷиҳати маъно ва сохту таркибҳо бештар мутааллиқ ба ишқи заминист:

*Шӯҳе, ки назар ба рӯйи ҳамчун маҳи ӯст,
Ӯ дафтари ҳусну ҷони ман оғаҳи ӯст.
Ҳар ҷо, ки равад, дилам аз ӯ нест ҷудо,
Монанди гуле, ки гунчае ҳамраҳи ӯст* [6, 554].

Шоир аз ишқу ошиқии худ қаноатманд аст. Ба андешаи ӯ, ишқ ҳамдаму ҳамроз буда, инсонро аз ғаму андӯҳ мераҳонад:

*Гар ёд на з-он узор мекардам ман,
Чун сабр аз он нигор мекардам ман?
Гар фикру ҳаёли ӯ намешуд ёрам,
Дар гӯшаи ғам чӣ қор мекардам ман?* [6, 590].

Масъалаи некию накукорӣ низ дар ашъори шоир бисёр ба мушоҳида мерасад. Шоир ба хонанда таъкид менамояд, ки ҳамеша пайи некию накукорӣ бояд буд ва барои манфиати ҷомеа ва мардум талош бояд кард.

*Ҳар ҷо ки фитодаест, рофеъ мебош,
Ҳар сӯ ки фитандаест, дофеъ мебош.
Гар умри дароз хоҳию аҷри азим,
Дар халқ музир мабошу нофеъ мебош* [6, 580].

Шоир дар тамоми навиштаҳояш, аз ҷумла дар рубоиёти пуршӯри худ, ростиву росткорӣ, аз кина дур буданро тарғиб намуда, дар зиндагӣ ва ҳатто дар ишқу ошиқӣ низ онро шартӣ асосӣ мешуморад:

*Эй ишқи ту дар синаи бекинаи мо
В-эӣ дарду ғами ту бори деринаи мо,*

*Чуз доғи ту, ки тамоми олабро сӯхт,
Чизи дигаре намонд дар синаи мо [11, 101].*

Саҳобӣ дар мавриди суҳанчинию айбҷӯӣ бо Саъдии Шерозӣ ҳамфикр аст. Дар рубоии зер андешаи Саъдӣ: «*Ҳар кӣ айби дигарон пеши ту оварду шумурд бегумон айби ту пеши дигарон хоҳад бурд*» бо шаклу услуби дигар баён гардида, шоир суҳанчиниро мазаммат карда, таъкид менамояд, ки одамонро, ки аз айбу ҳунари каси дигар ҳарф мезананд, бояд шинохт, зеро эшон аҳволи худро мегӯянд ва сирату сурати худро менамоёнанд:

*Чун мард аз ину он хабар мегӯяд,
Ҳар чиз, ки аз айбу ҳунар мегӯяд,
Дарёб, ки он сурати аҳволи вай аст,
Ҳарчанд ки аз ҷойи дигар мегӯяд [6, 571].*

Дар рубоиёти шоир ба масоили худшиносӣ, худошиносӣ ва сулҳу ваҳдат бисёр дучор меоём:

*Аз Ҳақ эҳсон бар аҳли ҳақ меояд,
Ҳар лутф ба ҷамъи муттафақ меояд.
З-ин гуна, ки раҳм мустаҳиқ меоҳад,
Раҳмам бари гайри мустаҳақ меояд [11, 98].*

Зимнан бояд гуфт, ки рубоиёти Саҳобӣ асрҳо қабл суруда шуда бошанд ҳам, имрӯз низ аҳаммияти маънавӣ-эстетикӣ худро гум накардаанд, зеро инсонҳоро пайи некию накукорӣ, ваҳдату худшиносӣ ва дурӣ чустан аз ҳама гуна ихтилофоту таассуботи динию мазҳабӣ ҳидоят мекунанд. Беҳуда нест, ки Мир Тақиюддин Муҳаммадхусайни Кошӣ, соҳиби тазкираи «Хулосату-л-ашъор ва зубдату-л-афкор» рубоии зерини Саҳобиро ба девоне баробар кардааст:

*Марди мухтор агарчи номуъмин нест,
Модом ки музтар нашавад, муқин нест.
Тарки ҳама кардем дар ин дори гурур,
Илло он кас, ки тарки ӯ мумкин нест [6, 19].*

Аввалин таҳқиқоти илмӣ доир ба рубоӣ ба қалами шарқшиноси рус В.А. Жуковский «Омар Хайям и странствующие четверостишия» тааллуқ дорад. Ин таҳқиқоти ҷиддӣ бевосита ба таҳқиқи рубоӣ чун жанри мустақил бахшида

шуда, соли 1897 дар Санкт-Петербург дар маҷмӯаи «Ал-Музаффария» ба таъъ расидааст [1, 327]. Муҳаққиқ дар ин асар бори нахуст табиати сайёри ва аз девон ба девони дигар интиқол ёфтани рубоиро чун яке аз хусусиятҳои асосии жанрии рубоӣ муайян кардааст. Ҳамзамон, вай нахустин бор истилоҳи «рубоиёти сайёр»-ро ба адабиётшиносӣ ворид кардааст. Баъдан доир ба рубоӣ ва «рубоиёти сайёр» муҳаққиқон А. Кристенсен, В. Розен, Г. Ремпис, Муҳаммадали Фурӯғӣ, Сируси Шамисо ва дигарон таҳқиқот анҷом додаанд. Муҳаққиқи тоҷик Б. Мақсудов доир ба «рубоиёти сайёр» андешаронӣ карда, ташхис кардани онҳоро амри муҳол медонад. Аслан дар таърихи шеърӣ форсии тоҷикӣ навъи рубоиро ба иллати кӯчакиву хотирмонӣ ва аксаран бидуни зикри таҳаллус омаданад, котибону нусхабардорон ба сайр андохтаанд. Рубоиёти бисёреро метавон дарёфт, ки дар шумули рубоҳои Абӯсаиди Абӯлхайр, Бобо Афзалуддини Кошонӣ, Умари Хайём, шайх Аттор ва дигарон муштарақанд ва ҳоло гӯяндаи аслии онҳоро ташхис додан амри муҳол аст [3, 265].

Дар мавриди он ки оё рубоиёти Саҳобиро ба Умари Хайём нисбат додаанд ё баръакс, бояд дар асоси дастхатҳо ва соли китобати онҳо пажӯҳиш намуд, вале ба назари мо, дар рубоиёти ин ду шоири бузурги классик омезиш вучуд дорад, зеро дар баъзе мавридҳо андешаронӣ ва тарзи баёни онҳо хеле ба ҳам монанд аст. Дар ин ҳусус Сируси Шамисо бо тақя ба «Тарабхона»-и Ҳумой ишораи ҷолибе дорад: «Рубоиёти Саҳобӣ ба тарзу услуби рубоиёти Ҳаким Умари Хайём мебошанд. Ба ин ҷиҳат ҷамъе аз маҷмӯанависони мутааххир ба иштибоҳ афтода ва қисме аз гуфтаҳои ӯро ба Хайём нисбат додаанд» [10, 108]. Тибқи таҳқиқоти Сируси Шамисо чанд рубоии Аҳлии Шерозӣ ва Саҳобии Астарободӣ ба номи Хайём шуҳрат ёфтаанд [10, 194]. Баъзе рубоиёти Саҳобиро ҳатто дар миёни рубоиёти Абӯсаиди Абӯлхайр, Бобо Афзалуддини Кошонӣ низ дучор шудан мумкин аст. Масалан, рубоии зер ҳам дар «Девони ғазалиёт»-и Саҳобӣ ва ҳам дар «Девони ашъор»-и Ибни Ямин бо каме тағйирот дар мисраи якум, сеюм ва чорум сабт гаштааст. Аз девони Саҳобӣ:

Як лаҳза чароғи орзуҳо пуф кун,

Қатъи назар аз ҷамоли ҳар Юсуф кун.

З-ин шаҳд як ангушт ба коми ту кашам,

Дар лаззат агар маҳв нагардӣ, туф кун [6, 592].

Аз девони Ибни Ямин:

Якчанд чароғи орзуҳо пуф кун,

Қатъи назар аз ҷамоли ҳар Юсуф кун.

3-ин шаҳд як ангушт ба комат даркаш,

Аз лаззат агар маҳв нагардӣ, туф кун [2, 697].

Саид Нафисӣ рубоии зайлро, ки дар китоби «Рубоиёти Бобо Афзали Кошонӣ» мавҷуд аст, мансуб ба Умари Хайём, Шоҳ Санҷони Хофӣ ва Саҳобии Астарободӣ медонад:

Хоҳӣ, ки туро рутбаи аброр расад,

Мансанд, ки касро зи ту озор расад.

Аз марғ маяндешу ғами ризқ маҳӯр,

К-ин ҳарду ба вақти хеш ночор расад [4, 130].

Бояд тазаққур дод, ки мансуб донишмандони баъзе «рубоиёти сайёр» ба Саҳобӣ аз ҷониби муҳаққиқон аз рубоисарои машҳур будани ӯ шаҳодат медиҳад.

Акбари Беҳдорванд, ки ба кӯшиши ӯ девони шоир аз ҷоп баромадааст, арзёбии таъкиранивисонро нисбат ба Саҳобӣ ситоишӣ медонад, вале ба ҳар ҳол шоироне мисли Соиби Табрешӣ ва Муҳаммад Иқбол ҳунари баланди рубоисароии ӯро таъкид кардаанд. Ин шаҳодат медиҳад, ки Саҳобӣ дар замони худ, яъне охири асри XVI ва аввали асри XVII, ҳамчун рубоисаро машҳур будааст. Аз мутолиаи рубоиёти Саҳобӣ маълум мешавад, ки аз ҷиҳати нигориш ва ҳунари шоирӣ рубоиёти ӯ дар зоти худ аз рубоиёти Хайём кам нестанд.

Аз Саҳобӣ:

Май нӯш, ки маслиҳат дар ин аст туро,

Май васвасаи ӯи қуфру дин аст туро.

Аз ҳушёрӣ ҳама гумон меҳезад,

Мастист, ки сар ба сар яқин аст туро [6, 541].

Аз Хайём:

Моему маю мутрибу ин кунҷи хароб,

Ҷону дилу ҷому ҷома нур дурди шароб.

Фориғ зи умеди раҳмату бими азоб,

Озод зи хоку боду аз оташу об [8, 31].

Ба далели наздикии сабки Саҳобӣ бо Хайём аксари рубоиёти ӯро метавон аз ҷиҳати мухтавои фалсафӣ маҳсуб намуд.

Нусхаҳои зиёди рубоӣ Саҳобӣ дар китобхонаҳои муътабарӣ дунё маҳфузанд. Аз ҷумла дар китобхонаҳои Покистон, Ҳиндустон, Эрон ва осорхонаҳои Британия шумораи зиёди онҳо ниғадорӣ мешаванд. Ҷустуҷӯҳо нишон дод, ки мутаассифона, дар Тоҷикистон нусхаҳои ашъори Саҳобӣ мавҷуд нестанд. Аз ин хотир, ҷустуҷӯи мо барои дарёфти ашъори ин шоир ва орифи ҳанӯз барои шеърдӯстони тоҷик ноошно идома дорад. Албатта, мо кӯшиш менамоем, то паҳлуҳои норавшани ҳаёт ва эҷодиёти Саҳобиро ҳароина равшан бикунем ва ҷойгоҳи мақоми ӯ ва шеърро дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ муайяну мушаххас намоем.

КИТОБНОМА

1. Жуковский, В.А. Омар Хайям и «странствующие» четверостишия / В.А. Жуковский // Ал-Музаффария: Сб. статей учеников В.Р. Розена. – СПб., 1897. – С. 325-363.
2. Ибни Ямин, Фарюмадӣ. Девони ашъор / Ибни Ямини Фарюмадӣ; Ба тасхех ва эҳтимоми Ҳусайналии Бостонирод. – Техрон: Чопхонаи Хайдарӣ, 1344. – 733 с.
3. Мақсудов, Б. Ҷустуҷӯ дар аҳвол ва осори Ироқӣ / Б. Мақсудов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 555 с.
4. Нафисӣ, Саид. Рубоӣҳои Бобо Афзали Кошонӣ / Саид Нафисӣ. – Техрон: Пахш ва интишороти Форобӣ, 1363. – 199 с.
5. Саҳобӣ, Астарободӣ. Куллийёт. Дастхат / Саҳобии Астарободӣ. – Маҳфуз дар Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои миллии Эрон. – №87382.
6. Саҳобӣ, Астарободӣ. Девони ғазалиёт / Саҳобии Астарободӣ; Ба кӯшиши А. Беҳдорванд. – Техрон: Заввор, 1387. – 602 с.
7. Соиб, Мирзо Муҳаммадалӣ. Мунтахабот / Мирзо Муҳаммадали Соиб; Мураттибон З. Аҳрорӣ, Ш. Лоиқ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 704 с.
8. Хайём, Умар. Рубоӣёт: Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ / Умари Хайём. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 471 с.
9. Ҳасанпур, Ҳиво. Сабкшиносии рубоӣҳои Саҳобии Астарободӣ / Ҳиво Ҳасанпур // Баҳори адаб: Фаслномаи таҳассусии сабкшиносии назму насри форсӣ. – 1390. – №14. – С. 44-56.
10. Шамисо, Сирус. Сайри рубоӣ дар шеъри форсӣ / Сирус Шамисо. – Техрон: Интишороти Фирдавс, 1374. – 392 с.

11. Яздонӣ, Н., Муҳаммадӣ, А. Рубоиёти Саҳобӣ / Н. Яздонӣ, А. Муҳаммадӣ // Садои Шарқ. – 2015. – №2. – С. 97–102.

МАВЗӢ ВА МУҲТАВОИ РУБОИЁТИ САҲОБИИ АСТАРОБОДӢ

Дар ин мақола доир ба мавзӯ ва муҳтавои рубоиёти Саҳобии Астарободӣ суҳан меравад. Ба таъкиди муаллиф, Саҳобӣ дар таърихи адабиёти тоҷик яке аз адибоне маҳсуб мешавад, ки рубоиёти зиёд сурудааст. То замони мо аз ӯ 6 255 рубой расидааст. Рубоиёти Саҳобӣ паҳлуҳои гуногуни зиндагиро инъикос мекунад. Дар рубоиёти шоир зӯҳуроти рангини ҳаёт, воқеаҳои рӯзгор ба ҳубӣ эҳсос мешаванд. Аслан дар ҳар як рубоии шоир ягон гардиши амиқи тахайюлот ё муҳимтарин лаҳзаи ҳаёти шоир аз қабилӣ ишқ, муҳаббат, дарду ранҷ, ноадолатӣ, ҳасби ҳоли шоир, мавзӯҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ ва панду ахлоқ мушоҳида мегардад.

Калидвожаҳо: Саҳобии Астарободӣ, рубой, ишқ, ирфон, иҷтимоӣ, муҳтаво, рубоиёти сайёр, шоир.

ТЕМА И СОДЕРЖАНИЕ ЧЕТВЕРОСТИШӢЙ САҲАБИ АСТАРОБОДИ

В данной статье речь идет о теме и содержании четверостиший Сахаби Астарободи. Автор статьи утверждает, что в истории таджикской литературы Сахаби считается одним из поэтов больше всех написавших четверостишия. До наших дней дошли 6 255 четверостиший поэта. Его четверостишия отражают разные стороны жизни. В них отчетливо чувствуются разнообразные жизненные явления и события. В каждом четверостишии Сахаби наблюдается глубокий смысл или важные события жизни самого поэта: любовь, боль и страдание, несправедливость, жизненные положения, наставления, философские, социальные и нравственные проблемы.

Ключевые слова: Сахаби Астарободи, четверостишия, любовь, мистицизм, социум, содержание, странствующие четверостишия, поэт.

THE THEME AND CONTENT OF QUATRAINS OF SAHOBI ASTARABODI

In this article the author talks about the topic and the content of quatrains of Sahobi Astarabadi. The researcher of the article argues that in the history of Tajik literature, Sahobi is considered one of the writers who wrote enough quatrains. 6 255 quatrains of the poet have reached our time. His

quatrains reflect different aspects of life. In the quatrains, the poet describes different phenomena of life and events. In each of the Sahobi's quatrain there is a deep meaning or important events of the poet's life, such as love, affection, pain and suffering, injustice, personal life occasions, philosophical, social and moral problems.

Key words: *Abusaid Kamoliddin Sahobi Najafi Astarabodi, quatrains, love, mysticism, society, content, adventure quatrains, poet.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Баёнов Маҳмаднабӣ Бачаҷонович – аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АИ ҶТ. Телефон: (+992) 918-26-80-92.

Сведения об авторе: Баёнов Махмаднаби Бачадҷонович – аспирант Института языка и литературы им. Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 918-26-80-92.

Information about the author: Bayonov Mahmadnabi Bachadzhonovich – Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of NAS of RT. Tel: (+992) 918-26-80-92.

НАҚДИ АДАБИ

Нимо Юшич
Ҳарфҳои ҳамсоя
(давом аз шумораҳои гузашта)

21

Аз ман мепурсед, чаро он қисматҳо, ки аз Шекспир барои рафиқи ҳамсоя хондед, дар ӯ асар накард ва ҳочу воч ба шумо нигоҳ кард?

- Барои ин ки дар назари ӯ ҳеҷ чиз таҷассум наёфт. Ва ин иллат дорад. Гиламанд набошад ва тааҷҷуб накунад, ки ӯ, бо ин ки бисёр ҳассос ва боҳуш аст, чӣ тавр?

Миллати мо диди хуб надорад. Одати миллати мо нест, ки ба хориҷ таваҷҷуҳ дошта бошад, балки назари ӯ ҳамеша ба ҳолати дарунии худ будааст. Дар адабиёт ва ба ҳампояи он дар мусиқӣ, ки баён мекунад, на васф. Шулуғ-пулуғе дар ашъори васфии мо ҳам ба ҳамин нисбат аст. Ташбеҳи зулф ба чавғону гуна ба арвугон ва таркиби ин мазмун, ки: «Агар чавғон занӣ бар арғувон». Ин гӯянда, ки аз хориҷ рӯғардон аст, дар айни баҳра гирифтани васф аз хориҷ боз ба даруни худ мепардозад. Пас аз ин кӯчабоғ боз сари ҳарфи аввал биёем.

Эҳсосоте, ки дар худатон суроғ доред, бастагӣ бо таассуроти шумо доранд. Агар одат дошта бошад, ки дар авзои берун дақиқ шавед, ҳар қадар диққат кунед, асари чизҳо ҳам бештар аст ва мебинед, ки диди шумо кофӣ набудааст ва баъд ба нисбат кифоят пайдо мекунад ва ба ҳампояи ин кифоят эҳсосоти шумо ҳам олитар мешавад.

Ва он вақт, ҳангоме ки дар хилвати худ лем додаед (андешидаед), хубтар дар хоҳири худатон чизҳои ро, ки дидаед, таҷассум медиҳед. Ва вақте ба ҳамин андоза, ки мебинед, ба хонанда додед, ӯ ҳам каму беш мисли шумо мебинад ва боз дар сурате ки ҳамин мароҳилро гузаронида бошад.

Масалан, барои касе, ки як ҳангом ғуруби дараи хилватеро дарнаёфтааст, васфи як ҳангоми ғуруби шумо дар дараи хилват барои ӯ бетаҷассум мемонад ва ба ҳамин ҷиҳат беасар ва гилаву таваққуи (чашмдошти) шумо аз ӯ бисёр бечора.

Ҳамсои азизи ман! Нагӯед, чаро намефаҳманд, бигӯед, чаро одат ба дидан надоранд. Бигӯед, аз чӣ роҳ миллати

худамонро ба дидан одат бидихем. Дар адабиёти мо ин ҳукми як шолудаи (тахкурсии) асосиро дорад.

Устодони олимақоми мо, ки дар бораи «сухансанҷӣ» рисола менависанд, ҳудашон дар ин варта ғарқанд ва наметавонанд чузъитарин эҳсосоти ҳудашонро баён кунанд. Чавонони мо, ки таҷаддудро дӯст доранд, мисли ҳамон чавононе ҳастанд, ки ишқ ба зане доранд ва коғазҳои пур аз оху фарёд ва сӯхтаму мурдам менависанд, вале беасар аст. Зеро заррае чошнӣ аз диди худ ба он наводаанд.

Бояд асоси як тарҷума ва қироати ҷиддиву муфассал кам-кам дар байни афроди мо барқарор шавад. Бояд аз мадрасаҳо шуруъ шавад. То ин кор нашавад, ҳеҷ чиз нест. Тарзи кор иваз шудан ҳам, ки ҳанӯз чавонон ба он мутаваҷҷеҳ нестанд, бефоида аст. Бояд қироат ба ҳолати табииро ба мардум ёд дод.

То инҳо нашудааст, нагуёед, чаро намефаҳманд. Барои ин ки намебинанд. Беш аз ин ки бигӯям, мефаҳманд ё намефаҳманд, ё ҳушу ҳавоси кофӣ доранд, ё на.

Меҳр, 1324

(22сентябр-21октябри 1945)

22

Дар қаҳвахона фикре ба назарам омад, вақте ки машғули тамошои он ҷангалҳои қашанг будам.

Рафиқи ман аз ман пурсид: – Чӣ мебинед?

Ҳақиқатан мо чӣ чизро мебинем ва чӣ турӣ мебинем? Шеърӣ мо оё натиҷаи диди мо ва робитаи воқеӣ байни мову олами хориҷ ҳаст ё на ва аз мову диди мо ҳикоят мекунад?

Саъй кунед, ҳамон тавр ки мебинед, бинависед ва саъй кунед, шеърӣ шумо нишоне возеҳтар аз шумо бидиҳад. Вақте ки шумо мисли қудамо мебинеду бар ҳилофи он чи дар хориҷ қарор дорад, меофаринед ва офариниши шумо бакуллӣ зиндагӣ ва табиатро фаромӯш кардааст, бо калимоти ҳамон қудамо ва тарзи кори онҳо бояд шеър бисароед. Аммо агар аз пайи кори тоза ва калимоти тозаед, лаҳзае дар худ амиқ шуда, фикр кунед, оё чӣ тавр дидаед?

Пас аз он умда масъала ин ҳаст, ки диди ҳудро бо чӣ васоили муносиб баён кунед. Ҷони ҳунару қамолӣ он барои ҳунарманд инҷост ва аз ин ковиш аст, ки шеваи кори қадим ва ҷадид аз ҳам тафқиқ меёбанд. Қитъаи «Лабханд»-и шумо, ки

дилнишин набуд, барои ин буд, ки диди худро надошт. Яъне гунг (мубҳам) дида будед ва барои ин буд, ки формро иваз карда, вале калимотро иваз накарда будед. Ҳол он ки вақте як чиз иваз мешавад, ҳама чиз бояд иваз шавад.

Дар нав сохтану кӯҳна иваз кардан пеш аз ҳар коре кори лозим ин аст, ки шеваи коратонро нав кунед. Пас аз он форм ва чизҳои дигари фуруӣ (вобаста ба) он, яъне кори зимнӣ ва табиӣ хастанд.

Ман акнун ба ҳамин ишора иктифо мекунам ва беш аз ин чизе дар ин хусус нахоҳам афзуд. Фақат ба шумо тавсия медиҳам, роҳро биравед, ки худатон бояд биравед ва дар назар дошта бошед, ки ҳар коре василаи муайяне дорад. Шеваи кори ҷадид василаи ҳунар ба шакли ҷадид намудан асту бас.

23

Ба шумо гуфта будам, шеърӣ қадими мо субъектив аст, яъне бо ботину ҳолати ботинӣ сару кор дорад. Дар он манозирӣ зоҳирӣ намунаи феълӣ инфӣюлест, ки дар ботини ғӯянда сураи гирифта, намеҳаҳад чандон мутаваҷҷеҳӣ он чизҳое бошад, ки дар хориҷ вучуд дорад. Бинобар ин на ба кори сохтани намоишнома меҳӯрад, на ба кори ин, ки деклама шавад.

Декламасиун ва театр созандаи зоҳиранд. Ҳарду меҳаҳанд зиндари бо он чи дар берун зинда аст, сару кор бидиҳанд. Ба ин ҷиҳат театрҳое, ки аз рӯи «Шоҳнома» ё (осори) Низомӣ ва амсоли онҳо сохта мешавад, ба назари ман бисёр кори кӯдакона аст ва бояд ин кор бошад, то кори одами бузург ҷонишини он бишавад ва театр бо тарзи кори ҷадид дар адабиёти мо маънӣ пайдо кунад. Аз ин ҳулоса муфассалро худатон дарёбед.

5 фарвардини 1325

(26 мартӣ 1946)

24

Дар хусуси форм лозим буд ба шумо тавсия кунам, агар форм набошад, ҳеҷ чиз нест. Одат кунед ба диққат, то табиати шумо шавад. Ман роҷеъ ба форми шеър суҳбат намекунам... Он осонтар аст. Роҷеъ ба форми матлаб. Матлаби шеърӣ шумо бо тарроҳии шумо форм пайдо мекунад ва ҳеҷ вақт бивосита нест. Ба заминаи қору рангҳои маҳаллӣ, ки медиҳед, марбут ҳасту нест, зеро форм натиҷаи беҳтарини ёфтаи аст, ки шоир бидонад мавзӯро бо чи чиз баровард кунад.

Бехудтарини мавзӯҳоро бо форм метавонед зебо кунед, имтиҳон кардаеду дидаед, ба акс, олитарин мавзӯҳо бе форм ҳеч мешавад.

Ҳар мавзӯи форми хоси худро дорад. Онро бо завқи худ бояд пайдо кунед: муфассал бошад, беҳтар аст ё мухтасар, баргардон дошта бошад ё надошта бошад... Форм, ки дилчасп набошад, ҳамаи чизҳо, ҳамаи забардастиҳо, ҳамаи рангҳо ва нозуккориҳо ба ҳадаф рафтааст.

Ин ки мегӯянд мавзӯҳои пастро бо обутоб додан яхтар мекунад, рост аст, аммо бояд донист, ин обутоби зоид иборат аз адами таносуби форм аст. Вақте ки нависанда муқаддиматан ҳарфҳои зоид мезанад ва дар васати кори худ ҳарфҳои зоид меоварад, ки мавзӯи пастро ба дараҷаи олии боло бубурад, агар тарроҳи қобиле бошад, валов (ҳарчанд) ин ки ин корро набояд кард, аз занандагии кори худ коштааст.

Ҳар мавзӯе ба қолабе меҳӯрад, мисли ин ки қаблан дар табиат буда. Норинче ба таври номусовӣ бурида шуда ва бояд бо чуфти худ чуфт шавад ва бидуни он қачу қавла (ҳамида) аст. Мисли ин ки қулфе ба калиде муайян боз бишавад.

Қитъаи «Кӯҳҳои бузург», ки фиристода будед, форм надошт. Иллати занандагии он ҳамон адами мувофиқат дар тарроҳӣ аст. На як китоб, як манзума, се хат ҳам, ки бо ҳам чуфт мешаванд, тарроҳӣ лозим доранд. Таркиб маҷнун тарроҳӣ аст. Ҳамин ки чизе муфрад нашуд, бояд хуб мураккаб шавад. Ин масъала дар санъат ҳамон қадар диққат лозим дорад, ки, масалан, дар дорусозӣ. Зеро дар ғалат сохтани дору ҷисм аз даст меравад ва нотандуруст мешавад ва дар ғалат сохтани кор ҳатто завқу сиришти инсон ба ҳам меҳӯрад.

Қитъаи «Кӯҳҳои бузург»-ро, ҳамон тавр ки тарҳ додаам, ислоҳ кунед. Матлаб ба шумо возеҳ хоҳад шуд. Ва агар ҳоло мутаваҷҷеҳ нестед, бигзоред, чанде бигзаред. Баъд тарҳи худатон ва тарҳи маро бо ҳам бисанҷед.

*Хурдодмоҳи 1323
(май-июни 1944)*

25

Азизи ман!

Боз мегӯям: адабиёти мо бояд аз ҳар ҳайс иваз шавад. Мавзӯи тоза кофӣ нест ва на ин кофист, ки мазмунро буст

(барҳам) дода, ба тарзи тоза баён кунем. На ин кофист, ки бо пасу пеш овардани қофия ва афзоишу коҳиши мисраъҳо ё васоили дигар даст ба форми тоза зада бошем. Умда ин аст, ки тарзи кор иваз шавад ва он модели васфӣ ва ривоиро, ки дар дунёи бошуури одамхост, ба шеър бидиҳем. (Нуктае, ки ҳанӯз ҳеҷ кас ба он пай набурдааст ва шояд фарангӣҳое ҳам, ки намунаи тоза аз ашъори мо мебаранд, ба зудӣ инҳоро дарнаёбанд.) То ин кор нашавад, ҳеҷ ислоҳе сураат пайдо намекунад, ҳеҷ майдони васеъе дар пеш нест. Аз алфози бозорӣ ва табақаи савум наметавонем кумак бигирем, калимоти архаикро наметавонем бо сафову истехкоми стил, нарму қобил истеъмол кунем. То ин кор нашавад, ҳеҷ кор нашуда. Яқин бидонед, дӯсти ман, хоби шабпара аст ба рӯи пӯсти каду, ки дур аз ҳақиқати паридану раҳидану чудо шудан аст.

Бояд баён барои декламасиюн дошт. Яъне бо ҳоли сарфи табиӣ вақф бидиҳад. Мебинед, ки то ин корро накунем (ба ин нукта низ касе пай набурдааст), декламасиюн ҳам нахоҳем дошт ва дар адабиёти мо театр мафҳуми масҳараи зиёноваре хоҳад буд.

Ҳамсои шумо чизе беш аз ин намедонад. Ба ӯ бигӯед, ман аз ӯ пурсидам ва ӯ ба хати худ ин тавр барои ман навишт.

*Обонмоҳи 1323
(октябр-ноябри 1944)*

26

Оқои ман!

Барои шумо гуфта будам, чи бисёр одамҳои ношӣ, ки мола ба даст роҳ мераванд, аммо банно нестанд.

Вазн абзор аст, ҳамчунин калимот, сабк, мактаб, шакл, тарзи кор, фасоҳат, балоғат ва амсоли он ташбеҳ қардан, ирсоли масал...

Умда ин аст, ки чӣ тавр таркиб мешавад ва бо он чӣ ба вучуд меояд. Шумо мебинед дар руфакотон қасонеро, ки бадак ғазал намегӯянд. Гоҳе дар сабки ҳиндӣ мазмуневу ташбеҳеву масале бачо доранд. Ҳамаи инҳо барқи завуқу истедоде аст, ки бояд ба кори комилтар бишавад ва шоирро бишиносонад, на абзори кори ҳудахро. Боқиро худатон хоҳед донист.

*Техрон, хурдодмоҳи 1324
(май-июни 1945)*

27

Ба ҳамсоя аз қавли ман мегӯед: ба акс, ман саъй мекунам ба шеъри форсӣ вазну қофия бидиҳам. Шеъри бе вазну қофия шеъри қадимиҳост. Зоҳиран бар хилофи ин ба назар меояд, аммо, ба назари ман, шеър дар як мисраъ ё як байт ноқис аст – аз ҳайси вазн –, зеро як мисраъ ё як байт наметавонад вазни табиӣ каломро тавлид кунад. Вазн, ки танину оҳанги як матлаби муайян аст – дар байни матолиби як мавзӯ –, фақат ба тавассути ҳормонӣ (гармония, таносуб) ба даст меояд; ин аст, ки бояд мисраъҳо ва абёт дастачамъӣ ва ба таври муштарак вазнро тавлид кунанд. Ман возеъи (созандаи) ин ҳормонӣ ҳастам. Шумо такмилкунандаи сару сурати он бошед. Ман фақат асосро медиҳам ва беш аз ин шоӣ аз ман касе талабе надошта бошад.

Ин фикрро аз мантиқи моддӣ гирифтаам ва асли илмӣ аст, ки ҳеҷ чиз натиҷаи ҳудаш нест, балки натиҷаи ҳудаш бо дигарон аст. Баъд фикри ман дар ин хусус кор кард – дуруст ҷаҳор сол баъд аз он шеърҳо дар маҷаллаи «Мӯсиқӣ». Таркиби онро, агар умре бошад, дар «Муқаддима» муфасссал хоҳам навишт. Ман худам ҳанӯз имтиҳон мекунам.

Ин вазнро, ки мақсуди ман аст, қофия танзим медиҳад. Ҷумалоти музикиро саво мекунад. Раиси оркестр аст.

Асоси ин вазнро завқи мо ҳис мекунад, ки ҳар мисраъ чӣ қадар бояд баланд ё кӯтоҳ бошад, пас аз он ҳар чандто мисраъ чӣ тавр ҳамоҳангӣ пайдо кунанд. Азизи ман! Ниҳоят муъзали ману камоли ман дар ин аст; агар бирасам ё нарасам. Ҳар мисраъ маҷуни мисраи пеш ва доини мисраи баъд аст.

Иҷолатан ба ҳамин иктифо кунед. Инро навиштам махсусан, ки ёддошт бошад.

1324
(1945)

28

Ба шумо гуфтам: авзони шеъри қадими мо авзони сангшудаанд. Ва боз барои шумо гуфтам: барои ин аст, ки ҳамсоя мегӯяд, як мисраъ ё як байт наметавонад вазнро эҷод кунад. Вазни матлуб, ки ман меҷӯхам, ба таври муштарак аз иттиҳоди чанд мисраъ ва чанд байт пайдо мешавад.

Бинобар ин вазн натиҷаи равобит аст, ки бар ҳасби завқ таквин гирифтаанд. Вазн ҷамиду мучаррад нест ва наметавонад

бошад. Вазне, ки ман ба он муътакидам, ҷудо аз музик ва пайваста ба он ҷудо аз арӯз ва пайваста ба он форми иҷборӣ аст, ки табиати муколима эҷод мекунад. Ба шумо гуфтам дар хусуси вазн, шеърӣ форсӣ се давраро мумтоз медорад: давраи интизоми музикӣ, давраи интизоми арӯзӣ, ки муттақӣ ба давраи аввалист ва давраи интизоми табиӣ, ки ҳамсоия маъқули пешқадаме аст дар он.

Манзур, ҳамсоия меҳодад вазни шеърро аз музик ҷудо кунад. Меғӯяд ва дар «Муқаддима»-и муфасссали худ собит мекунад, ки музика мо субъектив аст ва авзони шеърӣ мо, ки билтабӣ он субъектив шудаанд, ба кори васфҳои объектив, ки имрӯз дар адабиёт ҳаст, намерӯяд. Дар айни ҳол авзони қадим, мисли ашъори қадим, зебоии навӣ худро доранд. Ҳамсоия меғӯяд, ҳам ман маъғуф бар ин ҳастам, ки зебоии матлубро ба авзони шеърӣ бидиҳам. Қабл аз шурӯъ ба вазн иваз кардан тарзи кор ва баъд аз он вазн пайдо кардан аст. Ин корро ӯ дар авзони арӯзӣ ва баъд дар авзони ҳиҷоӣ дар назар дорад.

Аммо ин ки пурсидед, кадом вазн ҷомид аст, истилоҳи худӣ ӯст. Вазнҳое, ки наметавонанд тӯлонӣ бишаванд, ҷомиданд ва ғайримустаҳид (ношоям); ба акс, вазнҳои дигар мустаҳиду мутаҳаррик. Гумон мекунам, хеле ҳарфҳоро боз барои дафъаи дувум барои шумо гуфтам.

Фақат қофия, бояд бидонед, ки баъд аз вазн дар шеър пайдо шуда. Қофияи қадим мисли вазни қадим аст. Қофия бояд занги охири матлаб бошад. Ба иборати ухро (дигар), танини матлабро мусаччал кунад. Ин аст, ки меғӯяд: шеърҳои мо қофия надоранд.

Ин буд он ҳарфи охир...

*Хурдодмоҳи 1325
(май-июни 1946)*

29

Ранҷу андӯхи ман зиёд аст. Ман рӯз ба рӯз фарсудатар мешавам. Гумон накунам, фурсат барои навиштани он ҳарфҳо пайдо шавад. Ин аст, ки боз ишорае мекунам:

Қофия моли матлаб аст. Занги матлаб аст. Матлаб, ки ҷудо шуд, қофия ҷудо аст. Дар ду матлаб агар ду калима қофия шуд, яқин медонам, мисли ман зишт хоҳӣ донист. Кудаму инро қофия медонистаанд, вале қабули ин матлаб безавқӣ аст барои мо, ки бо табиати калом даст ба ҳам медиҳем. Ҳар ҷо ки матлабест, дар

поёни он қофия аст. Лозим нест, қофия дар ҳарфи «рӯй» муттафиқ бошад, ду калимаи аз ҳайси вазну ҳуруф мутафовит гоҳе асари қофияро ба ҳам медиҳанд. Фаромӯш накунад, вақте ки матлаб тика-тика ва дар ҷумалоти кӯтоҳ аст, ашъори шумо ҳатман бояд қофия надошта бошад. Ҳамин надоштан айни доштан аст ва дар гӯши ман лаззати бештаре медиҳад.

Ҳол мебинед, ки қавоидеро чӣ тавр дар сафҳаи кӯчак ҷо медиҳад? Ҳамсоя устои кори ҳарфҳои аҷиб аст.

*Тирмоҳи 1325
(июн-июли 1946)*

30

Камҷураъатии ҳамсоя дар озод сохтани шеър иллаташ ин аст, ки зиёд худдӯст аст. Одам, ки ин тавр шуд, ҳадафи наздик меоҳад, ки зуд бирасад ва саре дар миёни сарҳо боло бубарад! Ин аст, ки по ба пой мардум меояд.

Аммо ин ки мегӯянд шеърҳои ман қофия надоранд...

Ман Ҷамили Заҳовӣ² нашудаам. Шеъри беқофия одами беустухон аст. Қофия ин аст, ки ман ба шеър медиҳам ва ба назар меояд, ки қофия надорад, на ин, ки қудамо даровардаанд. Кори қудамо қорест баҷагона, бисёр осон аст. Азизи ман, қофиябандӣ, он тавр ки ман медонам ва «занги матлаб» онро исми мегузорам, бисёр-бисёр мушкил асту бисёр-бисёр латиф ва завқ меоҳад.

Мумкин аст, қаме сарсарӣ рафтаи қамаро ба ҳам бизанад. Вақте ки ду мисраъ охирашон яке нест ба нисбат бо мисраъҳои баъд, айни қофия аст. Қофия аз ин бештар намешавад. Агар умре бошад ва «Муқаддима»- амро навиштам, қамари ин ҳарфҳо ба қои худ маълум хоҳад шуд.

*Таҳияи Абдураҳмони Абдуманнон
ва Олим Бухориев*

² Ҷамили Заҳовӣ (1863-1936) – шоир ва файласуфи мубориз ва озодандеши ироқӣ.

МОҲИЯТИ
ЧАШНГИРИИ НАВРӢЗ ДАР БАДАХШОН

Охонниёзов Варқа

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Исқандарови АИ ҚТ

Муҳаққиқе ё ҳаводори тадқиқе нест, ки дар бораи расму оин ва суннатҳои маросимҳои мардуми эронӣ андеша карда, Наврӯзро сарфи назар намуда бошад. Наврӯз бунён, оғоз ва модари тамоми суннатҳои ҷашнҳои дигари ин мардум аст. Дар робита бо ҳамин, суҳан гуфтан аз оинҳои маросимҳои наврӯзӣ дар ҳаёти мардуми мо ҳам осониҳо ва ҳам мушкилиҳо дорад. Осон аст, ба хоҳири он ки ин Ҷашн ҷашни зинда аст ва раванди таҷлили онро ҳар сол метавон мушоҳида кард, бо соҳибҷашнон ҳамсуҳбат шуд ва осори муҳаққиқинро дар бораи он ҷароғдор намуд. Ҳамин осонӣ ва дастрасӣ ба манобеи Наврӯз, дар айни замон, суҳан гуфтан дар бораи онро мушкул месозад. Яъне, оё нафаре, ки даст ба кушодани мафҳум ва мазмунҳои оинҳои наврӯзӣ мезанад, муътақид аст, ки чизи навро дар ин самт дарк намудааст? Оё дарки чизи навро ҳақиқатан марбут ба оинҳои наврӯз ва мафҳумҳои он аст ва ё як дарки субъективӣ? Оё дарку фаҳми субъективӣ боиси тарғиби нодурусти мафҳуми суннатҳои наврӯзӣ намегардад? Бо дарназардошти чунин матраҳ гардидани масъала, мо кӯшиш мекунем, дар ин мақолаи кӯчак ба ҷанба аз мафҳуми ҷашнгирии Наврӯз дар минтақаи Бадахшон ва оину маросимҳое, ки феълан дар ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшони Тоҷикистон дар ҳукми анъана ва иҷро ҳастанд, дахл намоем.

Дар ибтидо, меҳодам ёд аз устои зиндаёд профессор Нисор Шакармамад кунам, ки тамоми умрашро сарфи ҷамъоварӣ ва таҳқиқи эҷодиёти шиғоҳию китобӣ, расму оинҳои мардумӣ ва анъанаҳои эҷодии сарзамини Бадахшон намудааст ва Наврӯзи хучистапай гӯё шафиқтарин рафиқи он кас дар тамоми ин авҷот будааст. Дар баробари мақолаҳои ҷудогона ва мушоҳидаҳои рӯи қоғаз овардаашон, устод ду рисолаи таҳлилий

ва тадқиқиро бо унвонҳои “Наврӯз дар Бадахшон (расму ойинҳо)” [12] ва “Ойинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон” [13] мунташир сохт, ки аз муътамадтарин мавод барои шинохти мафҳум ва моҳияти ин Ҷашн дар ҳаёти сокинони ин сарзамини кӯҳӣ маҳсуб мегарданд. Албатта, хизматҳои мардумшиносии шаҳир М.С. Андреев [2], муҳаққиқи расму ойини мардумӣ И. Муҳиддинов [5], доктор Аҳмад Ҷовид [3] дар дастрас намудани маводи пурахамият доир ба тарафҳои гуногуни ҷашни Наврӯз дар водии Бадахшон (Помир) низ қобили таҳсин ва эътироф мебошанд.

Нахустин масъалае, ки бояд бар сари мафҳуми он тафаккур кард, иртиботи Наврӯз бо офариниш аст. Дар ин хусус муҳаққиқин ва ҳаводорони таҳқиқи ҷашни Наврӯз ва пайдоиши он андешаҳои мухталифро баён намудаанд ва шояд танҳо Алии Шариатӣ, аз донишмандони маъруфи Эрон, бо тақия бар асноди дастрас дар ин масъала нисбатан ошкорбаёнтар будааст. Ӯ менависад: “Наврӯз рӯзи нахустини офариниш аст, ки Хурмузд даст ба хилқати ҷаҳон зад ва шаш рӯз дар ин кор буд ва шашумин рӯз хилқати ҷаҳон поён гирифт ва аз ин рӯст, ки нахустин рӯзи Фарвардинро Хурмузд ном додаанд ва шашумин рӯзро муқаддас шуморидаанд” [14, 7]. Мусаллам аст, ки нахустин рӯз ба хоҳири он номи холиқашро гирифт, ки он оғози офариниш буд, аммо шашумин рӯз ба хоҳири кадом арзишаш муқаддас гардид?

Носири Хусрави Қубодиёӣ (1004 – 1088) мегӯяд инсон «шарифтарин махлуқ аст» ва ҳамчунон месарояд:

*Аз ниёзи мост ин ҷо зар азиз,
В-арна зар бо санги суда аҳмар аст.
Рӯи дунё аз ниёзи мост хуб,
В-арна зинту хушкӯ зарду лоғар аст* [6, 155].

Бинобар эътиқод ва андешаи мусалмонон, Худованди аззаву ҷалл инсонро дар рӯзи охирин офарид ва онро халифаи худ дар рӯи замин қарор дод. Эътиқоди ниёгонамон низ бар ҳамин поя қарор дошт [13, 6]. Ишораи Алии Шариатӣ ҳам ба ҳамин чиз бояд бошад.

Ва бештар аз он ба кавли устод Н. Шакармамадов, “дар навиштаҳои қадимӣ аз Наврӯз ба номи рӯзе, ки Каюмарс ӯ нахустинсон офарида шудааст, ӯд мешавад” [13, 6]. Баъдтар ин масъаларо Ҳаким Фирдавсӣ ба рӯзи оини тахту кулоҳ овардани Каюмарс [10, 45-46] ва инчунин ба рӯзи ба тахти заррин ва ба адлу дод пардохтани Ҷамшед иртибот дод [10, 64]. Ҳаким Умари Хайём андешаи аввалии Фирдавсро тақвият дода, Каюмарсро “чун аввалин мулуки Аҷам, ки ба подшоҳӣ нишаст” ва “хост, ки айёми солу мохро ном ниҳаду таърих созад, то онро бидонанд”, тасвир намудааст. Оғози таърихи моху соли Каюмарс ба омадани офтоб ба аввалин дақиқаи Ҳамал рост омад ва онро нахустин рӯзи таърих шумориданд [9, 73-74].

Абӯрайҳони Берунӣ ривояти дуҷуми Фирдавсро тақвият додааст ва онро ба дину оини нав, ки Ҷамшед овард, мепайвандад, чунончи: “Ва чун Ҷамшед ба подшоҳӣ расид, динро аз нав кард ва ин кори хеле бузург ба назар омад ва он рӯзро, ки рӯзи тозае буд, Ҷамшед ид гирифт, агарчи пеш аз ин ҳам Наврӯз бузургу муаззам буд” [4, 233].

Ба дину оин марбут будан ва “бузургу муаззам” будани Наврӯз ҳамоно пайвастагии онро ба офариниш нишон медиҳад. Ва дар миёни ҳамаи ин афкор ба офариниши нахустин инсон иртибот пайдо кардани Наврӯз асрорест шигифтангез ва моҳиятест, ки дарки он барои инсонии асри ХХІ зарур. Дар тафаккури ниёғони мо ин нахустининсон Каюмарс буд ва дар андеша ва эътиқоди мо ӯ Ҳазрати Одам алайҳиссалом аст. Муҳим ин аст, ки Наврӯз вақт, замон ва ибтидои офариниши Инсон будааст.

Маскунони Кӯҳистони Бадахшон Наврӯзро бо унвони “Шогун айём” ва “Хидир айём” ном мебаранд. “Шогун” калимаи қадимаи тоҷикии форсӣ буда, асли баромадаш аз “шугун”-и санскрит аст. Дар лаҳҷаҳои тоҷикии сокинони навоҳии Ванҷу Дарвоз ин калима то ба ҳол ба гунаи “шавгун” истифода мешавад. Устод Шакармамадов маънои луғавии онро тибқи фарҳангҳову луғот “*фоли нек*”, “*хайр ва муборак шуморидани чизе*” ташреҳ намудааст ва маънои аслиашро “*ид*”, “*ҷашн*” гуфта, “аз нигоҳи тобиши маъноӣ ба Наврӯз тавҷам” медонад.

Бояд гуфт, ки то ба ҳол кӯхистониён, пеш ва беш аз ҳама, фоли некро барои таваллуди фарзанд пешбинӣ мекунад ва бузургтарину арзишмандтарин муборакӣ - муборакии арӯсӣ ва муборакии тавлиди кӯдак махсуб мешавад. Ҳардуи ин мафҳум ҳамоно ба офариниш алоқа доранд. Пас “Шогун айём” фоли некро ва табарруки тавлид хилқат ва офариниш аст.

Оини мардум аст, ки пас аз такидани гилему палоси хона, тозаву пок намудани аршу фарши он одамон бо химчаи муғчабастаи дарахт ва изҳори “Шогун баҳор муборак!” дохили хона мегарданд. Муҳаккиқин онро ба “Фоли неки баҳор муборак” ё “Хайри баҳор муборак” тафсир намудаанд, вале ба андешаи ин ҷониб мафҳуми он муборак шумурдан ва муборак гуфтани “Тавлиди баҳор”, “Офариниши баҳор” ва “Хилқати баҳор” аст. Ин андешаи моро ҷавоби соҳибхона, ки ордро чун рамзи фоли некро ва бахти сафед ба китфи рости меҳмон (ин рӯзи офариниш аст ва ҳама кас дар он меҳмони нав махсуб меёбанд) мепошад ва меғӯяд: “Бо рӯи шумо муборак!”

Мулоҳизаи мантиқӣ дар ин ҷавоб он аст, ки баҳор худ барои тамоми махлуқот муборак аст, чун рустанӣ нумӯ мекунад, ҳайвон баҳра мегирад ва инсон дилгарми ҳаёт мегардад. Аммо “ба” ё “бо рӯи кас муборак” гуфтани рӯзи Наврӯз далолат ба табаррукии офариниш, хосса офариниши Инсон мекунад, зеро Инсон табарруктарин ва шарифттарин махлуқи Худованд аст.

“Хидир” дар забони шуғнонӣ, ки яке аз қадимтарин забонҳои шарқии эронӣ аст, ба мафҳумҳои “*неи*”, “*нахуст*” ва “*аввал*” далолат мекунад. Шакли занонаи он “*хидар*” аст ва дар фаҳмиши имрӯза ин калимаҳо ба мазмуни “*калон*” истифода мешаванд. Бар асоси чунин мазмун, “Хидир айём”, яъне Наврӯзро “иди калон”, “иди бузург” ё “иди идҳо” таъбиру тафсир кардаанд [13, 21]. Калонтарин ва асоситарин ид будани Наврӯз дар миёни тамоми идҳои дигар мантиқан онро иди идҳо қарор додааст. Аммо мо дар ин масъала ақидаи дигар дорем ва ин ақидаамон бар мафҳуми асосию ибтидоии калимаи “хидир” таъқиб дорад.

Калимаи мутазаққира асосан дар мавриди писар ва духтари калонӣ истифода мешавад ва онҳоро шуғнониён “хидир

пуц” ва “хидар ризин” ном мебаранд. Оё “хидир” ва “хидар” будани онҳо танҳо ба калон буданашон далолат дорад? Ба андешаи мо, ин калима, пеш аз ҳама, дар тавлид нахустин будани онҳоро нишон медиҳад, яъне “хидир пуц” ишора ба писаре аст, ки нахуст таваллуд шудааст ва ҳамчунон нисбати духтари нахустин. Пас, дар ин ҷо ҳам калимаи “хидир” ба нахустин, аввалин дар тавлид ё офариниш далолат дорад. Бар асоси чунин дарк гардидани маънои калима, “Хидир Айём” бояд на ба маънои “иди калон” ё “иди бузург” фаҳмида шавад, балки маънои аслии он “*Иди нахустин офариниш*” ё ба таври муъҷаз “*Ҷашни офариниш*” доништа шавад.

Ба офариниш ва пеш аз ҳама, ба офариниши инсон иртиботи кулӣ доштани Наврӯзро қариб ҳамаи оинҳои марбут ба ин ҷашн собит месозанд. Мусаллам аст, ки инсон ҷузъи табиат аст, аниқтараш ҳамаи он чизе, ки дар табиат мавҷуд аст, дар ҷисми инсон маҳфуз аст. Ин нуқтаи муҳимтарини шинохт аз инсон ва иртиботи ӯ бо олам, аниқтараш, мувофиқати ӯ бо оламу коинот аст. Ва бештар аз он, ин истинботи он аст, ки инсон инъикоси олами қабир аст, яъне инсонро Офаридгор тимсол ва маҷмӯи табиату коиноти офаридаи ҳеш сохт.

Яке аз муҳимтарин далелҳои ин эътиқод арзи вучуд намудани тақвими махсуси тоҷикони кӯҳистон ва асосан маскунони манотиқи баландкӯҳи Помир мебошад. Бояд гуфт, ки ин тақвим то ба ҳол низ мавриди истифодаи мардуми ин сарзамин қарор дорад ва донандагони он аз эҳтироми махсус бархӯрдоранд. Маълумот оид ба ин тақвим ва тақвимои ба он монанд аз давраи аввали асри XX дар адабиёти илмӣ пайдо шуда [1, 38], дар рисолаи илмӣ паҷуҳишгари тоҷик М.Ш. Холов “Тақвимҳои кишоварзии тоҷикони кӯҳистон” як навъ ҷамъбасти гардидааст.

Тақвими мазкурро аз ҷумлаи тақвимҳои кишоварзӣ муаррифӣ намудан иштибоҳ нест, вале ба фикри ин ҷониб ҳақ бо онҳост, ки ин навъи тақвимо далеле аз тасаввурот доир ба иртибот, таносуб ва мувофиқати Офоқу Анфус мепиндоштанд. Он намунае аз пиндошти мардум оид ба мақоми вучуди қабир дар вучуди сағир, таҷаллӣ ва инъикоси олам дар одам аст. Дар Бадахшон ҳатто рисолае дар ин масъала маъруф буда, ки

“Тариқи авлиёи Кӯҳистони Бадахшон, ки дар қадим эътибор намудаанд” ном доштааст. «Тариқа - роҳи авлиёи Кӯҳистон» номида шудани рисола, аниқтараш тақвим, худ маънои ба олами дигар роҳ ёфтано дорад ва маълум мешавад, ки тақвими мавриди баҳс танҳо барои ташҳиси вақту мавсими кишворазӣ набуда, балки калиди шинохти олам низ махсуб меёфтааст. Бар замми ин, тақвим дар миёни маскунони Бадахшон бо номҳои «Офтоб дар мард», «Ҳисоби мард», «Панҷоҳи мард», «Чили чиллаву панҷоҳи мард», «Марди шикорӣ» машҳур аст, ки «мард» дар ин маврид маънои «одам»-ро дорад, ки чинси одами нахустин худ мард шинохта мешуд. Ҳисоб тамоми узви бадани одамо дар бар мегирад, ки ҳар яки онҳо бо ҳолат ва вазъияте аз табиат муфовиқ пиндошта мешуд. Бинобар мавҷудияти маълумоти муфасссал дар хусуси тақвими номбурда мо танҳо ба таври мухтасар аз он ёдрас мешавем.

Мувофиқи ин тақвим, сол аз чиллаи зимистон, мувофиқ ба 22-юми моҳи декабр, оғоз мегардад. Чиллаи зимистон 41 рӯзро ташкил дода, 29 рӯзи моҳи Қаддӣ ва 12 моҳи Далвро дар бар мегирифт ва баъд аз он ҳисоб аз рӯи бадани одам ба ин тарз оғоз мешуд: нохун – 3 рӯз (хунукии шадид), пушти пой - 3 рӯз (ҳаво гармтар), ҳарак - 3 рӯз, линг - 3 рӯз (ҳаво хунук мешавад), мушаки пой - 3 рӯз (ҳаво гарм мешавад), бағали пой - 3 рӯз (ҳаво гарм мешавад), зону - 3 рӯз (барф меборад), рон - 3 рӯз (ҳаво гарм мешавад), олот - 3 рӯз (борон меборад), махраҷгоҳ - 3 рӯз (шамолҳои шадид), рӯда - 9 рӯз (барф меборад), қабурға - 3 рӯз (ҳаво хунук мешавад), дил - 9 рӯз, сина - 3 рӯз, гулӯ - 3 рӯз, риш - 3 рӯз, лабу дандон - 3 рӯз, бинӣ - 3 рӯз, чашм - 3 рӯз, пешонӣ - 3 рӯз, мағзи сар - 3 рӯз, тори сар – 3 рӯз.

Чун «Ҳисоби мард» ё «Офтоб дар мард» («Ҳир пи чор») ба итмом мерасад, чиллаи баҳор аз 17-уми моҳи Сарв оғоз мешавад ва он то охири моҳи Қавзо дар давоми 46 рӯз идома меёбад. Аз 1-уми моҳи Саратон бошад, чиллаи тобистон сар мешавад, ки дар давоми 44 рӯз ба 13-уми моҳи Асад рафта мерасад. Аз 14-уми ҳамин моҳ, яъне Асад бошад, «ҳисоби мард» боз аз сар оғоз мегардад. Аммо дар ин даври тақвим ҳисоб аз боло, яъне аз сар ба нохун ба миқдори аввалаи рӯзҳо дар ҳар узв ҳаракат мекунад. Ҳисоби мард дар маҷмӯъ 96 рӯзро дар бар гирифта, 18-уми моҳи

Акраб ба итмом мерасад ва аз 19 моҳи Акраб чиллаи тирамоҳ бо давомнокии 41 рӯз оғозу идома меёбад то ба 29-уми моҳи Қавс. Дар ҳамин нукта сол бо дарбаргирии 364 рӯз ба охир мерасид.

Барои масъалаи мавриди назари мо зарур ин нукта аст, ки дар тақвими мазкур ҳар яке аз ин узвҳо ба ҳолати табиат мувофиқат мекард таносуб ба “ҳаряки” ва аз он рӯзҳое, ки ҳисоб дар сина қарор дорад, се рӯз ба пардаи дил, се рӯз ба пайванди дил ва нӯҳ рӯз ба худӣ дил баробар меоянд ва ин рӯзҳо аз 21-уми март оғоз мегарданд. Мардум маҳз силсилаи таҷлили ҷашнхоро, ки худ силсила ё низоми зиндагии онҳо буд, бо ҳамин тақвим аз ҷашни Офариниш, яъне Наврӯз оғоз менамуданд. Ва ҷои тазаккури махсус аст, ки маскунони Кӯҳистон Ҷашни Наврӯзро дар се давр таҷлил менамуданд.

Даври аввал “Хир пи чор”, яъне “Офтоб дар мард” ном дорад, ки дар поёни чиллаи зимистон, ки аз чилу як рӯз иборат аст, ҷашн гирифта мешуд. Ин давра одатан ба даҳаи сеюми моҳи январ рост меомад ва маросимҳои марбут ба ин қисмати ҷашн ба ҷашни дигари аҷдоии мо Сада хеле қаринӣ дошту намунае аз он махсуб мешуд. Ҷашни мазкур як навъ пешвози пайи баҳор будааст ва онро бо ибораи “баччагии баҳор” низ ном мебардаанд.

Даври дуюм пас аз се ҳафтаи ҷашн гирифтани “Офтоб дар мард”, яъне дар охири нимаи даҳаи дуюми моҳи феврал таҷлил мешуд ва он се рӯз давом мекард. Онро бо номи “Хир чи зӯн”, яъне “Офтоб ба зону” ном мебарданд, ҳарчанд устод Нисор Шакармамадов онро чун “Офтоб сари зону” тарҷума намудааст.

Ва даври асосии он ба 21-уми моҳи март рост меояд, ки онро Наврӯзи оламафрӯз, “Шогуни баҳор” ё “Хидир айём” ном мебаранд.

Агар дар мафҳуми ҳамаи ин давраҳо дуруст ва амиқтар тафаккур шавад, иртиботи онҳо бо тавлид, рушд ва нумуи маҳлуқот ва ашёи олам бештар аён мегардад. Онҳо масале аз се давраи инсонӣ: аз тавлид ва ҳаракати ҷаҳорпоягии тифл (кӯдакии баҳор), ҳангоме ки қувваи Офтоб асосан дар мард аст ва он аҳён-аҳён ба ҷисми кӯдак мунтақил мегардаду барояш нерӯ мебахшад; давраи наврасӣ ва ҷавонӣ, ки Офтоб дар зону аст ва наврас нерӯе касб кардааст, ки ба по меҳезаду ҳаракати озод

мекунад; давраи балоғат ва камолёбӣ, ки ҳадафи Офариниш аст ва неруи Офтоб пурра дар банд-банди инсон ҷой дорад. Офтоб мусаввараи нур ва неру аст ва марде, ки аз ӯ ин нуру неру ба инсон мунтақил мегардад, Офаринанда мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳамаи он маросимҳо ва суннатҳои дигаре, ки дар арафа, давом ва баъди Наврӯзи хучистапай сурат мегиранд, бо инсон ва эътиқоду тафаккури ӯ нисбати оламу одам пайвастагӣ доранд. Дар бораи ин маросимҳо ва суннатҳо дар сарчашмаҳо суханҳои кофӣ гуфта шудаанд ва “Оинҳои Наврӯзӣ дар Бадахшон” як навъ ҷамъбасти онҳо махсуб мешавад [13]. Масалан, дар тамоми чорабиниҳои Наврӯзӣ ширкати ҷаҳор аносири офариниш: об, хок, оташ ва бод ҳузур дошта, онҳо аксаран ба эътиқод ва ботини инсон сару кор мегиранд. Ба ҳамин минвол, Наврӯз натавон ҷашни хурсандист, балки имконияте барои инсон аст, то аз ҳадафи Офаридгор дар офариниши хеш андеша кунад.

КИТОБНОМА

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи) / М.С. Андреев, Выпуск первый. – Сталинабад: Академии Наук Тадж. ССР, 1953. – 251 с.
2. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи) / М.С. Андреев, вып. 2. – Сталинабад: 1958. – 527 с.
3. Аҳмадӣ, Ҷовид. Наврӯзи хушойин / Ҷовид Аҳмадӣ, Бо кӯшиши Ориф Азиз. – Кобул: Анҷумани фарҳанги Афғонистон, 1378 ҳ.ш.
4. Берунӣ, Абӯрайҳон. Осору-л-боқия / Абӯрайҳон Берунӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 432 с.
5. Мухиддинов, И. Реликты до исламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира /И. Мухиддинов, Кн. 1. – Душанбе: Дониш, 1989. – 100 с.
6. Носири Хусрави Қубодиёнӣ. Девони ашъор /Носири Хусрави Қубодиёнӣ. Бо эҳтимоми Сайид Насруллоҳи Тақавӣ. Чопи дуввум. – Техрон: Муин, 1380. – 724 с.

7. Носири Хусрави Кубодиёнӣ. Ваҷҳи дин /Носири Хусрави Кубодиёнӣ. Таҳия ва тадвини Аликул Девонакулов ва Нурмухаммад Амиршоҳӣ. – Душанбе: Амри Илм, 2002. – 384 с.
8. Пяť философских трактатов на тему Афак и Анфус (о соотношениях между человеком и вселенной). Афак –наме, Мират ал-мухаккикин, Зубдат ал-хакоик, Умм ал-хитаб, Усули адаб. Критический текст, указатели и введение в изучении памятника А.Е. Бертельса, под редакцией и с предисловием Б.Г. Гафурова и А.М. Мирзоева, М.: 1970. – С. 12-149.
9. Умари Хайём. Наврӯзнама /Умари Хайём. Мирбобо Миррахим. Чашни Наврӯз ва ҷаҳоншиносӣ. – Душанбе : Ирфон, 1992.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома / Абулқосим Фирдавсӣ – Душанбе: Адиб, қ.1, 1987. - 480 с.
11. Холов, М.Ш. Таквимҳои кишоварзии тоҷикони кӯҳистон /М.Ш. Холов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 133 с.
12. Шакармамадов, Н. Шакармамадов О. Наврӯзи Бадахшон (расму ойинҳо) / Н.Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Хоруғ: Маърифат, 2003. – 20 с.
13. Шакармамадов, Н. Ойинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон / Н. Шакармамадов – Душанбе, 2012. – 99 с.
14. Шариатӣ, Алӣ. Наврӯз бо ривояти доктор Шариатӣ / Алӣ Шариатӣ //Армуғон, 1995, март, шумораи 3. – С. 6-8.

МОҲИЯТИ ҶАШНГИРИИ НАВРӮЗ ДАР БАДАХШОН

Наврӯз аз ҷашнҳои қадимтарин ва фарҳангии аҷвоми эронинажод маҳсуб мешавад. Боварҳо, анъанаҳо ва саҳнаву намоишҳои мазиде бо ин ҷашн иртибот доранд. Наврӯзро ҷашни баҳор меҳисобанд, зеро он ба гарму нарм гаштани обу ҳаво, кишту кор, рустанӣ ва дигар авзоҳои фасли баҳор рост меояд. Муаррифи гардидани Наврӯз ба ҳайси намунаи фасли баҳор ҳам дар андешаи мардум ба таври васеъ ва ҳам дар миёни аҳли илм роиҷ аст. Аммо муаллифи мақола назари навро дар моҳияти Наврӯз пешиҳод менамояд. Мафҳуми марқур дар асоси шарҳи мазмун ва моҳияти “Наврӯз” дар забони шугноӣ (Хидир айёом – Ҷашни аввал, ҷашни калон) аз нигоҳи нав пешиҳод мегардад. Муаллифи мақола исбот мекунад, ки «Хидир Айёом» маъно ва мазмуни ҷашни калонро надиҳа, балки мафҳуми «аввалин», «пештар»-ро дорад, ки ба таваллуди нахустин

инсон далолат мекунад. Бо назардошти ин маъно, Наврӯз дар тафаккур ва андешаи гузаштагони миллати тоҷик мафҳуми ҷаингирии таваллудро доштааст, на ҷаингирии танҳо фасли баҳорро.

Калидвожаҳо: Наврӯз, моҳият, мазмун, ҷаин, баҳор, инсон, таваллуд, ҷаини калон, ҷаини таваллуд, тақвим.

СУЩНОСТЬ ПРАЗДНОВАНИЯ НАВРУЗА В БАДАХШАНЕ

Навруз считается самым древним культурным праздником иранских народов. С этим праздником связано множество поверьев, традиций и сцен. Навруз считается весенним праздником, так как совпадает с наступлением теплоты, посева, проростания и другими весенними явлениями. Интерпретация Навруза как знака весны широко распространена как в народе, так и в научных кругах. Однако, автор статьи предлагает новое толкование понятия Навруза. Данное толкование основывается на понимании смысла понятия Навруз в шугнанском языке (Хидир айём – Большой Праздник). Автор доказывает, что слово «хидир» в словосочетании «Хидир айём» не означает большой праздник, оно больше соответствует понятию «первый», «старший», что указывает на рождение Первого Человека. Исходя из этого, автор приходит к выводу, что Наруз в сознании предков таджикского народа означал понятия празднования рождения, а не только празднования весны.

Ключевые слова: Навруз, понятие, смысл, праздник, весна, человек, рождение, большой праздник, праздник рождения, календарь.

THE ESSENCE OF NARUZ CELEBRATION IN BADAKHSHAN

Nowruz is considered one of the most antient and traditional holiday of the Iranian people. This holiday is associated with various beliefs, traditions and rituals. Nowruz is considered a spring holiday, because it coincides with the onset of warmth, crops, germination and other spring events. The interpretation of Navruz as a sign of spring is also observed in a broad understanding of the people as well as in the scientific community. However, the author of the article presents a new concept in the understanding of Navruz. This concept is justified by a new interpretation of the meaning of Navruz in the Shughni language (Khidir Ayyom – the Big Holiday). The author proves that the word “Khidir” in the phrase “Khidir Ayyom” does not mean a great holiday, it is more dependable with the concept of “first”, “older”, which indicates the birth of the First Man. Based on this, the author concludes that Navruz in the consciousness of the ancestors of the Tajik people

had the meaning of the concept of celebrating of birth, and not just celebrating of spring.

Keywords: Navruz, concept, meaning, holiday, spring, person, birth, big holiday, holiday of birth, calendar.

Маълумот дар бораи муаллиф: Охонниёзов Варка – сарходими илмии Пажӯҳишгоҳи илмҳои инсонии ба номи академик Б. Искандарови АИ ҚТ, доктори илми филология, e-mail: shuwoz@mail.ru.

Сведения об авторе: Охонниёзов Варка – главный научный сотрудник Института гуманитарных наук имени Б Искандаров АН РТ, доктор филологических наук. e-mail: shuwoz@mail.ru.

About the author: Okhonniyozov Varka - Leading Researcher of the Institute of Humanities, Tajik Academy of the Sciences, Doctor of the Philological Sciences. e-mail: shuwoz@mail.ru.

УДК:398(575.3)

БОЗОР СОБИР ВА ФОЛКЛОР

Мачнунов Абдуламин

Институту забон ва адабиёт ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҚТ

Бозор Собир яке аз шоирони тоҷик аст, ки дар эҷодиёти хеш бехтарин анъанаҳои назми беш аз ҳазорсолаи тоҷикро давом дода, онро ба рӯҳияи замони худ мутобиқ гардонидааст. Муҳаққиқони маъруфи тоҷик, монанди Х.Шарипов, А.Сатторзода, А.Ҳаким, А.Давронов, С.Абдулло, Ҷ.Саидзода ва дигарон дар бораи рӯзгору осор ва андешаҳои Бозор Собир таҳқиқоти пуарарзише анҷом дода, мақоми ӯро дар адабиёти муосири тоҷик муайян кардаанд. Аммо то ҳол пажӯҳишгарон паҳлуҳои ҷудогонаи эҷодиёти шоир, бахусус ҷанбаи халқияти осори ӯро мавриди таҳқиқи ҷудогона қарор наводаанд. Бозор Собир аз оғози фаъолияти эҷодӣ, аз як тараф, ба ҷамъовариҳои навҳои гуногуни осори шифохӣ ҷиддан машғул гардида, аз сӯи дигар, ӯ мисли устодони бузургаш Мирзо Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода ва Мирсаид Миршакар, дар назми пурбору рангиниаш аз панду андарзҳои мардумӣ моҳирона истифода менамояд. Бузургтарин суҳанварони гузашта ва муосир фаъолияти эҷодии худро аз омӯхтан ва таҳқиқ намудани фолклор оғоз карда, дар осори худ аз ин сарчашмаи бегазанди халқ истифода бурдаанд.

Халқият ё таҷассуми фарҳанг, расму оини мардумӣ дар осори шоирон бо роҳу василаҳои гуногун зухур намудааст. Бозор Собир яке аз донандагони расму оин ва суннатҳои мардумӣ буд ва бо рамзу рози забони халқи худ хуб ошноӣ дошт. Вай ба эҷодиёти халқ маёлу рағбати зиёд зоҳир мекард. Бинобар ин, дар аксари ашъори ӯ ҳаёти мардуми деҳ, манзараҳои табиат, расму оин, ҳикмату фазилати мардум бо забони содаю самимии наздик ба забони халқ инъикос шудааст. Ин хусусияти эҷодӣ дар шеъри “Сурхии рӯятро бидеҳ” равшану возеҳ мушоҳида мегардад. Дар шеъри мазкур баъзе унсурҳои эътиқодӣ, ки зиндагии рӯзмарраи мадуми тоҷик муруот мешаванд, тасвир ёфтаанд. Масалан, тибқи боварҳои мардум ҳокистарро зеро по гузоштан убол аст. Инчунин, тасвири расми “аловпарак”-и наврӯзӣ ва таронаҳои мардумие, ки дар ин маросим суруда мешаванд, тарзи баёни шоирро ба забони халқ монанд мекунад. Гузаштагони мо чунин мепиндоштанд, ки оташ дорои хусусияти шифобахшӣ ва поксозӣ буда, инсоро солиму беғаш менамояд. Бинобар ин аз оташ тансиҳатӣ орзу карда мешуд:

*Моро убол аст аз азал
Ҳокистаре дар зеро по.
Эй, аз туям сад илтимос,
Эй, аз туям сад илтиҷо:
Сурхии рӯятро бидеҳ,
Зардии рӯямро бигир.
Гармии рӯятро бидеҳ,
Сардии рӯямро бигир [9, 119].*

Абдувалӣ Давронов ин вижагии ашъори шоирро дар мақолае чунин баён мекунад: “Маҳбубияти Бозор Собир дар байни хонандагон аз алоқамандии ӯ ба халқ, рӯҳи халқ ва анъанаҳои халқӣ маншаъ мегирад” [5].

Бозор Собир дар эҷодиёташ аз калима, ибора, суҳанҳои ҳикматомез ва вирдизабонии халқӣ васеъ истифода мекунад. Дар мисраҳои зер тасвирҳои зебои шоиронаро метавон мушоҳида кард, ки мазмуни онҳоро боварҳои мардумӣ ташкил медиҳанд. Мардуми одӣ (чи деҳотӣ, чи шаҳрӣ) аз даврони қадим то ин дам қадамгоҳ, макони зист ва марқади одамони порсо (қадисон)-ро

ҳамчун макони муқаддас пазируфта, ин гуна ҷойҳоро зиёратгоҳи худ карда, макони иҷобати дуо ва қабули розу ниёзҳои худ медонистанд. Тибқи боварҳои мардумӣ ҳар дарахти мазор (зиёратгоҳ) чизи муқаддас ҳисоб меёфт ва мардум зимни баёни ниёзи хеш бар шоҳаи дарахт латтае ё риштае мебастанд. Дар таъбири “Олучаи латтадор” ин маънӣ баён шудааст. Шоир модарро ба олучаи латтадор, ки дар боварҳои халқ ҳамчун мазору зиёратгоҳ шинохта шудааст, ташбеҳ менамояд. Ў на ашӯ, балки инсон – модари худро, ки тимсоли тамоми модарон низ мебошад, мазҳари ситоиш ва парастии медонад. Шоири тавоно дар ин таҷрибаи эҷодӣ зимни истифода аз боварҳои мардумӣ бо як маҳорати баланд сирату сурати модарро тасвир кардааст:

*Олучаи латтадор буд модари ман,
Қишлоқии хоксор буд модари ман,
Яъне, ки бузургвор буд модари ман,
Дар зиндагии мазор буд модари ман [10, 55].*

Фолклор ҳамчун сарчашмаи эҷодиёти шоирони муосир, монанди устод Айнӣ, Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар ва ғайра ба шумор меравад. Адабиётшиноси тоҷик В. Асрорӣ қайд мекунад: “Дар адабиёти муосир шоир ё нависандае ёфт намешавад, ки вай дар эҷодиёти худ ба фолклор сару коре надошта бошад” [4]. Оҳанги сурудҳои мардумӣ дар эҷодиёти Бозор Собир ба равшанӣ эҳсос мешавад ва истифодаи дурусту моҳирона аз ин манбаъ як омили муҳими муваффақияти эҷодии шоир мебошад. Дилбастагии шоир ба осори мардумӣ дар шеърҳои ӯ, аз ҷумла дар се китобе, ки солҳои охир ҷоп шуданд “Аз “Ғули хор то Симхор” (2003), “Хонавода пароканда шуд” (2000), “Хуни қалам” (2010), зиёд ба ҷашм мерасад. Мазмуни баъзе аз ашъори Бозор Собир ба он далолат мекунад, ки шоир дар заминаи боварҳои мардумӣ (масалан, гӯё дар мавсимҳои сарбориш тавассути ҷӯшондани оби борон пеши роҳи боридани борон гирифта мешавад) барои баёни як мафҳуми ошиқона ё иҷтимоӣ тасвири зебо ва дилпазире месозад:

*То наборад дигар, бичӯшондам
Рӯзи боронӣ оби боронаш,
Оби ҷаҳми маро бичӯшонед,*

То шавад хушк аишки резонаш [7, 48].

Дар адабиёти ҳар қавму миллат мавзӯи муҳити хонавода яке аз мавзӯҳои калидӣ маҳсуб мешавад. Дӯст доштани аҳли хонавода ва эҳтиром гузоштан ба онҳо яке аз унсурҳои муҳими суннатҳои мардуми тоҷик низ ба шумор меравад. Ин суннатҳои мардумӣ ҳамчун занҷирҳои ноаён хонаводаҳоро аз фурӯпошӣ ниғаҳ медоранд. Шоир дар асари як ҳодисаи таърихӣ маҷбур мешавад, ки ватану хонавадаву пайвандонашро тарк кунад. Ин бори сангини ғурбат дар дили ҳассоси шоир ғаму андӯҳи гароне падида меорад:

*Аз хоки ватан гӯри падар дар дили ман монд,
Модар чу мазори лаби ҷар дар дили ман монд.
Дар оташи ғам коғази рӯи ман агар сӯхт,
Аз хоҳари ман коғази сар дар дили ман монд.
Дар баставу фарзанди падар дар паси дар рост,
Фарзанди падар дар паси дар дар дили ман монд.
Ман рафтаму сад хешу табор аз сари ман рафт,
Аз рафтанишон хуни ҷигар дар дили ман монд.
Дар сӯзани девори ман аст риштаи умрам,
Кофист ҳамон сӯзан агар дар дили ман монд [9, 129].*

Радифи “дар дили ман монд”, ки як таъбири мардумист, ба ҷои ибораи забони адабии “дар ёд ё хотира мондан” истифода шуда, забони ғазалро муассиртар кардааст. Шоир чунин тарзи баён, маҷозу киноя ва ташбеҳоти халқиро аз забони ровиёну ноқилон борҳо шунида, дар мавриди муносиб истифода мебарад. Дар ашъори Бозор Собир калимаву ибораҳои бисёре пайдо мекунем, ки онҳо бештар дар забони гуфтугӯӣ истеъмол мешаванд, ин ҳам яке аз воситаҳои ба зеҳну забони халқ наздик кардани назм мебошад:

*Ҷишлоқаки ман бўйи чапотӣ дорад,
Ширинии ширинии тутӣ дорад.
Аз ҷӯби дарахти бед дар ҳар хона
Гаҳвораи сабзи малакутӣ дорад [9, 198].*

Марсияҳои устод Бозор Собир чанбаи амиқи халқӣ доранд ва дар онҳо сӯзу гудози қаҳрамонони лирикӣ инъикос ёфтааст. Шоир эҳсосу отифаҳои худро тавассути тасвирҳои шоирона ҷолибу муассир баён мекунад. Суруди ғамангез, ки дар мавзӯи марг гуфта мешавад, ҳиссиёти ашхоси мотамзадаро ифода мекунад ва бисёр муассир аст:

*Дар шаи нафарам, ки рафтааст аз кафи даст,
Шаи гӯри азиз дар кафи дасти ман аст,
Шаи гӯри азизро чу ман дар кафи даст
Он кист, ки бо панҷаи худ панҷара баст* [9, 223].

Аксари ашъори Бозор Собир дорои оҳангҳои халқӣ мебошанд. Забон ва тарзи баёни ашъори шоир дар бисёр мавридҳо ба назми халқӣ хеле наздик аст. Чунин хусусияти забони осори шоир аз муносибати наздик ва идеяи халқпарварии ӯ маншаъ мегирад. Масалан, рубоии зерин аз ҷиҳати тарзи баён чунон содаву фаҳмост, ки дар он ягон калимаи душворфаҳмро дида наметавонем:

*Қишлоқаки қӯдакии ман лаб-лаби гор,
Девори сафедаи аз сафедори қатор,
Ҳамчун хати мораки ман аз мори қалам
Дар хоки раҳаи хати губор аз пайи мор* [10, 73].

Мавзӯи ғарибӣ, ки дар фолклори мардуми тоҷик мавқеи муҳим дорад, дар осори Бозор Собир зиёд ба назар мерасад. Шоир ва муҳаққиқ Аскар Ҳаким ин маъниро чунин баён мекунад: “Ғурбат дар шеърҳои шоир (Бозор Собир – М.А.) ба мафҳуми аввалӣ, ғурбати воқеӣ, дурӣ аз ватан ташреҳ мешавад, ки он бар ҷаҳоншиносии моддигароёнаи ӯ асос гирифта, сабки вуқӯъгароёнаи ӯро дар шеър таъкид мекунад” [12]. Дар гузориши ҳар мавзӯи шоир бо забони мардуми деҳ сухан мегӯяд, зеҳни шоиронаи ӯ забон ва зиндагии содаи мардумро ба як шеъри зебо ва шево табдил медиҳад. Устод Садриддин Айни содабаёниро муҳимтарин роҳи муваффақияти адиб медонад: “Ман, ки дар шеър тарафдори соданависӣ буда, бештарин луғатҳо, ташбеҳҳо ва киноя истиораҳои халқиро кор мефармудам, дар наср ҳам тарафдори роҳи соданависон будам”

[1, 140]. Шоире, ки ба забони мардум сухан мегӯяд, шеъри ӯ дар забони мардум менишинад:

*Деги шираш, ки медамад ба назар,
Медамад деги осмони саҳар.
Бас маро бӯи шири гармаш, бас,
Бас маро бӯи нони гармаш, бас,
Як нафас, як нафас ҳавояш бас,
Пойандози сояҳояш бас...
Солҳо пеш модарам ин ҷо
Аз сари теппае гуселам кард,
Гуфтӣ, аз кӯдакӣ гуселам кард.
Сӣ сари сол баъди модарамон
Охирин додарам гуселам кард,
Абадӣ аз ватан гуселам кард [10, 16-17].*

Хулоса, Бозор Собир аз ибтидои фаъолияти шоирии худ равияи соданависӣ, яъне оммафаҳм кардани назмро дастгирӣ намуда, кӯшиш намудааст, ки шеър дар байни халқ роҳ ёфта тавонад.

Устод Бозор Собир яке аз шоирони тавонои даврони истиқлол аст, бо ин ки сухани зебо ва рангоранг дошт, бо як услуби сода шеър мегуфт. Дар шеърҳояш бозтобе аз фазо ва ҳолу ҳавои суннатҳои мардумӣ мушоҳида мешавад. Ҷанбаи халқияти эҷодиёти шоир ниҳоят қавӣ аст, чунки ӯ ҳамеша бо мардум буд. Имрӯз ҳам дар Ганчинаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ маводҳои фолклории гирдовардаи устод Бозор Собир дар шакли дастию чопӣ нигоҳдорӣ мешаванд.

Дар ҳақиқат, осори Бозор Собир ҳам аз лиҳози мазмуну мундариҷа ва ҳам аз ҷиҳати шаклу услуб ва забону баён моҳияти халқӣ дошта, шеърро ба ҳаёти мардум боз ҳам наздиктар намуд ва ба ин восита дар таҳаввули шеъри муосир саҳм гузошт.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Мухтасри тарҷимаи ҳоли худам / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашардавтоҷ, 1985. –127 саҳ.

2. Абдулло, С. Нури сухан / С.Абдулло. – Олмоти: Дайк-Пресс, 2005. – 223 сах.
3. Акбарзода, Ю. Рисолати шоир ва шеър / Ю. Акбарзода. – Душанбе: Адиб, 2009. – 376 сах.
4. Асрорӣ, В. Фолклор, халқият, нависанда / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 176 сах.
5. Давронов, А. Меъроҷи тасвир / А. Давронов // Адабиёт ва санъат, 2010, №15 (1518)
6. Сатторов, А. Нуқтаи пайванд / А. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 сах.
7. Собир, Б. Симхор / Б. Собир. – Москва.: Интрансдорнаука, 1999. – 80 сах.
8. Собир, Б. Хонавода пароканда шуд / Б. Собир. – М.: Интрансдорнаука, 2000. – 128 сах.
9. Собир, Б. Аз Гули хор то Симхор” / Б.Собир. – М.: Интрансдорнаука, 2003. – 256 сах.
10. Собир, Б. Шоирӯ шеъре агар ҳаст.../ Б. Собир. – Душанбе: Адиб, 2006. – 328 сах.
11. Саидзода, Ҷ. Бозор Собир бонии тарзи ҳаёл / Ҷ. Саидзода. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 150 сах.
12. Ҳакимов, А. Сухан аз шеърӯ адаб/ А. Ҳакимов. – Душанбе: Дониш, 2017. – 358 сах.

БОЗОР СОБИР ВА ФОЛКЛОР

Дар мақола мавзӯи муносибати эҷодии Бозор Собир ба осори мардумӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Бозор Собир аз зумраи шоиронест, ки дар эҷодиёташон ба осори фолклорӣ ва ҳаёти мардуми деҳ таваҷҷуҳи зиёде зоҳир намуда, аз забон ва ҳикмати бегазанди халқи худ ба таври густурда истифода мекунанд. Чунончи, аз мутолиаи ашъори шоир маълум мешавад, инъикоси манзараҳои зебову дилкаши диёр ва ҳикмати мардумӣ дар бештари осори ӯ мушоҳида мегардад.

Вожаҳои калидӣ: Бозор Собир, шеърӣ халқӣ, оҳангҳои халқӣ, эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик, мардуми деҳот.

БОЗОР СОБИР И ФОЛЬКЛОР

В статье исследуются взаимосвязь творчества поэта Бозора Собира с фольклором. Бозор в своем творчестве очень часто использовал общенародную лексику, художественные выражения и изображал житейские обряды народа. Более того, многие его стихи написаны на

основе народных изречений и преданий. Всё это во многом усиливает жизненные основы его стихов и обеспечивает их популярность.

Ключевые слова: Бозор Собир, народная поэзия, народные мелодии, таджикский фольклор, жители сёл.

BOZORA SOBIRA AND FOLKLORE

The article explores the relationship of the work of the poet Bozor Sobir with folklore. He is one of the poets, who paid very close attention to the folk's output and life of village people and uses in his work folk language. For instance from the research it comes out that he describes beautiful and attractive nature of rural areas and people. This attitude greatly strengthens the vital foundations of his poems and their popularity.

Keywords: Bozor Sobir, written literature, folk poetry, folk melodies, Tajik folklore.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мажнунов Абдуламин – мудири шӯъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, н.и.ф., тел.: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru.

Сведения об авторе: Маджнунов Абдуламин – заведующий отдел фольклора Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, к.ф.н., тел.: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru

About the author: Majnunov Abdulamin – the head of the Folklore Department of the Institute of the language and literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of Philological Sciences, phone.: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru

УДК:891,550.(092).

**КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ ОМИЁНА ДАР АШӢОРИ СЕ
ШОИРИ МУОСИРИ АФӢОНИСТОН**

(Сӯфӣ Ашқарӣ, Абдулкаххори Осӣ, Самеъ Ҳомид)

Самиро Имомӣ

Донишқадаи забон ва адабиёти Донишгоҳи Кобул

Корбурди вожаҳои омиёна яке аз вежагиҳои адабиёти муосири Афғонистон мебошад. Ин амр ҳокӣ аз густаришу нуфузи забони омма ва дар айни ҳол баёнгари мардумӣ шудани

адабиёти ин кишвар мебошад. Баррасӣ ва пажӯҳиш перомуни корбурди вожаҳои омиёна дар шеъри муосир, илова бар ин ки ба ошкор сохтани таъриху асотири муштарақ, савобиқу ҷуғрофиёӣ ва лаҳҷашиносии як миллат кумак мекунад, ба ҳалли мушкили касоне мепардозад, ки ба шарҳу тафсири матнҳои адабӣ, ба хусус мутуни муосир, сару қор доранд ва низ метавонанд яке аз манобеи зарурӣ дар густариши вожагон ва вожасозӣ бошад. Бинобар ин арзиши таҳқиқ дар ин замина, ба манзури густариш ва ривочи забони дарӣ, ҷойгоҳи хосу вежае дорад.

Сӯфӣ Ашқарӣ, Абдулқаҳҳори Осӣ, Самеъ Ҳомид аз ҷумлаи шоирони барҷастаи адабиёти муосири Афғонистонанд, ки аз дарду ранҷ, эҳсосоту хусусиёти иҷтимоӣ ва забони мардуми хеш огоҳӣ доранд. Бинобар ин, барои ин ки оинаи мардуму ҳамнавьони хеш гарданд, ба забони гуфтугӯии тамоми табақаҳои иҷтимоии замони худ суҳан гуфтаанд. Онҳо бо корбурди вожаҳои омиёна пайванди маҳкамо ба муҳотабони хеш эҷод кардаанд. Дар ин мақола саъй бар он аст, то ба гузинуши вожаҳои омиёна дар ашъори ин се шоир бипардозем, ки яке аз далоили умдаи тамойзи осори эшон нисбат ба шоирони ҳамасрашон мебошад. Интиҳоб ва гузинуши ин алфоз бо истинод ба «Куллии Сӯфӣ Ашқарӣ», «Куллии ашъори Абдулқаҳҳори Осӣ», гузидаи шеъри Абдулқаҳҳори Осӣ ба номи «Шаҳри беқаҳрамон» ва се маҷмӯаи шеърии доктор Самеъ Ҳомид ба номҳои «Бирез ба хиёбон», «Буду набуди як террорист» ва «Беи маҷнун гуфт бо ман...» сурат гирифта ва ба тартиби ҳуруфи алифбо танзим гардидааст.

Нигоҳи мухтасар ба аҳволу ашъори ин се шоири шинохта

Сӯфӣ Ғуломнабии Ашқарӣ фарзанди Шермуҳаммад, дар соли 1271 ҳуршедӣ (1892 мелодӣ) дар шаҳри Кобул ба дунё омад. Аз оғози зиндагӣ бо мушкилоти зиёде дасту панҷа нарма кард. Вай барои омӯхтани хат навиштан ва хондан панҷ соли тамом ҷаҳд намуд ва шуғли саҳхофиро баргузид. Ҳафтад соли тамом ба шоирӣ пардохт ва бисёре аз ашъораш дар ҷароид ва рӯзномаҳои замонаш ба ҷоп расид. Ва билохира дар соли 1358 ҳуршедӣ (1979 мелодӣ) ба умри 87-солагӣ дори фонири видоъ кард. Вай ба тасаввуф гароиш дошт ва ба Бедил иродати хос менамуд. Девони ашъори Сӯфӣ Ашқарӣ, ки ба қалами ҳудаш тартиб шуда буд,

баъди вафоташ аз ҷониби Ҳайдарии Вучудӣ ба ҷоп расид. Дар шеъри Сӯфӣ Ашқарӣ содагӣ, равонӣ, ишқ ва самимият мавҷ мезанад ва мазомини баланд дар қолаби забони сода ва бештар омиёна қад барафроштаанд.

Абдулқаҳҳори Осӣ дар соли 1335 хуршедӣ (1956 мелодӣ) дар як хонаводаи мутавассит дар вилояти Панҷшер бар бисоти ҳастӣ по ниҳод. Ӯ дар соли 1362 (1983 м.) аз донишқадаи зироъат (кишоварзӣ)-и Донишгоҳи Кобул фориғ-ут-таҳсил мегардад. Вай аз даврони навҷавонӣ ба эҷоди шеър мепардозад ва дар муддати кӯтоҳе дар арсаи шеър адаби муосири Афғонистон ҷойгоҳи муносибе касб мекунад. Бино ба қавли доктор Қавим, даҳ асари ҳунари-адабӣ (мачмӯаи шеър) ва доктор Ҳасани Ануша, ёздаҳ асари илмӣ-таҳқиқӣ аз худ ба ёдгор мегузорад. Аз осори ҷопшудааш метавон аз «Мақомаи гули сурӣ», «Лолоӣ барои муаллима», «Девони ошиқонаҳои боғ», «Ғазали ман ва ғами ман», «Куллиёти ашъор»... ва низ ҷандин осори ҷопношудаи дигар, монанди «Поизи хун», ном бурд [9, 23-31]. Шоир дар 6-уми мизони 1373 хуршедӣ (1994 мелодӣ) дар Кобул ҳадафи ҷангафрӯзони ҳуношом қарор гирифт [3, 20]. Бар иловаи ин ки Осӣ аз шоироне ҷун Шомлу ва Сухробӣ Сипехрӣ таъсир пазируфтааст, аз устодони дохили кишвар низ монанди устод Восифи Бохтарӣ ва Ҳайдарии Вучудӣ таъсироте дар шеъри ӯ дида мешавад. Осӣ намояндаи шохиси шеъри сиёсӣ-интиқодии муосири Афғонистон буда, дар ин адабиёт ҷойгоҳи пуршукӯҳе дорад.

Абдуссамеъ Ҳомид фарзанди Ғуломнабии Мадҳуши Ғазнавӣ аст. Вай дар соли 1348 хуршедӣ (1969 мелодӣ) дар вилоят Бадахшон дида ба ҷаҳон кушудааст. Таҳсилоти донишгоҳиро дар Донишқадаи тиббии Балх идома дод ва дар давраи толибон ба кишвари Дания муҳочир шуд. Ҳомид аз шоирони шинохтаи шеъри имрӯзи дарист. Вай дар дифоъ аз ҳақиқату зебӣ дасти тамом дорад. Аз вай ҷандин дафтари шеър ба ҷоп расидааст, монанди «Шишаҳои ташна», «Рози бунҳо дар фасли шукуфтани гули анҷир», «Боғчаҳои шахид», «Бигузур, шаб ҳамеша бимонад», «Ёдҳо, фарёдҳо», «Ман ва оина» ва... [5, 169]. Алҳол ӯ дар Афғонистон ба сар мебарад ва бо анҷумани адабии «Қалам» ва бархе ниҳодҳои фарҳангӣ ва адабӣ ҳамкорӣ дорад. Дар сурудаҳои Ҳомид сиёсат, иҷтимоъ ва адабиёт ба ҳам гирех хӯрдааст, аз ҳамин лиҳоз забони шеъраш мардумист.

Намунаҳое аз корбурди вожаҳои омиёнаеро, ки дар ашъори се шоири маъруфи адабиёти муосири Афғонистон: Сӯфӣ Ашқарӣ, Абдулқаҳҳор Осӣ ва Самеъ Ҳомид баррасӣ шудаанд, ҳамчун муште аз хирвор ба тартиби зер мураттаб намудаем:

- **оташпарча** / *ātašparčā* – пораи оташ; киноя аз заранг, чобук [1, 11].

*Зи шиқу ошиқӣ моро матарсон,
Ман оташпарчаи Кобулзаминам* [7, 418].

- **оғоята** / *āğāyta* – оғопадар; ятаатро, падаратро.

*Меравӣ ҳар рӯз чаман бо рақиб
Сохтаам бохабар оғоята* [10, 151].

- **оғил** / *āğīl* – ҷое ё хонае, ки дар болои кӯҳҳо сохта мешавад ва мардум рамашонро барои ҷарондан ба он ҷо мебаранд. Дар лаҳҷаи ҳазорагӣ ба қаря (деҳ) оғил гуфта мешавад:

*Оғил сари дара баланд афтода,
Оҳуи ҳаёлим ба каманд афтода* [7, 99].

- **олиш кардан**: / *ālīš kardan* – иваз кардан, табдил кардан.

*Ҷамолат ранги дигар мемонад
Либосатро, ки олиш мекуни ёр* [10, 66].

- **аброра** / *abrāra* – абрхоро. Дар бисёре аз лаҳҷаҳои форсии дарӣ ҳарфи **h** (**ҳ**, **ҳ**) аз пасванди ҷамъи **-hâ (-хо)** ва овози **â (о)** аз пасванди **-râ (-ро)** ҳазф мешавад.

Аз ҷаму рӯзо, ки аброра ба занҷир мекашан [7, 719].

- **абра** / *abra* – исфанҷ; ҷонвари гиёҳшакли обӣ.

*Як даме аз хобгоҳи марги худ ҳам ёд кун,
То ба кай аз абраву кимхоб бистар доштан* [10, 129].

- **ихтилот кардан** / *ixtilāt kardan* – суҳбат кардан, қисса кардан, махлут шудан.

*Нахоҳад дидаи ман ғайри дидори бутон чизе,
Намеояд хушам ҷуз ихтилоти гулруҳон чизе* [10, 155].

- **имсафар** / *imsafar* – ин бор; ин навбат.

Дида будам ҷилваҳои рӯят, аммо имсафар

Ояти Қуръон ба домони қамар мебинамат [7, 59].

- **амел / amel** – риштае, ки дар он мухрахоро мекашанд ва ба гардан меовезанд. Ин калима дар баъзе лаҳҷаҳо ба сурати **ҳамел** низ истифода мешавад.

Марҷон бихарам, амели марҷон бихарам,

Бар гирди гулӯи ёр арзон бихарам [7, 97].

- **андевол / andewāl** – дӯст ва рафиқ.

Рафиқ гаит бародар, бародар андевол.

Вале зи куштани ман ҳеҷ кас дарез накард [11, 70].

- **авгор / awgār** – афгор.

Зарбаи аввал расиду дар дили мо кор кард,

Ишқи чоқукаш тамоми кӯчаро авгор кард [13, 187].

- **бочахона / bāja xāna** – навъи мусикие, ки гурӯҳе аз афрод, замоне ки арӯс ва домод ба маҳфили арӯсӣ дохил мешаванд, бо духул ва сурной менавозанд.

Арӯси-м буд чун мурдахона,

Чӣ тӯйест ин, ки бочахонаам нест [10, 30].

- **боғӣ / bāgī / ёғӣ** – саркаш, нофармон, гарданкаш [6, 191].

Садқаи ин дастгириҳову ёрият шавам,

Боғӣ будам, бандаи парвардигорам сохтӣ [10, 159].

- **бач нашудан / baj našudan** – ба хато нарафтан, ҳадафро задан.

Тирест пурнишона, зи тан бач намешавад,

Амри қазо чу аз тарафи осмон расид [10, 58].

- **барроло / barrālā** – ошкор.

Мо ҳама умматиён дар гавари ҷуди туем,

Раҳмати омиву алтоф барроло дорӣ [10, 184].

- **бехӣ / bīxī** – ба кулӣ, тамоман.

Ҳар замон дарди тозае дорам

Бехӣ аз дасти хеш безорам [13, 163].

- **пут / put** – пинҳон.

Ман надонам, ки кучо пут шудай, ёр, магар

Нафсат аз нафсам қадам-қадам меояд [13, 92].

- **пуктасол / puktasāl** – куҳансол, пирмард.

Дар ҷавонӣ сурати зебои дилкаш доштам,

Пуктасолиҳо маро гардонда бенуру намак [10, 78].

- **парчол / pačāl** – тахтасангҳои баромадагии сари девор [2, 79]

Чунон рафтӣ, ки кафтар хона карда

*Ба зер зинаву **парчоли** бомат* [7, 397].

- **пака / панка / paка** – маъхуз аз ҳиндӣ ба маънои бодбезаки барқӣ [1, 344]. Аммо дар миёни оммаи мардум ба бодбезаки дастӣ ҳам **пака** гуфта мешавад.

*...Бо туги сабзе, ки бар гӯри ман **пака** мезанад бодҳоро* [12, 59].

- **пуч / pūč** – миёнтиҳӣ, холӣ.

Набурдӣ Ашқарӣ бӯ аз ҳақиқат,

*Сари **пучат** нур аз савдои банг аст* [10, 25].

- **пура (пурра) / pûra** – комил.

*Дӯстӣ ҳамраи бутон **пура** ба гап намешавад*

*То нашавӣ фидояишон **пура** ба гап намешавад* [10, 53].

- **пахрадор / pahradār** – посбон, ниғаҳбон [4, 50].

Ту шаб ба хобиву ман гирди хонаат то рӯз

*Чу **пахрадоре** даври хазона мегардам* [10, 97].

- **пайтав / paytaw** – ҷои офтобие, ки дар замистон мардум он ҷо гирд ҳамеоянд.

Ба сояи боғи нозат Ашқарӣ мурд,

*Ту бо агёр **пайтав** мекуни ёр* [10, 64].

- **пина / pīna** – дӯхтани пораи либос бо гузоштани порчаи дигар бар рӯ он.

*То чанд занам **пина**, илоҳо, чапани хеш,*

Азбаски шуда пора, наёбам яхани хеш [10, 76].

- **ташноб / tašnāb** – дастшӯйӣ.

*Санги гӯри мо шуда таҳдоби **ташноби** шумо,*

Раҳбарон! Рафта магар бо хуни мо оби шумо [11, 62].

- **танхоҳ / tanxāh** – маош, музд.

Бикардам чокарӣ бар остонат,

*Намудӣ ҷурму **танхоҳам** надодӣ* [10, 161].

- **туғ / tûğ** – парчам.

***Туге** барои гулдаста (гунбад)-и масҷиди писарм* [11, 49].

- **таёқ / tayāq** – чӯбе, ки софу дароз бошад ва бузургсолон барои мавориде, монанди рондан ва хондани ҳайвонот ва ҳам барои тақя, аз он истифода мекунанд; асо.

Дар боз садо кард таёқи ману булбул
Гулчин, ки хабар шуд зи нифоқи ману булбул [10, 170].

- **чав-чав / jaw-jaw** – хаста; монда.

Зи бепарвой минои диламро

Зада бар санг чав-чав мекуни ёр [10, 64].

- **чагас / čagas** – асо.

Ба хонумони дунё дил набандӣ,

Набурда ҳеҷ кас бо худ чагасро [10, 8].

- **чиллахона / čillaxāna** – маҳалле, ки ба муддати чихил шабонарӯз аз он хориҷ намешаванд ва дар он ҷо барои расидан ба ҳадафе ба ибодат менишинанд.

Пирон бимонду рафт ҷавонони рӯзгор,

Тире ба чиллахонаи зеҳи камон намонд [10, 57].

- **чамча / čamča** – қошук. Ин калима ба шакли **чумча** низ дар баъзе лаҳҷаҳо маъмул аст.

Гузар аз мунтаҷани ғайру бисоз бо ман имшаб,

Ки ба қосаи сафолин ду-се чамча ош дорам [10, 93].

- **чиноғ / čināğ** – шарт бастан. Он навъи бозиро мемонад, ки чунин сурат мегирад, то маълум гардидани бурду бохт ҳарду тараф ба хангоми гирифтани чизе аз тарафи муқобил бояд «маро ёд аст» бигӯяд, агар чунин чизе гуфтан фаромӯш шавад, он касе, ки чизе бояд бидиҳад, бо гуфтани «маро ёд асту туро фаромӯш» барандаи шарт мешавад.

Ба бурдан чун шавӣ шод аз чиноғам

Туро ёду маро бошад фаромӯш [10, 75].

- **ҷур кардан / čûr kardan** – чаповул кардан, ғорат кардан, ба яғмо бурдан.

Зи дин он чӣ доранд, реш асту бас,

Аз инсоф – ҷур, ҳамеш асту бас [8, 299].

- **чеғ задан / čīg zadan** – фарёд ва нола.

Дашти Лайлӣ, ки чеғи дӯстони туро ба ёд намеовард [11, 47].

- **чайла / čayla** – соябон, хона боғ.

... Бароят чайлае месозам аз моҳ [8, 400].

- **хокро дар кандуи деҳқон кардан**. Кинояе аз қаҳтӣ, қиматӣ ва иқтисоди заифи мардум, ки омили он зиммдорони кишваранд. Ба ҷои ин ки дар кандуи деҳқон орд бошад, хок меандозанд:

Хока да(р) кандуи деҳқон мекунан [7, 719].

Дар аксари лаҳҷаҳои даризабони Афғонистон ҳарфи **г (р)** аз калимаи «дар» ҳазф мегардад.

- **хап / хар** – хомӯш.

Кушта мешӣ, садо баланд макун.

Гӯша гиру хешро **хап** соз [10, 71].

- **хав / хав** – хоб.

Намебоиш шабе дар хонаи хеш,

Намедонам, куҷо **хав** мекунӣ ёр [10, 64].

- **дар ба дар / dar ba dar** – бадбахт, бечора. Касе, ки муҳтоҷ аст ва ҷойи зисти муайян надорад.

Боз шуда, нозанин, боз дари ёди ту,

Дил шуда бо сад газал **дар ба дари** ёди ту [13, 121].

- **дар додан / dar dādan** – оташ задан.

Ҳар кунҷи з-ин маъбадро

Дар додану **дар додан** [8, 192].

Маро **дардода** рафтӣ, то шавӣ саргарми кори хеш,

Биёву шӯълаҳои саркаши худро бубин инак [13, 50].

- **дарак / darak** – суроғ, нишонӣ.

Бисёр макун зулму ситам бар сарм, эй шӯх,

Рафтам зи дарт, бознӯбӣ **дараки** ман [10, 134].

- **дастбин / dastbīn** – муҳтоҷ, ниёзманд. Касе, ки ба дасти хайри дигарон чашм дорад.

Эй навсафарам, пушт ба пуштора шудӣ,

Озурдаву **дастбину** бечора шудӣ [7, 97].

- **дастпуӣ / dastopāyi** – касе, ки чолок асту дасту по мезанад ва қорҳои худи дигаронро ба ҳубӣ пеш мебарад.

Дасту по дорем, аммо **дастпуӣ** нестем,

Чист ин занҷир? Дар ҷурти раҳӣ нестем [11, 60].

- **дам / dam** – наздик.

Менишинам **дами** қилқину таманнои туро

Бо кабутарбачаҳои сари дар мегӯям [13, 56].

- **диданидор / dīdanīdār** – касе, ки дар зиндагӣ ғаму ғуссаи фаровон дидааст.

Рафту андохт туро бар сари бозор дилам,

Диданидор дилам, зор дилам, зор дилам! [13, 25].

-**рӯнумой** /*ronumāyi* – додани ҳадя ба арӯс дар чашни арӯси аз ҷониби пайвандони домод.

*Кокул рубуда имон, чаими ту ҷону дилро,
Дигар чӣ орам охир ман рӯнамоиатро* [10, 2].

- **сабил бона** / *sabīl bāna* – сабил бимонад. Лафзест, ки ба ҳангоми нақӯҳиш ва нафрин ба қор меравад.

*Сабил бона, ҷавонӣ бо ғамояи,
Ки шиқу ошиқӣ да(р) ёдам омад* [8, 401].

- **сарсарӣ** / *sarsarī* – безътино, беҳаёл.

*Он шӯҳи дилнавоз чу қабқи дарӣ гузаит
Аз дур дид сӯйи ману сарсарӣ гузаит* [10, 23].

- **силепар** / *silepar* – навъе қаш.

*Силепар сохтаи аз пардаи қаш,
Ба пои дилбарам, афсӯс, танг аст* [10, 25].

- **сангӯрдӣ** / *sangordī* – навъи хониши сурудаҳои бумии мардуми Панҷшер дар қӯҳпоҳо.

*Бувад оё, ки ҳангоми Гули сурх
Дар оғӯи ту сангӯрдӣ бихонам* [7, 113].

- **сутаволо** / *sotawālā* – сута ба маънои ҷӯби захим, ки дар даст гирифта шавад [4, 119]; сутаволо, қасе, ки ҷӯб дар даст дорад ва болои дигарон зулм менамояд.

*Ҳамин қилтори банди сутаволо
Гиребонгири мардум аз қуланг аст* [10, 25].

- **шор** / *šār* – шаҳр.

*Саломӣ мо бубар ҳар субҳгоҳӣ
Ба дурафтдоғони шори Қобул* [8, 410].

- **шудёр** / *šudyār* – ба маънии шудгор аст, ки шухм қардану шикӯфтани қамин бошад ба қихати зироъат қардан... Қамине, ки онро гов ронда бошанд, то тухм биашшонанд.

*Шудёр қунам, қамина қитман биқунам
Бо соқои саби дасту қардан биқунам* [8, 373].

Натиҷагирӣ

Бинобар ёфтаҳои ин паҷӯҳиш дарёфтем, ки яке аз мушаххасиҳои боризи қабони ин се адиби шинохтаи адабиёти муосири Афғонистон қорбурди вожаҳои омиёна дар ашъори онҳо мебошад. Ин хусусият фосолаи миёни онҳо ва муҳотабини

ашъорашонро аз миён бурда, байни онҳо навъи хоссе аз самимияту ваҳдат ба вучуд оварда, забони шеъри онҳоро сода, равон, ширин ва дар айнаи ҳол барои ҳамагон қобили дарку аз ҳар навъи печидаагӣ ва ибҳом ба дур сохтааст. Дар ин миён корбурди вожаҳои омиёна ба шеъри Сӯфи Ашқарӣ шеваи баёни монанд ба сахл-ул-мумтанеъ бахшидаанд. Мазомини баланди тасаввуфӣ, эҳсосоти зебои ошиқона ва масоили иҷтимоӣ дар ашъори ӯ ба забони содаву равон баён шудаанд. Бинобар ин шеъраш ранге ёфта, ки аз дил бармехезад ва бар дил минишинад.

Дар шеъри Осӣ низ таъсири забони гуфториро ба вазоҳат метавон дарёфт. Вай дарду ранҷ, эҳсосоти мардуми асри хешро дарк карда ва ба забони худи онон, ба қавли худаш, «гап задааст». Шоир аз вожагоне, ки муаррифи фарҳангу русуми асраш мебошанд, бо зарофати хоссе истифода мебарад. Метавон гуфт, яке аз хусусиятҳои, ки шеъри ӯро нисбат ба дигарон мутамоиз месозад, ҳамоно бумигарой дар шеъраш аст ва ин бумигарой ба василаи корбурди вожаҳои омиёна ба ҳубӣ қобили таъхис мебошад.

Аз миёни ин се тан Самеъ Ҳомид касест, ки то ҳанӯз аз ранҷу дарди мардумаш ҳикоя мекунад. Забони вай на танҳо забони мардумаш аст, балки аз ҳар ҳамнавъаш, ки дар ҳар гӯшаи ҷаҳон мавриди зулму ситам қарор гирифтааст, додхоҳӣ мекунад. Вай аз тамоми латоиф ва зарофатҳои забони мардумаш огоҳ аст. Бинобар ин метавонад тавре суҳан бигӯяд, ки маврид қабули омму хос гардад. Аз сӯи дигар, корбурди вожаҳои омиёна дар шеъраш ишқи вайро нисбат ба забону фарҳанги миллати хеш нишон медиҳад. Дар фарҷом бояд гуфт, ки пуррангтарин вожаҳои омиёна, монанди **пуч, шав, чав-чав, ихтилот, ҳар дам шахид, қу, гап, бароло, нана, ого, парҷол, ночу, карат, оғил, аралаш, дардодан** ва ғайра шеъри шоирони мазкурро зинат бахшидаанд.

КИТОБНОМА

1. Амид, Ҳасан. Фарҳанги форсии Амид / Ҳасани Амид. –Техрон: Амири кабир, 1375. – 1288 сах. (Ба алифбои арабиасос).
2. Афғонинавис, Абдуллоҳ. Луғоти омиёнаи форсии Афғонистон / Абдуллоҳи Афғонинавис. – Кобул: Балх, 1335. – 615 сах. (Ба алифбои арабиасос).

3. Ворисбег, Айнуддин. Ҳамосасарой дар андешаи шоирони Панҷшер / Айнуддини Ворисбег. – Кобул: Фарҳангистони Панҷшер, 1395. – 284 сах. (Ба алифбои арабиасос).
4. Аҳмадкулӣ, Зиёзода. Фарҳанги вожаҳои гуфтори мардуми Бадахшон / Зиёзода, Аҳмадкулӣ. – Кобул: Паранд, 1385. (Ба алифбои арабиасос).
5. Қавим, Абдулқайюм. Муруре бар адабиёти муосири дарӣ аз 1259 то 1380 ш. / Абдулқайюми Қавим. – Кобул: Саид, 1387. (Ба алифбои арабиасос).
6. Муин, Муҳаммад. Фарҳанг форси муин / Муҳаммади Муин. – Техрон: Муъин, 1387. – 1222 сах. (Ба алифбои арабиасос).
7. Осӣ, Абдулқаҳҳор. Куллии ашъор / Абдулқаҳҳори Осӣ. – Кобул: Хайём, 1388. (Ба алифбои арабиасос).
8. Осӣ, Абдулқаҳҳор. Шаҳри беқаҳрамон: гузидаи шеъри Абдулқаҳҳори Осӣ. – Машҳад: Тарона, 1388. – 430 сах. (Ба алифбои арабиасос).
9. Сабурёр, Муҳаммадсобир. Таҳлил ва нақди масоили иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ашъори Абдулқаҳҳори Осӣ / Муҳаммадсобир Сабурёр. – Кобул: Донишгоҳ, 1398. (Ба алифбои арабиасос).
10. Сӯфӣ Ашқарӣ, Ғуломнабӣ. Куллии Сӯфӣ Ашқарӣ / Ғуломнабӣ Сӯфӣ Ашқарӣ. – Кобул: Помир, 1376. – 290 сах. (Ба алифбои арабиасос).
11. Ҳомид, Абдуссамеъ. Беди мачнун гуфт бо ман.../ Абдуссамеъ Ҳомид. – Кобул: Майванд, 1387. (Ба алифбои арабиасос).
12. Ҳомид, Абдуссамеъ. Бирез ба хиёбон / Абдуссамеъ Ҳомид. – Кобул: Майванд, 1387. (Ба алифбои арабиасос).
13. Ҳомид, Абдуссамеъ. Буду набуди як террорист / Абдуссамеъ Ҳомид. – Кобул: Майванд, 1387. (Ба алифбои арабиасос).

**КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ ОМИЁНА ДАР АШЪОРИ СЕ ШОИРИ
МУОСИРИ АФҒОНИСТОН**
(Сӯфӣ Ашқарӣ, Абдулқаҳҳори Осӣ, Самеъ Ҳомид)

Корбурди вожаҳои омиёна дар адабиёти муосири Афғонистон яке аз вержағҳои боризи ин давра аст, ки аз як сӯ, нишондиҳандаи густариши нуфузи забони фарҳанги оммаи мардум дар адабиёт буда, аз сӯи дигар, таваҷҷуҳи шоирону нависандагонро ба хусусиёти забони табақоти иҷтимоӣ нишон медиҳад. Фаровони ин аносир дар шеъри шоирони муосир Афғонистон, ба хусус дар ашъори се шоири шинохта: Сӯфӣ Ашқарӣ, Абдулқаҳҳори Осӣ, Самеъ Ҳомид боиси раванӣ, салосат ва

дилписандии шеъри онҳо гардида, иртиботи амиқу маҳкамеро бо мухотабони шеър ба миён овардааст. Ва низ яке аз иллатҳои умдаи шуҳрату маҳбубияти ин се шоир дар миёни мардум ва густараи забону адаби форсӣ наздикии забони шеъри онҳо бо забони оммаи мардум мебошад. Бинобар ин таҳқиқ дар ин замина барои густариши ва ғинои забону адаби форсӣ аз ҷойгоҳи хоссе бархӯрдор аст.

Вожаҳои калидӣ: корбурд, вожаҳои омиёна, шеъри муосири Афғонистон, Суфӣ Ашқарӣ, Абдулқаҳҳори Осӣ, Самеъ Ҳомид.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗГОВОРНОЙ ЛЕКСИКИ В ПОЭЗИИ ТРЕХ
СОВРЕМЕННЫХ ПОЭТОВ АФГАНИСТАНА**
(Суфи Ашқари, Абдулқаҳҳар Аси и Сами Хамед)

Использование разговорной лексики в современной литературе Афганистана является одной из главных особенностей этой эпохи, что, с одной стороны, показывает влияние разговорного языка и культуры людей на литературу, а с другой, - отображает внимание поэтов и писателей на язык простых людей. Наличие этих общих элементов в поэзии современных поэтов, особенно трех популярных поэтов (Суфи Ашқари, Абдулқаҳҳар Аси и Сами Хамед), сделало их стихи более популярными, а также создало глубокую и прочную их связь с читателями. Одна из важнейших причин популярности этих трех поэтов среди народа и их известности в ореоле распространения персидского языка и литературы является близость их поэтического языка к языку простых людей. Поэтому исследования в этой области с целью выявления причин обогащения литературы и языка фарси особенно важны.

Ключевые слова: использование разговорной лексики, современная афганская поэзия, Суфи Ашқари, Абдулқаҳҳар Аси и Сами Хамед.

**THE USE OF COLLOQUIAL VOCABULARY IN THE POETRY OF
THREE CONTEMPORARY AFGHAN POETS**
(Sufi Ashqari, Abdul-Qahar Asi and Sami Hamed)

The use of colloquial vocabulary in the contemporary literature of Afghanistan is one of the prime characteristics of this era which on the one hand shows the influence of colloquial language and culture of the people on literature, and on the other hand displays the attention of poets and writers to the language of the common people. The presence of these common elements in the poetry of the contemporary poets, especially the three popular and

distinguished poets (Sufi Ashqari, Abdul-Qahar Asi and Dr. Sami Hamed), has rendered their poems more coherent and likable, and also has created a deep and strong connection with their readers. And one of the most important reasons for the popularity of these three poets among the people and their prominence in Farsi literature, is the closeness of their poetic language to the language of the common people. Therefore, research in this area, for the purpose of expanding and enriching the literature and language of Farsi is especially important.

Key words: *use of colloquial vocabulary, contemporary Afghan poetry, Sufi Ashqari, Abdul-Qahar Asi and Sami Hamed.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомӣ Самиро – устои кафедраи забони форсии дари донишқадаи забон ва адабиёти Донишгоҳи Кобул.

Сведения об авторе: Имоми Самиро – преподаватель кафедры фарси-дари факультета языка и литературы Кабульского университета.

About the author: Emami Samira – teacher of Farsi Dari Department in the Language and Literature faculty of Kabul University.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкардааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳонии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодиккат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависхое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои ҷоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 1.
2020**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan, office 11,
Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025.
Phone.: (+992 372) 27-11-70; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч-97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the AS RT)
N. Salimi (Academician of the AS RT)
M. Mulloahmad (Corres. mem of the AS RT)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the AS RT)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the AS RT)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the AS RT)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardonov (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)
Hoshimova Khursheda (c.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiyev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)

International editorial colleague: Francis Richard
(France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh
(India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi
Mehrdod (Afghanistan), Alexander Heyser
(Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri
Sadiev (Uzbekistan)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of the
Republic of Tajikistan 2020

**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in
the list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.**

*Ба матбаа супорида шуд 10.09.2020
Барои нашр имзо шуд 11.09.2020
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №107.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АМИТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.*

